

HET BEGRIP
VAN
VOLKSRIJKDOM

DOOR

N. G. PIERSON

AMSTERDAM

P. N. VAN KAMPEN

1864

Dit werk is openbaar gemaakt op grond van [Art. 37](#) Auteurswet 1912. Mocht u menen rechten te kunnen doen gelden op dit werk, dan verneem ik dat graag van u. De openbaarmaking is geschied in het kader van de studie naar de liberale en economische geschiedenis in Nederland. Hiervoor kan dit werk aangehaald worden als:

N.G. Pierson, *Het begrip Volksrijkdom*, Amsterdam: P.N. Van Kampen, 1864.

Inbreuken op deze voorwaarden voor niet-commercieel gebruik zullen op de gebruikelijke wijzen worden bejegend.

W.G. Cornax

mail: w.g.cornax@umail.leidenuniv.nl

Leiden 2014

Inleiding

De verhouding tussen staat en individu en de economie is in het verleden vaak getypeerd als de verhouding tussen staatshuishouden en gezinshuishouden. De klassieke economische theorie van Adam Smith en John Stuart Mill beschouwt de samenleving als de optelsom van gezinnen. Wat dan in economische zin voor het gezin waar is, zou ook voor de samenleving moeten gelden. Vanuit dit raamwerk wordt beredeneerd wat Volksrijkdom is en hoe dit tot stand komt. Volksrijkdom is wat nu de maatschappelijke welvaart genoemd kan worden. Het belang hiervan is dat, zo eenmaal het geheim van de Volksrijkdom ontsluit is, daarop beleid gemaakt kan worden door overheden. Zo kan voor eenieder een zo groot mogelijk aandeel in de Volksrijkdom verkregen worden.

Nicolaas Pierson gaat met gepaste eerbied in op de grondslagen van deze extrapolatie van gezin naar samenleving. Hij stelt zich de vraag waarom het is dat ook Smith en Mill, ondanks hun logische systeem, tot een ogenschijnlijk verkeerde oplossing komen ten aanzien van het bestaan en ontstaan van Volksrijkdom. Tenminste, het door hen voorgestane economische systeem heeft niet daadwerkelijk tot grotere Volksrijkdom geleid. Wat is hiervan de oorzaak?

Tot oplossing van die vraag analyseert Pierson het verschil tussen het gezin en de samenleving. Dit is immers de hoeksteen van Smith en Mill als het gaat om de economie van de samenleving en de totstandkoming van Volksrijkdom. Uit de klassieke theorie over Volksrijkdom van Smith en Mill volgt dat het in bezit hebben van veel goederen een teken is van rijkdom. Daaruit volgt dat een gezin dat veel goederen in bezit heeft in die klassieke theorie een bezitter van een groter deel van de Volksrijkdom is dan een gezin dat geen goederen bezit. Op basis daarvan redeneren Smith en Mill, na extrapolatie, dat de Volksrijkdom van de samenleving gelegen is in de hoeveelheid goederen die in een land aanwezig zijn. Het is hier dat Pierson het cruciale onderscheid maakt. Wat nu als er een samenleving bestaat waarin ieder voor vele jaren onbederfelijke goederen in overvloed zou hebben? Er is dan geen noodzaak meer voor handel. Geen schepen hoeven te varen, de winkels hoeven niet open. Is dat een samenleving vraagt Pierson zich af. Neen, is zijn antwoord. Dat zou een doodse verzameling mensen zijn die niets doen. Dat is geen samenleving. Een samenleving dient dan ook levendig te zijn. Gezinnen drijven handel om in hun behoefte te voorzien. Daarvoor moeten zij de deur uit en kopen zij goederen om aan hun behoeften te voldoen. In een samenleving wordt de consument en producent getypeerd door de onderlinge afhankelijkheid van hun producten. Dit in tegenstelling tot het gezin, waar een dergelijke verhouding niet bestaat. De producent die zijn product wil slijten en de consument die wil kopen typeren de samenleving. Hierdoor ontstaat levendigheid. Door die levendigheid, zo stelt Pierson, is de samenleving aan te duiden als een organisme.

Dat onderscheid, de samenleving als organisme, ten opzichte van de samenleving als extrapolatie van het gezin, is waarom de klassieke economische theorie mank gaat. Het gezin kan wel een kleine samenleving zijn, maar daaruit volgt niet dat de samenleving een gezin is. Ook niet als de samenleving uit vele gezinnen bestaat. De samenleving als geheel is een andere entiteit dan het gezin. Het is,

volgens Pierson, hierom dat de klassieke theorie van Smith en Mill mank gaat. Het is op dit punt dat Pierson de klassieke theorie aanvult en haar verbetert. Dankzij deze constatering wordt het mogelijk een beter begrip van de samenleving als geheel te ontwikkelen. Deze benadering van de samenleving als organisme draagt in zich mee dat overheden, ter versterking van dit organisme, dienen te zorgen voor een zo groot mogelijke levendigheid van dit organisme. Met andere woorden, deze benadering draagt in zich mee dat overheden zich terughoudend op dienen te stellen in de interventie in het vervullen van behoeftes door gezinnen in de samenleving.

Met deze conclusie, dat de samenleving een organisme is, valt Pierson echter wel voor het Cartesiaans rationalisme. Afkomstig van Descartes en verder ontwikkeld door Hobbes, in zijn staatstheorie, is dat een systeem dat de logica als uitgangspunt neemt van de gedragingen van mensen. Dat betekent dat de mens alles om zich heen op grond van logica tot stand brengt. Slechts datgene dat volgens die strenge regels dezer logica tot stand komt, zowel in de onderlinge verhouding tussen mensen als maatschappelijke instituties, is rationeel en daarmee aanvaardbaar en nuttig. Niet rationeel zijn die vormen van samenleven die niet ontstaan zijn vanuit deze logica. Traditie en cultuur stroken dan ook niet met dit Cartesiaans rationalisme. Traditie en cultuur zijn immers niet logisch bedacht door de mens. De mens die door ervaring geleerd heeft bepaald gedrag niet te vertonen, of juist wel, leert dit dan ook niet per sé omdat de logische deductie hem daartoe brengt. Dat uit de ervaring wel een logische conclusie getrokken kan worden, bijvoorbeeld dat stelen niet bevorderlijk is voor de onderlinge relatie tussen mensen, laat onverlet dat de logische conclusie niet de basis vormt. Daar zit een probleem. Is nu deze observatie irrationeel? Nee, betoogt F.A. Hayek in zijn werk, *Law Legislation and Liberty*, waaraan deze observatie is ontleend.¹ Er kan, volgens Hayek, ook sprake zijn van logische conclusies gebaseerd op de waarneming. De mens erkent dan dat hij de omgeving niet door logisch redeneren vorm kan geven, maar ziet bewust of onbewust gedrag van individuen dat hen verder helpt, of juist niet. Dat gedrag wordt gekopieerd of juist afgezworen. Daar is geen logische premisse voor nodig die tevoren opgesteld wordt. Dit is dan ook irrationeel in de Cartesiaanse rationalistische gedachte, maar bestaat wel degelijk in de praktijk.

Uit dit Cartesiaans rationalisme vloeit voort dat er totale kennis aanwezig moet zijn bij een enkele bron. Immers, als de mens slechts gedragingen kan vertonen, of instituties kan ontwikkelen, die logisch verklaarbaar zijn, dan is slechts de conclusie waar van diegene die het meeste weet. Zelfs als er twee mensen zijn die allebei het meeste weten, dan nog werkt dit rationalisme niet. Dan zouden er twee waarheden zijn, wat weer niet correspondeert met de logica. Volgens de logica kan er slechts een waarheid zijn. Ook al hebben deze twee personen dezelfde uitkomst in hun logica, dan is een van beiden overbodig, want de ander heeft immers ook alle kennis. Ziedaar de centralistische tendens die dit rationalisme oproept.

Wordt nu een maatschappij op deze grondslagen geordend, er zal altijd een centrale plek dienen te zijn waar alle kennis is verzameld. Hoe minder kennis, hoe lager de plek in die maatschappij. Met andere woorden, dit leidt tot een maatschappij waarin eenieder een vaste plek heeft. Valt er iemand uit, dan volgen daar twee zaken uit. Ten eerste is het individu totaal vervangbaar en ten tweede is

1 F.A. Hayek, *Law, Legislation and Liberty*, Vol. I, Hst. I en II, Routledge Publishers

deze maatschappij afhankelijk van de totale integriteit van het systeem. Wordt deze persoon niet vervangen, dan valt uiteindelijk het systeem uit elkaar. Zulk een maatschappij staat niet toe dat ieder onderdeel maar doet waar het onderdeel vrijelijk zin in heeft. Zou dat gebeuren, ook dan valt die maatschappij uit elkaar. Het is deze structuur die Pierson aanhaalt als hij de maatschappij een organisme noemt. Het is wat Hayek betiteld als een kunstmatige orde.

Dit staat tegenover de uitwerking van een maatschappij volgens de spontane orde. Hierin erkent de mens zijn grenzen omdat zij haar omgeving niet vormt, maar juist observeert en daarvan leert. Een maatschappij op die grondslag voorziet inderdaad in een maatschappij waarin ieder voor zichzelf werkt, uiteindelijk voor een gemeenschappelijk doel. Er is echter geen sprake van een centraal gestuurde kennis. De kennis in deze maatschappij is in totaliteit onbekend aan iedereen, maar iedereen doet naar beste vermogen zoveel mogelijk van deze kennis op. Deze maatschappij is dan ook fluïde. Valt er iemand weg, dan wordt dit opgevangen door de rest. Dit organisme valt niet uit elkaar, het ondersteunt zichzelf. Het is deze vorm van organiseren die Hayek voorstaat als hij het heeft over de samenleving die op vrijheid gestoeld dient te zijn. In deze maatschappij kan namelijk geen centralisatie van macht plaatsvinden, omdat de kennis daartoe ontbreekt. Het samenbrengen van die kennis is wel mogelijk, maar vergt de medewerking van velen. Voor er verder afgedwaald wordt, keren we terug naar de misstap van Pierson.

Zoals gezegd valt Pierson voor het Cartesiaans rationalisme, als hij zegt “Er moet eene vereeniging zijn van zelfstandige krachten, die te zamen een geheel vormen.” en “Geen van die krachten moet tot het gemeenschappelijk doel kunnen bijdragen, anders dan door de samenwerking van allen.”² Uit beide voorwaarden voor een organisme lijkt niet te volgen dat hier een logische inconsistentie ingebed zit. Dat kan ook niet. Uit de achtergrond van zijn redenering volgt dat hij de Cartesiaanse logica accepteert. Eenmaal daarbinnen kan hij dan ook niet meer fout zitten. Dit blijkt ook uit zijn opmerking “Van het oogenblik af aan dus, dat wij de volle afhankelijkheid hebben erkend, die de ruiling van diensten tusschen de leden der samenleving doet geboren worden, komen wij als van zelf en onwillekeurig tot eene opvatting van de maatschappij als een organisme.”³ Waaruit is dit nu te herleiden? Ook in de spontane orde van Hayek werken individuen zelfstandig in vereniging en vormen deze individuen een geheel, te weten de samenleving. In de tweede voorwaarde die Pierson geeft wordt zijn misstap pas duidelijk. In de spontane orde van Hayek is de samenwerking van allen voor het gezamenlijke doel geen verplichting. Niet elk lid van de spontane orde moet met elk lid samenwerken aan het gemeenschappelijk doel. Dit is wel het geval bij de tweede voorwaarde die Pierson geeft. Wellicht niet toevallig noemen zowel Pierson als Hayek hetzelfde voorbeeld als het gaat om de kunstmatige orde, namelijk het leger. Daar waar Pierson over het hoofd ziet dat juist centralisme het leger aanstuurt en daarmee de vergelijking van de samenleving met een organisme de weg opent voor collectivisme, observeert Hayek wel dit onderscheid en behoedt ons zo voor de fout die Pierson maakt.

2 Blz. 34

3 Blz. 36. Pierson bedoelt hier met de volle afhankelijkheid de onderlinge afhankelijkheid van producent en consument aangaande de koop en verkoop van producten die elk wensen. De volle afhankelijkheid ziet er dan op toe dat de maatschappij niet anders kan functioneren dan met deze onderlinge afhankelijkheid.

Vanuit zijn achtergrond als liberaal, in de periode waar hij dit schrijft, is de gedachte dat een samenleving centraal bestuurt zou worden nog steeds een uiterst radicale notie, waartegen men zich verzette. Het grondwerk voor massale voor centralisatie welke daarna is gebeurd werd echter al in de eeuwen daarvoor ontwikkelt.⁴ Desondanks is het logische raamwerk waarin dit mogelijk al geaccepteerd of het wordt niet, meer, opgemerkt. Hierdoor zit er in de basis van de argumentatie van Pierson een manco dat uiteindelijk zal leiden moeten leiden tot overheidsingrijpen, tot centralisering en daarmee, uiteindelijk, tot collectivisme. Juist datgene waartegen de klassieke economen, deels, een uitweg zochten.

Deze gevolgtrekking uit de aanvulling van Pierson op de klassieke economische theorie van Smith en Mill, dat een organisme een centraal geordende maatschappij impliceert waarin eenieder een vaste positie heeft en waarin de samenleving centraal geleid wordt, is dan ook niet terug te vinden in dit werk. Dit ondanks de notie, dan ook al aanwezig, dat collectivistische theorieën die zich verlaten op de almacht van de Staat om de Volksrijkdom te garanderen tot geen succes kunnen leiden. Deze theorieën waren weliswaar al aanwezig, een grote invloed op het Staatswezen hadden zij nog niet. Althans, niet aan de oppervlakte zoals hierboven getoond.

De revoluties in het Duitse Keizerrijk en doorgaande onlusten in de Franse Republiek waren de eerste tekenen van de macht van de meerderheid die in de eeuw erna zou gaan domineren, niet in woord maar in daad. Op het moment van schrijven door Pierson is daar nog geen sprake van. De Staat en haar bijbehorende politiek worden nog voornamelijk gedomineerd door wat nu klassiek-liberalen genoemd zouden worden.

De scherpe analytische inzichten in de klassieke theorie van Smith en Mill laten een grote kennis van zaken bij Pierson zien. Ondanks zijn verwarring, ten aanzien van het logische raamwerk en daarmee het denkkader, is het deze gegronde kennis, gepaard gaand met het analytische inzicht, die ervoor zorgt dat Nicolaas Pierson uit zou groeien tot een van de grootste Nederlandse economen. Zijn ster zou pas in midden jaren '20 van de volgende eeuw geleidelijk aan in kracht afnemen.

W.G. Cornax
Leiden 2014

⁴ M. Rothbard, *The History of economic thought from Marx to Hayek: The Emergence of Communism*, Nr. 2 van 6 lezingen over de geschiedenis van economisch denken, [mp3](#) en transcript ([PDF](#))

Voorwoord

Zoolang de economie als wetenschap beoefend is, heeft de vraag: Wat is Volksrijkdom? veler aandacht bezig gehouden. En terecht; want in die vraag lossen een tal van andere vraagstukken zich op. Wat is Volksrijkdom? vroeg de mercantilist; en hij antwoordde: de hoeveelheid goud en zilver, die een natie bezit. Dit antwoord voerde consequent tot het aanmoedigen van den uitvoer –, tot het beperken van den invoerhandel. – Wat is volksrijkdom? Vroeg de physiocraat; en blijkbaar achtte hij alleen dán de algemeene welvaart verhoogd, wanneer de som der producten vermeerderd werd. Die producten aan nuttige eigenschappen te doen winnen of binnen het bereik te brengen van de verbruiker, noemde hij geen rijkdom scheppen. Behoeft het onze bevreesding op te werken, dat het physiocratische slechts den landbouw productief heette? – Wat is volksrijkdom? vroeg eindelijk Jean-Baptiste Say. De rijkdom ligt in de waarde der goederen, was zijn antwoord, en al wat waarde scheidt brengt dus rijkdom voort. Menig onstoffelijk product heeft waarde: de voortbrenging van onstoffelijke goederen is derhalve ook productief. – De logica van elk dezer redeneringen is onberispelijk. Geeft men het eerste woord toe, dan volgt al het overige van zelf. Niet toevallig, alzoo, is de leer der *produits immatériels* ontstaan bij Say; niet toevallig de eenzijdige voortbrengingsleer der physiocraten; toevallig evenmin het beschermend stelsel der mercantilisten. De theorie is hier overal slechts de uitwerking van een zeker begrip van volksrijkdom. Stel voor dit begrip iets anders in de plaats, en al wat er op rust vervalt daarmee van zelf.

De drie definitiën, die wij hebben medegedeeld, bleken alle achtereenvolgens onjuist te zijn. Het mercantilisme is ten onder gegaan, de ster der physiocraten schijnt niet meer; en Say? 't Is veel, zoo hij zelf ten einde toe aan zijn rijkdomsbegrip heeft geloofd. Het systeem van Adam Smith, evenwel, staat nog. Ook dit systeem rust op een eigenaardig begrip van volksrijkdom, dat evenzeer ten grondslag ligt aan het werk van John Stuart Mill; in de hoofdzaken met elkander overeen: de laatste is slechts de uitbreiding van de eerste. Welnu; is dit begrip van volksrijkdom dan eindelijk het ware en houdbaar tegenover de kritiek, of moet het blijken, dat ook Adam Smith op zijne beurt heeft misgetast, even als zijne voorgangers? – Niemand, voorzeker, die belang stelt in de ontwikkeling der economie, zal de hooge beteekenis van die vraag ontkennen of weigeren ons zijne aandacht te schenken, nu wij eene poging wagen om haar op te lossen.

I.

Hoe moeilijk het ook zij, tot eene juiste voorstelling te komen van hetgeen wij onder volksrijkdom hebben te verstaan, de maatstaf, waaraan wij die voorstelling moeten toetsen, is niet moeilijk te vinden. Wie van rijkdom spreekt, noemt het tegendeel van armoede en gebrek. Wanneer het dus blijkt, dat het een of ander bevorderlijk is aan datgene wat men als volksrijkdom betitelt, zonder evenwel eenige verbetering te brengen in den materiëlen toestand der maatschappij, dan is het duidelijk, dat hetgeen men volksrijkdom noemt, geen volksrijkdom is.

Voor dien maatstaf is reeds het mercantilisme bezweken; want, vermeerderde de hoeveelheid goud en zilver in een land, en gij vermeerdert daarom nog niet noodzakelijk de algemeene welvaart. Natuurlijk was dit laatste voor de verdedigers van het mercantilisme geenszins duidelijk; anders hadden zij hunne theorie vaarwel gezegd. Maar voor ons, wien de oogen zijn geopend, bestaat dienaangaande geen twijfel meer: menig volk is bij een ruimen toevoer van goud en zilver achteruitgegaan, en wij achten dit een afdoend bewijs voor de onjuistheid der mercantilistische opvatting van den volksrijkdom.

Ziedaar dan den meest natuurlijke weg aangewezen, dien wij te volgen hebben bij de beoordeeling van hetgeen Smith en Mill ons aangaande hetzelfde onderwerp hebben geleerd. Trachten wij eerst in korte woorden uiteen te zetten, waarin die leer bestaat. Bij Mill levert dit geringe moeilijkheid op, maar bij Smith is het eene zaak van naauwlettend onderzoek en vergelijking. Adam Smith toch, naar men weet, is geen vriend van strenge begripsbepalingen. Zelden licht hij ons in omtrent de beteekenis die hij hecht aan de woorden door hem gebezigd. Teregt is reeds meermalen opgemerkt, dat dit een leemte is in zijn werk. Die leemte gevoelen wij ook hier. Heeft zij reeds veroorzaakt dat J.B. Say, blijkbaar zonder zich van die afwijking bewust te zijn, eene geheel andere opvatting van den volksrijkdom heeft gepredikt dan zijn voorganger, ons brengt zij op dit oogenblik in de noodzakelijkheid om naar de bedoeling van Adam Smith te raden, te zoeken, zoodat wij aan het gevaar van misvatting blootstaan.

Dat gevaar, echter, zou grooter zijn dan het werkelijk is, zoo wij te doen hadden met een schrijver van minder gehalte. Immers, welke inconsequenties men ook in het werk van Adam Smith heeft ontdekt, zooveel is na de scherpste kritiek telkens op nieuw gebleken, dat de stichter der nieuwere economie zich over het geheel zeer streng vasthoudt aan zijne hoofdbeginselen. Aan die logische gestrengheid dankt hij voor een belangrijk deel zijn regt op den titel van genie. Wanneer wij nu van te voren bekend waren met het begrip dat Adam Smith zich vormt van den volksrijkdom, dan zouden wij, krachtens deze logische gestrengheid die wij weten dat hij bezit, ongetwijfeld bij magte zijn om reeds eenigermate vast te stellen tot welke uitspraken dit begrip hem zou leiden. Omgekeerd kunnen wij thans, nu wij met dit laatste onbekend zijn, van zijne uitspraken, die wij kennen, tot zijn hoofdbeginsel opklimmen en dus door eene redeneering *a posteriori* tot de ontdekking komen van hetgeen wij wenschen te vinden.

Wat er bij die redeneering aan kans van falen overblijft wordt voor een goed deel weggenomen,

nu wij daarenboven het werk van J.S. Mill bezitten. Want Mill, wiens leer, naar wij reeds opmerkten, met die van Adam Smith in de hoofdpunten volstrekt overeenstemt, is allerminst een vijand van strenge begripsbepalingen. Welke voorstelling van den volksrijkdom hij zich maakt, deelt hij ons mede in de inleiding zijner “Principles”: “De (volks)rijkdom – zegt hij – bestaat uit alle nuttige en aangename voorwerpen die ruilwaarde bezitten: met andere woorden uit à l l e nuttige en aangename voorwerpen, behalve de zoodanigen, die zonder eenigen arbeid of opoffering in ieder verlangde hoeveelheid kunnen verkregen worden”.ⁱ Deze stelling, wij zijn er vast van overtuigd, zou Adam Smith zonder voorbehoud onderteekenen. Zij drukt, naar onze meening, geheel en al zijn gevoelens uit.

Toch lijkt zij nog aan eenige onduidelijkheid. Wat verstaat Mill hier onder het woord *n u t t i g*? – Nuttig zegt hij ons op eene andere plaats – heet in de economie al datgene, “wat de eigenschap bezit van eene behoefte te bevredigen of dienstbaar te zijn aan het een of ander doel.”ⁱⁱ Doch hiermede brengt hij ons niet veel verder. Er blijft nog eene vraag ter beantwoording over, en wel eene vraag van het hoogste gewigt.

Wij bedoelen het volgende: Denkt Mill, als hij het woord *n u t t i g* gebruikt, aan de eigenschap, die eene soort goederen in h e t a l g e m e e n bezit van een zeker deel onzer behoeften te kunnen bevredigen, of aan de eigenschap die eene b e p a a l d e h o e v e e l h e i d van die goederen bezit om in onze behoeften van een b e p a a l d t i j d s t i p te voorzien? Nemen wij een voorbeeld. Koffij is hier te lande, economisch gesproken, een nuttig voortbrengsel. Wanneer ik dus een baal koffij zie, dan kan ik naar waarheid zeggen, dat ik hier iets zeer nuttigs vóór mij heb. Doch stel nu, dat ten gevolge van eene buitensporige productie de hoeveelheid koffij hier te lande in het overdrevene is toegenomen en de markt voor de eerste vier, vijf jaren ruim is voorzien, met andere woorden, stel dat er veel meer koffij is aangevoerd dan men noodig heeft, zal ik dan nog van diezelfde baal, die ik vóór mij zie, kunnen getuigen, dat zij iets zeer nuttigs bevat? Ja, wanneer ik den term in algemeenen zin bezig, wanneer ik namelijk de eigenschap bedoel die eene soort goederen bezit, van een deel onzer behoeften te bevredigen; immers, koffij bezit die eigenschap. Neen, wanneer ik de beteekenis van het woord *nuttig* beperk, door namelijk uitsluitend te denken aan de eigenschap, die eene b e p a a l d e h o e v e e l h e i d goederen bezit, om in onze behoefte van een b e p a a l d t i j d s t i p te voorzien; want die baal koffij, waarvan wij spreken, is naar mijne hypothese overtollig: zij zou zeer goed en zonder schade gemist kunnen worden en de bedoelde eigenschap ontbreekt haar alzoo ten eenemale.

Dus nog eens: Wat bedoelt Mill met het woord *n u t t i g*, wanneer hij de som van alle nuttige voortbrengselen, die eene natie bezit, den volksrijkdom noemt? Met betrekking tot dit punt laat hij ons in het duister. Wij zijn genoodzaakt naar zijne meening te gissen, en dit is des te meer te betreuren, aangezien het antwoord, dat hij ons schuldig bleef, hoedanig het ook zij, vruchtbaar is aan de belangrijkste consequentiën.

Geen beter middel om het raadsel op te lossen, dan die consequentiën in het kort aan te wijzen. Onderstellen wij dan in de eerste plaats, dat Mill het woord *nuttig* in concreten zin opvat, en dus alleen aan die goederen eene plaats inruimt onder rubriek volksrijkdom, waardoor in de behoefte van een bepaald tijdstip wordt voorzien. Hoe heeft naar die hypothese de v o o r t b r e n g i n g van rijkdom plaats? Hoe dwingt zij ons te oordeelen over het v e r b r u i k? Ziedaar de twee punten, die

wij willen onderzoeken. Strookt het resultaat, dat dit onderzoek zal opleveren, met hetgeen Mill ons werkelijk omtrent voortbrenging en verbruik heeft geleerd, dan mogen wij aannemen dat onze hypothese juist was. In het andere geval zijn wij verplicht tot het tegenovergestelde te besluiten.

Mill's voortbrengingsleer is al zeer eenvoudig. "Twee dingen," zegt hij (Ch. I, § I) "zijn noodig tot de productie: arbeid en natuurlijke voorwerpen..." Wat het aandeel van den mensch aangaat, is dus arbeid de eenige factor van voortbrenging. Dit stemt volmaakt overeen met de leer van Adam Smith. Ongetwijfeld is ook kapitaal in den regel tot de productie onmisbaar, maar wat is kapitaal anders dan het resultaat van een vroegeren arbeid?

Met productie bedoelt Mill niets anders dan productie van volksrijkdom. Zien wij thans of de analyse, die hij ons geeft van de voortbrenging, voldoende is, om te verklaren, hoe de rijkdom in de maatschappij ontstaat, zoo wij namelijk onder rijkdom alleen die voorwerpen mogen begrijpen, welke dienen om de behoeften van een bepaald oogenblik te bevredigen. Blijkbaar moet het antwoord op die vraag ontkennend luiden. Nemen wij slechts een voorbeeld. Iemand produceert 1000 balen koffij ten behoeve van eene plaats, die niet meer dan 500 balen noodig heeft. Naar de leer van Mill is men nu gedwongen om aan te nemen, dat zo iemand productieven arbeid heeft verrigt en rijkdom in het leven geroepen. Doch heeft hij nu ook rijkdom voortgebracht naar de beteekenis die wij aan dit woord hebben gegeven? Ja, ten dele; want 500 balen van de 1000 dienen tot bevrediging van eene bepaalde behoefte. Zij kunnen dus rijkdom heeten. Maar de rest is overtollig en maakt dus geene aanspraak op den naam van rijkdom. De conclusie ligt voor de hand: Indien Mill alleen die goederen rijkdom noemt, waaraan het verbruik op een bepaald oogenblik behoefte heeft, dan is zijne voortbrengingsleer zeer onvolledig, en dan leidt zij tot eene consequentie, die in strijd is met zijn eigen hoofdbeginsel. Immers uit die leer zou volgen, dat alle nuttige goederen, om het even of hun cijfer dat der behoefte overtreft of niet, rijkdom moeten heeten, terwijl hij zelf in zijne bepaling van het woord rijkdom juist het tegendeel zou hebben beweerd.

Ten aanzien van de verbruiksleer komen wij tot geen ander resultaat. Mill onderscheidt tusschen productief en improductief verbruik. Onder het eerste verstaat hij alle verbruik dat dient om de productieve krachten van den arbeider te versterken; onder het tweede, alle verbruik dat enkel ten doel heeft, een zeker onmiddellijk genot te verschaffen. Deze laatste soort nu beschouwt hij al een bron van louter verlies voor de algemeene welvaart. Derhalve hoe minder improductief verbruik, hoe beter. Alle verbruik is vernietiging van rijkdom, en hoe minder rijkdom vernietigd wordt, hoe meer er overblijft. Ook hierin dus stemt de leer van Mill overeen met die van Adam Smith. "Een verkwister," zegt deze, "is een vijand van de maatschappij."

Is nu deze theorie te rijmen met eens beschouwing, waarbij alleen die bepaalde producten gerekend worden tot den rijkdom te behoren, die in eens werkelijke behoefte voorzien? Een weinig nadenken is voldoende om het tegendeel duidelijk te maken. Gebruiken wij andermaal hetzelfde voorbeeld. Duizend balen Koffijberg worden aangevoerd in eens plaats, die er slechts vijfhonderd nodig heeft. Hoe kunnen nu die 500 balen, die te veel zijn geproduceerd, rijkdom worden? Wanneer het verbruik van koffij toeneemt. Immers, verbruik doet behoefte ontstaan en de behoefte is naar onze hypothese de noodzakelijke voorwaarde van rijkdom. Bovendien moet er niet enkel meer verbruik plaats hebben van koffij, maar waarschijnlijk ook van andere artikelen. Want zij, die zich de

grootere hoeveelheid koffij wenschen aan te schaffen, kunnen daarin niet anders slagen dan door twee middelen: zij moeten, òf minder kapitaliseren, òf meer produceren. Ongetwijfeld zullen sommigen het eerste, anderen het tweede middel aanwenden. Maar zij, die het laatste doen, zullen voor hunne meerdere producten ook weder koopers moeten vinden; anders toch kwamen zij niet veel verder. Die meerdere aftrek is evenwel ondenkbaar, zoo het verbruik van de geproduceerde artikelen niet toeneemt. Allerwege blijkt alzoo, dat verbruik eene even noodzakelijke voorwaarde is tot het ontstaan van rijkdom, als onmisbaar om de goederen, die te veel zijn geproduceerd, tot den rang van rijkdom te verheffen; en ten onregte zou J.S. Mill dus verklaren, dat alle improductief verbruik schadelijk is aan de welvaart, indien hij bij zijne definitie het woord nuttig in concreten zin had gebezigd.

Het komt mij voor dat deze dubbele opmerking allen twijfel doet wegnemen omtrent de ware bedoeling van Mill. Rijkdom noemt die schrijver alle voortbrengselen, die *in abstracto* nuttig of bruikbaar kunnen heeten. Is koffij een nuttig voortbrengsel, welnu dan is alle productie van koffij productie van rijkdom. Ook meene men niet, dat men, door eene andere opvatting te huldigen, de bezwaren uit den weg ruimt, die tegen de theorie van Mill kunnen bestaan. Dit zou eene dwaling zijn. Hoe ongerijmd het in veler oog ook schijnen mag, aan het begrip van rijkdom zulk eene uitbreiding te verleenen als door Mill is geschied, men wint er niet bij door (zooals o.a. Hermann heeft gedaan) den omvang van dit begrip te beperken tot dat deel der producten, 't welk dienen moet om eene werkelijke behoefte te bevredigen.ⁱⁱⁱ Want, naar ons bleek, boert eene zoodanige beperking tot de consequentie, dat het verbruik eene onmisbare voorwaarde is tot het ontstaan van rijkdom; en daar het nu, van een anderen kant beschouwd, niet geloofend kan worden, dat het verbruik de voorwerpen, dus den rijkdom, vernietigt, zoo zou men verplicht zijn het verbruik beide de oorzaak en de vernietiger van rijkdom te noemen, hetgeen natuurlijk geen zin heeft.^{iv} Ook bezwijkt deze theorie al dadelijk, wanneer wij haar toetsen aan den maatstaf, dien wij in den aanvang van dit opstel hebben gesteld. Naar dien maatstaf toch, waarvan niemand de juistheid zal betwisten, moet iedere vermeerdering van volksrijkdom eene vermindering van gebrek, eene vermeerdering van algemeene welvaart ten gevolge hebben. Nu laat het zich zeer goed denken, dat er in Java b.v. eene groote behoefte zou bestaan aan manufacturen, en toch de aangevoerde in de pakhuizen bleven liggen, hetzij omdat de koffij en suiker, die men ons in ruil aanbod, niet gewild waren, hetzij omdat de oogst daarvan op Java ware mislukt. De vermeerdering van den voorraad manufacturen zou in dat geval den Javaan weinig baten. Geen stuk zou hem in handen komen en de welvaart bleef op dezelfde hoogte. Hieruit blijkt dus, dat wij geen onregt plegen aan J.S. Mill en Adam Smith door aan te nemen, dat hun begrip van volksrijkdom alle goederen insluit, die, in abstracto gesproken, de eigenschap bezitten van eene behoefte te bevredigen. Zij zouden, dunkt mij, met elke andere opvatting hunner leer weinig gediend zijn. Immers al voert hunne definitie van rijkdom, zoo als wij die verklaren, ook welligt tot dwaling, wilden wij aan het woord *nuttig*, dat daarin voorkomt, eene meer beperkte beteekenis hechten, dan zou men terecht het gansche systeem van Smith en Mill eene aaneenschakeling van inconsequenties mogen noemen.

Want – ik weet niet of het na de aangehaalde voorbeelden aan al onze lezers reeds duidelijk is – het begrip van volksrijkdom, dat Mill onder woorden heeft gebracht en blijkbaar ook door Adam Smith

wordt gehuldigd, vormt van dit systeem de grondslag. Zoolang wij hiervan niet regt zijn doordrongen, blijft de innige samenhang, het nauwe verband, tusschen al hetgeen Adam Smith heeft geleerd, ons een raadsel. Het komt mij voor, dat dit verband over het geheel te weinig wordt begrepen. Hoe anders verklaard, dat zoo menig schrijver getracht heeft of nog gedurig tracht, sommige voornamste elementen uit het systeem van Smith te verwijderen en door iets beters te vervangen, vergetende dat dit systeem een aaneengesloten geheel vormt, dat bijkans elke uitspraak uit het hoofdbeginsel voortvloeit en niet gelogenstraft kan worden, zonder dat dit hoofdbeginsel zelf wordt aangetast. Wil men Adam Smith verbeteren, dan moet men de grondslagen zijner leer vernieuwen. Deinst men terug voor die taak, men late zijn arbeid onveranderd. Naar mijne overtuiging behoort men alzo te kiezen tusschen deze twee: òf het systeem van Smith aannemen zoo als het daar ligt, althans de voornaamste bestanddeelen daarvan: òf wel, het als zoodanig verwerpen en met behoef van de vele belangrijke waarheden, die het bevat, van nieuws ad een andere systeem trachten te vormen. Het eenige belangrijke toevoegsel, waarmede men in staat is geweest de theorie van Smith vollediger te maken, zonder er iets in te brengen dat er niet in behoort, is de bevolkingsleer van Malthus. Teregt heeft John Stuart Mill die leer dan ook in zijn werk opgenomen. – Wel beschouwd heeft geen schrijver Adam Smith beter verstaan dan hij. Doch mag het geene bevreemding wekken, dat iemand, die Adam Smith zoo volkomen verstond, desniettemin de fundamentele fouten heeft voorbijgezien, die 's mans arbeid, trots vele diensten en al de genialiteit waarvan hij blijken draagt, ontwijfelbaar bezit?

Het beste middel om dat innige verband tusschen alle deelen, dat streng systematische, waardoor de *Wealth of Nations* zich kenmerkt, in weinige woorden duidelijk te maken, is, een kort overzicht te geven van het geheele stelsel, zoo als het daar voor ons ligt en zoo als het hier en daar is uitgebreid door J.S. Mill.

Naar Adam Smith vindt men den type van de huishouding der maatschappij in de bijzondere huishouding van een alleenstaand individu. Wil men nu weten of de eene of andere zaak bevorderlijk is aan de welvaart van het algemeen, men vrage zich af of zij de welvaart van zulk een individu zou verhoogen. Een individu b.v. Is rijker naarmate hij over een grootere hoeveelheid nuttige voortbrengselen kan beschikken. Of hij die voortbrengselen allen dadelijk gebruiken kan of niet, doet weinig ter zake: welligt wordt er later emplooi voor gevonden, en hunne aanwezigheid brengt niemand eenig nadeel aan. Overvloed is hier altijd rijkdom; want, wie niet meer bezit dan het strikt noodige, moet elke vermeerdering van behoefte onbevredigd laten. Hetzelfde geldt dus van de maatschappij: hoe meer nuttige voortbrengselen zij bezit, hoe rijker wij haar noemen.

Aan die voortbrengselen, die te zamen den rijkdom uitmaken, wordt het aanzijn gegeven door den arbeid. Hoe meer voortbrengselen, hoe meer rijkdom; hoe meer en hoe vruchtbaarder arbeid, hoe meer voortbrengselen. De groote vraag is derhalve deze: hoe zal de arbeid het meest worden uitgebreid; en dit geschiedt in de eerste plaats door eene goede verdeling van werkzaamheden. Twintig personen, die ieder het twintigste deel eener taak verrigten, brengen oneindig meer tot stand dan hetzelfde aantal, waarvan ieder een geheele taak afwerkt. Alles wat dus de verdeling van den arbeid bevordert, moet bevorderlijk zijn aan de vermeerdering der algemeene welvaart.

Er is verdeling van arbeid in het groot en in het klein. Wanneer van twee volken het een meest

voortbrengselen van nijverheid, het ander meest grondstoffen produceert, heet zulk eene verdeling van arbeid in het groot plaats. Het volk, dat zich uitsluitend met productie van grondstoffen bezig houdt, verkiest dien arbeid boven ieder anderen, omdat het daarin voordeel ziet. Het ziet daar voordeel in, omdat het zich in staat rekent, meer en betere grondstoffen voort te brengen, dan producten van nijverheid. Zijn bijzonder belang stemt hierin overeen met dat der menschheid; immers deze laatste heeft behoefte aan eene zoodanige verdeling van werkzaamheden, waarbij iedere raak wordt opgedragen aan dien persoon, of die natie, die daarvoor het meest geschikt is.

Hiermede is het vonnis uitgesproken over het beschermend stelsel in zijn geheelen omvang. Wanneer een volk met minder inspanning granen kan voortbrengen dan manufacturen, is het eene ongerijmdheid, kunstmatig de productie van manufacturen te willen aanmoedigen, die van granen tegen te werken. Beter één last tarwe geproduceerd en daarvoor 10 stuks katoenen stoffen gekocht, dan met denzelfden arbeid en dezelfde kosten, die het één last tarwe vereischt, slechts 8 stuks katoenen stoffen zelf geproduceerd.

De rijkdommen, die door de voortbrenging zijn ontstaan, vervullen eerst hunne bestemming, wanneer zij binnen het bereik zijn gebragt van hen, die ze noodig hebben. Dit laatste geschiedt door middel van den handel. De handel verdeelt de rijkdommen en geeft aan elk, wat hem, naar de diensten die hij verrigt heeft, in billijkheid toekomt. Hij vervult daarbij de rol, die in een socialistisch phalanstère aan den raad van bestuur zou zijn opgedragen; maar oneindig beter. Bovendien geldt in de maatschappij het beginsel, niet: elk naar zijne behoeften, maar: elk naar zijnen arbeid. In het afgetrokkene beschouwd, blijft echter de taak dezelfde: elk moet zijn deel ontvangen van den algemeenen rijkdom: d.i. Van de aanwezige hoeveelheid voortbrengselen, en dat deel wordt hem uitgereikt door bemiddeling van den handel. Daar nu evenwel deze laatste niet zonder loon kan werken, zoo behoudt hij een deel voor zich. Hoe kleiner dat deel, hoe beter voor de maatschappij, want hoe meer deze overhoudt.

Wanneer nu elk individu zijn *quote-part* heeft gekregen van den algemeenen rijkdom, dan begint het v e r b r u i k . Eerst, dat van den Staat. Hoe geringer dit is, hoe voordeliger. Vervolgens, dat der burgers. Ook hier geldt hetzelfde: want hoe minder verbruikt wordt, hoe meer er overblijft. Dat overblijvende, nu, heet k a p i t a a l .

Het kapitaal is een voornaam hulpmiddel bij de voortbrenging en kan dus niet in te groote mate worden gevormd. Kapitaalvorming is besparing: er kan dus niet genoeg worden bespaard. Het tegenovergestelde van besparing is weelde. Weelde bestaat in het nutteloos verbruik van voorwerpen en verdient als zoodanig afkeuring. Ieder verbruik is vernietiging van rijkdom; maar ieder verbruik kan daarom niet altijd vermeden worden. Weelde is echter iets overtolligs. Hoe meer daarvan in een land gevonden wordt, hoe meer de kapitaalvorming wordt tegengewerkt. Het nadeeligst van alles, evenwel, is de verkwisting: een verkwister is een vijand van de maatschappij.

Verder is het wenschelijk, dat de verbruikers weder op hunne beurt voortbrengers zijn. Aan dezen eisch voldoen niet allen. Niet alleen, dat sommigen volstrekt niets uitrigten en hunne dagen in werkeloosheid slijten; er is bovendien in elke maatschappij eene klasse van personen, wier arbeid, hoe nuttig en prijzenswaardig ook, niets bijdraagt tot de vermeerdering van rijkdom. Geestelijken, regtsgeleerden, letterkundigen, kunstenaars, behooren allen tot deze categorie. Onmisbaar is hun

bestaan ter vervulling van vele werkelijke behoeften, maar onvruchtbaar uit het oogpunt der welvaart. Het deel dat zij ontvangen van den algemeen rijkdom gaat, van dien kant beschouwd, verloren voor de maatschappij: onder geenerlei stoffelijken vorm keert het tot deze laatste terug.

Is er alzoo een klasse van menschen, die niets voortbrengen en toch een deel ontvangen van den rijkdom, daar zijn anderen, wier arbeid volstrekt niet improductief aan stoffelijke goederen mag heeten, maar desniettemin zeer karig wordt beloond. Treurige toestand, waarin hoofdzakelijk slechts twee dingen verbetering kunnen brengen: vermindering van het cijfer der armoedige bevolking en vermeerdering van kapitaal. Is het aandeel, dat aan eene bepaalde klasse van de maatschappij wordt uitgereikt, gering; hoe grooter het getal personen, die tot deze klasse behooren, hoe kleiner elks deel. Vermindert dat getal, dan wordt de toestand van elk individu in gelijke mate verbeterd. Maar ook eene vermeerdering van productie brengt hetzelfde teweeg. Deze vermeerdering, nu, wordt door niets sterker aangemoedigd dan door de vorming van kapitaal: want kapitaal, zoo als wij reeds vroeger zagen, is een factor van voortbrenging. Hoe minder derhalve door de maatschappij verbruikt wordt en hoe meer er wordt bespaard, hoe betere voor den toestand der arbeidende klassen. Hebben nu die twee zaken – vermindering van populatie en kapitaalvorming – tegelijk plaats, dan werken zij elkander in de hand; ontbreken zij, dan is geen ander middel aanwezig om de armoede te keeren.

Vat men dit alles in weinige woorden te zamen, dan komt men tot de volgende zes stellingen:

1. De rijkdom van een volk bestaat uit de som nuttige voortbrengselen, waarover het kan beschikken.
2. Iedere vermeerdering van die som is vermeerdering van rijkdom.
3. Alle verbruik is vernietiging van rijkdom.
4. Hoe minder verbruikt wordt, hoe meer de maatschappij in rijkdom toeneemt.
5. Armoede bestaat in eene wanverhouding tusschen het getal verbruikers en de beschikbare hoeveelheid voortbrengselen.
6. Zij kan dus alleen verdwijnen, wanneer òf het aantal verbruikers kleiner, òf de beschikbare hoeveelheid voortbrengselen grooter wordt.

Wij gelooven, dat niemand, die tot de school van Adam Smith behoort, tegen deze voorstelling eenig bezwaar zal opperen: zij is, naar ons beste weten, de getrouwe uitdrukking van hetgeen in de *Wealth of Nations* en in het werk van J.S. Mill wordt geleerd. Alles, naar men ziet, is hier gegrond op de huishouding van het individu. Daaraan ontleent het systeem zijne kracht en zijne populariteit. Want de regels, die op de bijzondere huishouding van het individu betrekking hebben, zijn voor een ieder verstaanbaar. Niemand die niet weet, dat, hoe minder hij verbruikt, hoe meer hij overhoudt. Niemand die niet begrijpt, dat, hoe geringer het aantal is der voortbrengselen, hoe meer de consumtie beperkt moet worden, tenzij het cijfer der verbruikers afneemt. Het wezen van den rijkdom en het wezen van de armoede worden dusdoende voor allen duidelijk. Maar het is niet minder duidelijk, wat wij zoo even hebben beweerd, dat men uit dit systeem geen enkel hoofdbestanddeel kan verwijderen, zonder het geheel terstond uit zijn verband te rukken.

Nemen wij ten overvloede daarvan de proef. Wilhelm Roscher heeft getracht de verbruiksleer van Adam Smith door eene betere te vervangen. Diens voortbrengingsleer, evenwel, waarop die

verbruiksleer steunt, verwerpt hij geenszins. Noemt Adam Smith arbeid de eenige bron van rijkdom, Roscher erkent buiten de natuur slechts arbeid en kapitaal als factoren die rijkdom scheppen. Kapitaal, nu, is niet anders dan het product van een vroegeren arbeid. Ten slotte wordt dus ook bij Roscher, wat het aandeel van den mensch aangaat, alles op den arbeid teruggebracht.

Nu kan men ongetwijfeld deze beschouwing deelen, en tegelijk met Mac Culloch en anderen aannemen, dat het verbruik meermalen *i n d i r e c t b e v o r d e r l i j k* is aan de productie, doordien het behoefte doet ontstaan en de behoefte de krachtigste drijfveer is tot productie. Mac Culloch, namelijk, beweert, dat hoe meer de weelde toeneemt, hoe meer zij, wien de middelen ontbreekt om ook die weelde te genieten, tot den arbeid worden aangespoord. Deze opmerking berust op eene psychologische waarheid en is zeer goed overeen te brengen met het systeem van Adam Smith. Immers, zij loochent niet, dat het verbruik als *z o o d a n i g* eene vermindering is van rijkdom, doch zij acht alleen, dat deze vermindering van rijkdom een spoorslag is tot eene veel grootere productie en dus ten slotte de rekening nog beter laat dan zij was. Maar Roscher beweert iets anders. Hij houdt in zijne verbruiksleer staande, dat het verbruik *d i r e c t* noodzakelijk is tot het scheppen van rijkdom. “Zum gedeihen der Volkswirtschaft ist die gleichmässige Entwicklung von Production und Consumption, von Ausgebot und Nachfrage eineder wesentlichen Bedingungen.” zegt hij (System I, blz. 425), en iedere storing van dit evenwigt acht hij allernadeeligst. Ziedaar dus eene geheel andere theorie. Is alle verbruik als zoodanig verlies voor de maatschappij, dan spreekt het van zelf, dat niets meer bevorderlijk kan zijn aan de welvaart dan eene *v e r m i n d e r i n g* van verbruik. Nu leert volgens sommigen de ervaring, dat, wáár het verbruik vermindert, de productie, uit psychologische oorzaken, in gelijke, ja, in nog grootere mate afneemt; en daarom berust men in het verbruik als in een noodzakelijk kwaad. Maar kon het geschieden dat de productie toenam, zonder dat het verbruik eene evenredige vermeerdering onderging, dan zou natuurlijk noch Adam Smith, noch John Stuart Mill, noch Mac Culloch reden hebben zich sterk daarover te beklagen. Niet zoo Roscher. Hem is het te doen om het behoud van een *e v e n w i g t* tusschen voortbrenging en verbruik. “Störungen dieses Gleichgewichts,” leert hij, “müssen zu den schmerzlichen, ja gefährlichsten Krankheiten des volkswirtschaftlichen Organismus gerechnet werden.” Het verbruik is dus hier niet meer de groote vernietiger van rijkdom, maar een noodzakelijk bestanddeel van het maatschappelijk organisme en dus tot het scheppen van rijkdom onmisbaar. Zoo aanstonds evenwel hebben wij gezien, dat Roscher den arbeid, verbonden met natuur en kapitaal, tot het scheppen van rijkdom voldoende acht. Dus van twee dingen één: òf deze productieleer is in de hoogste mate onvolledig en de voortbrenging van rijkdom is zoo het werk, niet van een paar, maar van al de krachten die in de maatschappij vereenigd zijn, want zij allen dienen tot behoud van het sociale evenwigt: òf wel, Roscher's verbruiksleer is geheel in strijd met de ervaring. Geen middenweg is hier mogelijk.

Er wordt overigens weinig doorzigt toe vereischt om in te zien, dat eene beschouwing, die de huishouding van een enkel individu tot type verheft voor de volkseconomie en derhalve aan de maatschappij het karakter geeft van een groot gezin, geene plaats overlaat voor de noodzakelijkheid van een evenwigt tusschen consumtie en productie. Bij een gezin is het voldoende, dat de consumtie niet grooter zij dan de productie. Of de productie als grooter is dan de consumtie, maakt niet uit. Het overtollige wordt eenvoudig opgestapeld en doet niemand eenig leed. Het dient welligt voor een

volgende schaarste, en blijft die schaarste uit, welnu, dan heeft men een weinig nutteloozen arbeid, verrigt, maar dit is ook alles. Hieruit volgt dus, dat zoo de theorie van Roscher waar is, die van Adam Smith verkeerd moet zijn. Tegenstrijdige zaken laten zich niet vereenigen en deze wee zaken zijn nu eenmaal met elkaar in strijd.

Mij dunkt, dit alles mag wel voldoende heeten om de bewering te staven, dat de leer van Adam Smith in den echten zin des woords een s y s t e e m vormt, waaruit men, wat de hoofdzaken betreft, geen enkel deel kan verwijderen, zonder onmiddellijk het geheel uit zijn verband te rukken. Ook kennen wij den grondslag van dit systeem: de eigenaardige opvatting van den volksrijkdom als een som van nuttige voortbrengselen. Het is thans meer dan tijd, dat wij dit begrip zelf aan eenige kritiek onderwerpen en nagaan of het stand kan houden tegenover de ervaring.

Deze kritiek heeft na al het voorgaande veel van hare moeijelijkheid verloren. Want nu is ons gebleken, dat iedere welgegronde bestrijding van een der hoofdresultaten van Adam Smith en J.S. Mill ten slotte op niets anders uitloopt dan op eene bestrijding van hunne rijkdomstheorie. Elk van die hoofdresultaten toch, dit werd ons duidelijk, volgt logisch uit deze theorie voort. Te vergeefs zoekt men ergens naar eene fout in de redenering. Wanneer wij dus bij Smith en Mill hier of daar op eene belangrijke dwaling stuiten, dan moet de oorzaak van die dwaling natuurlijk liggen bij hun punt van uitgang, d.i. bij hunne opvatting van den volksrijkdom. Dit bedenkende, wagen wij het thans om het volgende in het midden te brengen en daarvoor al de oplettendheid onzer lezers te verzoeken.

Laat ons beginnen met andermaal het volgende te constateren. Is de rijkdom in de som der nuttige voortbrengselen gegeven, dan is i e d e r e vermeerdering van dies om een vermeerdering van volksrijkdom.

Wat volgt hieruit?

Hieruit volgt, dat, wanneer een land b.v. Maar aan 10.000 balen koffij behoefte heeft en er 100.000 ontvangt, zijne welvaart aanzienlijk is verhoogd. De termen: overproductie, overdreven aanvoer, behooren dan uit het woordenboek van den koopman te worden geschrapd. De Amerikaansche importeurs, die gedurende de laatste maanden den voorraad goederen te New-York zoo belangrijk hebben vermeerderd, en de Europeesche exporteurs, die daartoe zoo krachtig hebben bijgedragen, moeten de weldoeners heeten van Noord-Amerika.^v In de steeds toenemende bedrijvigheid, die aan de handelscrisis van 1857 voorafging, was niets onnatuurlijks, niets ziekelijks; de crisis zelve is ten eenemale onverklaarbaar voor het menschelijk verstand. Ligt niet de rijkdom in den overvloed en kan er ooit te veel overvloed zijn? Spruit niet de armoede voort uit eene wanverhouding tusschen het cijfer der producten en dat der bevolking, en is iedere vermeerdering van het eerstgenoemde cijfer niet eene schrede nader tot het ideaal van volkswelvaart? – Deze gevolgtrekkingen, dunkt mij, zijn onberispelijk, en het mag dus wel de moeite waard heeten, te onderzoeken, of Smith en Mill werkelijk bereid zijn ze aan te nemen.

Adam Smith laat ons dienaangaande in het duister. Maar Mill geeft ons de meest voldoende inlichting. Hij ontkent in geen deele, dat overproductie schadelijk is voor de welvaart. Op verschillende plaatsen van zijn werk verklaart hij dit uitdrukkelijk. En hieruit leidt hij nu ongetwijfeld af, dat zijn rijkdomsbegrip verkeerd is? Hij brengt een geheele wijziging teweeg in het systeem van Adam Smith; want dit systeem staat en valt met de hypothese, dat i e d e r e vermeerdering van nuttige

producten de welvaart doet toenemen? Hij toont het onvolledige aan van de geijkte voortbrengingsleer en zorgt er wel voor, dat hij zelf ons niet afscheept met eene ontleding van de productie, waarbij natuur en arbeid voorkomen als de éénige krachten die rijkdom scheppen? Ook bestrijdt hij de verbruiksleer van Adam Smith en verdedigt de stelling, dat het verbruik niet altijd een zuiver verlies is voor de maatschappij? Dit alles doet hij, omdat de ervaring hem heeft geleerd, dat vermeerdering van productie in zeer vele gevallen de welvaart bepaald vermindert!? – Geen woord daarvan. Met een laconisme, dat inderdaad benijdenswaardig mag heeten, komt hij ons eenvoudig mededeelen: “dat de productieve arbeid eene natie somtijds kan verarmen, indien namelijk de rijkdom, die hij scheidt, niet geschikt is om onmiddellijk gebruikt te worden”.^{vi} En zonder zich in het minst over iets te bekommeren, gaat hij rustig voort: hetzelfde rijkdomsbegrip, dat, naar ons bleek, tot zulke vreemde resultaten voert, blijft hem tot grondslag dienen voor al zijn verdere beschouwingen!

Ziehier dus waar de zaak op neerkomt. Mill wenscht ons te bewijzen, dat de rijkdom ligt in de som van alle nuttige voortbrengselen, en hieruit volgt, dat alle vermeerdering van productie in zijn oog vermeerdering is van rijkdom. Nu wagen wij het echter de bedenking te opperen, dat eene vermeerdering van productie somtijds schadelijk kan zijn voor de algemeene welvaart. Op die bedenking zien wij een antwoord te gemoet; wij onderstellen dat Mill haar reeds sedert lang heeft verwacht en zich in staat rekent, haar volkomen te wederleggen. Maar neen. Met de meest mogelijke bedaardheid wordt ons verzekerd, dat onze opmerking volkomen juist was en overproductie inderdaad op kapitaalvernietiging uitloopt. Welnu, zoo denken wij van onzen kant, thans is het pleit gewonnen. Het is gebleken, dat niet alle productie de welvaart doet toenemen; derhalve ligt de rijkdom geenszins in de som der voortbrengselen. Toch niet, antwoordt Mill, altijd even onverstoortbaar in zijne kalmte: er zijn voorbeelden van eene vermeerdering van rijkdom, die eene natie bepaald heeft verarmd! En als wij nu eindelijk niets meer van de zaak begrijpen en wenschen te weten, wat dan de maatstaf is, waaraan wij onze begrippen omtrent het punt in kwestie moeten toetsen, dan blijkt het ten slotte uit alles, dat hierover tusschen Mill en ons niet het geringe verschil bestaat, en ook hij bereid is eene definitie van volksrijkdom te verwerpen, zoodra het duidelijk is geworden, dat de vermeerdering van hetgeen men met dien naam heeft bestempeld, geene vermindering van gebrek, van armoede, ten gevolge heeft.^{vii}

Tegenover eene zoodanige logica houdt alle redenering op. Is de maatstaf, dien wij hebben aangegeven, goed, dan moet het rijkdomsbegrip van Mill noodzakelijk onjuist zijn. En aangezien wij niet weten, waarom wij aan het eerste zouden twijfelen; daar toch, voor zoo ver ons bekend is, niemand tot nog toe een beteren maatstaf heeft uitgedacht dan deze: alles, wat den rijkdom vermeerdert, moet blijken bevorderlijk te zijn aan de algemeene welvaart; zoo meenen wij vrijheid te bezitten om tot het tweede te besluiten en alzoo de theorie van Mill in strijd te noemen met de werkelijkheid.

Het valt ligter de juistheid van die meening aan te tonen, dan de vreemde houding van Mill in deze kwestie te verklaren. Of zij voortspuit uit gebrek aan nadenken? Maar mij dunkt, dat hij, die het onderzoek naar “het wezen van den volksrijkdom en de wetten, die de voortbrenging en verdeeling daarvan beheerschen,” het hoofddoel noemde van de economie, toch wel over alles wat hij over volksrijkdom schreef, met ernst zal hebben nagedacht.^{viii} Ziedaar dus een nieuw raadsel, dat de

toekomstige commentator van Mill zal hebben op te lossen. Wat ons aangaat, wij zullen het er voor houden, dat Mill het met zijne eigene woorden niet ernstig heeft gemeend, toen hij beweerde, dat de arbeid die rijkdom scheidt, in sommige gevallen eene natie verarmt, en hij inderdaad bereid is de gevolgtrekking, dat iedere vermeerdering van productie de stoffelijke welvaart verhoogt, zonder voorbehoud te aanvaarden.

Dit gevoelen is geenszins uit de lucht gegrepen. Want, niet alleen dat de gevolgtrekking, die wij hebben medegedeeld, logisch voortbloeit uit het hoofdbeginsel waarop het systeem van Mill is gebouwd, maar hij zelf neemt haar in een later deel van zijn werk weder in bescherming, als hij het argument bespreekt, waarmede zij gewoonlijk wordt verdedigd. Dit argument zelf moet hier wel eene plaats vinden, willen wij ons niet blootstellen aan de bedenking, dat wij onze taak te gemakkelijk maken. Ook verdient het, dat wij er een oogenblik bij stilstaan; want het ligt opgesloten in eene theorie, die door het gezag van vele uitnemende schrijvers is bekrachtigd – Ricardo o.a. gaf er zijne goedkeuring aan, ook Mac Culloch schijnt haar geenszins te verwerpen – en die, hoezeer ook herhaalde malen bestreden, nog altijd het groote bolwerk blijft, waarachter de economisten uit de school van Smith en Mill zich terugtrekken, wanneer zij door hunne tegenstanders in de enge worden gedreven.

Men zal waarschijnlijk reeds begrepen hebben, dat wij de *Théorie des débouchés* van J.B. Say bedoelen.^{ix} Deze theorie luidt ongeveer aldus:

Vermeerdering van productie kan nooit schadelijk zijn voor de algemeene welvaart, want ieder verkooper is tevens koper: hij biedt aan en hij vraagt tegelijk. Wanneer nu maar de partij, waarmede hij handelt, genoeg producten bezit om aan zijne vraag te voldoen, dan is de zaak gewonnen. Nemen wij andermaal het geval tot voorbeeld, dat wij hierboven hebben ondersteld: de aanvoer van koffij in het een of ander land wordt verdubbeld. Indien wij nu bespeuren, dat belangrijke hoeveelheden koffij in de pakhuizen onverkocht blijven liggen, dan is dit wel een verlies voor hen die het artikel aan de markt hebben gebracht; doch de oorzaak van dit verlies ligt niet in den te grooten aanvoer, maar daarin, dat er van de zijde der consumenten te weinig is geproduceerd. Hadden deze laatsten een behoorlijk equivalent kunnen aanbieden, dan zou er hoegenaamd geen nadeel zijn ontstaan, voor wien dan ook, en elk van de leden der maatschappij had zich verheugd in eene ruimere bevrediging van behoeften. Als algemeene theorie volgt hieruit dit: zoo vermeerdering van productie ooit schade teweegbragt, dan is het enkel daarvan het gevolg, dat zij slechts van éenen kant heeft plaats gevonden. Het is dus, wel beschouwd, niet de vermeerdering als z o o d a n i g, maar de e e n z i j d i g e vermeerdering, waarover wij ons in een dergelijk geval te beklagen hebben; en de stelling blijft waar: vermeerdering van de som der nuttige voortbrengselen is bevorderlijk aan de welvaart.

Wat hierop te antwoorden? Vooreerst, dat, naar onze meening, deze redenering waarschijnlijk nimmer zou zijn uitgevonden en zeker niet met de autoriteit van John Stuart Mill bekrachtigd, zoo zij niet dienen moest om aan eene wankelende theorie een steun in den rug te geven. Inderdaad zijn waarheid en dwaling hier op eene zonderlinge wijze doorengemengd. Het is zoo: als een volk niets produceert boven datgene, wat het voor eigen behoefte noodig heeft, dan kan het op zijne beurt onmogelijk iets koopen van den nabuur. Hetzelfde geldt van eene klasse in de maatschappij. Wie koopen wil moet altijd betalen, dat wil zeggen, moet het een of ander in ruil aanbieden. De stelling

van Say: "les produits s'échangent contre les produits." is, in het algemeen genomen, en wanneer men de persoonlijke diensten buiten rekening laat, juist. Maar volgt hier nu uit, dat, zoo het omgekeerde plaats heeft en een product geen aftrek vindt, de oorzaak van dit verschijnsel altijd daarin liggen moet, dat er van de zijde der consumenten te weinig is geproduceerd? Eene zoodanige gevolgtrekking is natuurlijk ten eenemale onjuist. Alle leeuwen zijn dieren, maar daarom zijn alle dieren nog geen leeuwen; m.a.w., een stelling kan volmaakt in overeenstemming zijn met de ervaring, maar, als men haar omkeert, ophouden waar te zijn. Wij erkennen het gaarne: een volk dat niets overproduceert, kan ook van het buitenland niets koopen. Maar daaruit volgt in het geheel niet, dat, als een volk van het buitenland niets koopen wil, het v o l s t r e k t niets heeft overgeproduceerd. Immers, het tot stand komen van een ruil hangt niet enkel af van de capaciteit aan beide kanten om iets te leveren, maar ook van den aard van ieders behoefte. Gebruiken wij alweder ons oude voorbeeld: de aanvoer van koffij wordt in het een of ander land verdubbeld. Nu kan het zeer goed gebeuren, dat de consumenten insgelijks hunnen productie verdubbeld hebben. Maar aangezien zijn u niet de minste opgewektheid toonen om tweemaal meer koffij te drinken dan voorheen, zoo blijft het te veel aangevoerde in de pakhuizen liggen, – ten bewijze dat niet alle vermeerdering van productie bevorderlijk is aan de welvaart. – Indien wij derhalve de theorie van Say moesten verbeteren, dan zouden wij haar aldus formuleren: Alle débouché o n d e r s t e l t productie van de zijde der consumenten; maar een zoodanige productie s c h e p t nog niet uit den aard der zaak débouché.

Op deze wijze verbeterd, brengt het argument echter weinig voordeel aan hen, die het gebruiken. Ook is dit voordeel zelfs meer dan twijfelachtig, wanneer wij de theorie in haar geheel laten. Want de bewering, dat alle vermeerdering van voortbrengselen vermeerdering is van rijkdom, sluit in, dat alle verbruik schadelijk is aan de algemeene welvaart. Nu verdient het de aandacht, dat geen schrijver er ooit in geslaagd is, de *Théorie des débouchés* te verdedigen, dan door zich onwillekeurig te beroepen op de stelling, dat zonder verbruik aan geen welvaart zelfs gedacht kan worden; eene stelling, waartegen wij voor ons geen bezwaar opperen, maar die in den mond van een economist uit de school van Adam Smith nog al vreemd klinkt. Immers, het zwaartepunt van zulk een verdediging lag hierin, dat elke vermeerdering van productie als zoodanig reeds eene vermeerdering van vraag te voorschijn roept. Men vergelijke b.v. de redenering van J.S. Mill, waar hij dit onderwerp behandelt, en men zal de juistheid dezer uitspraak bevestigd zien. Welke eene inconsequentie nu! Zoodra er vraag is naar product, is er verbruik van, en hoe minder verbruik hoe beter, hebben wij geleerd. Ligt niet de rijkdom in de som der voortbrengselen? Geen geschikter middel nu om de voortbrengselen te doen ophoopen, dan den afzet daarvan te beperken. Waartoe dan zoo angstvallig de beschuldiging wederlegd, als zou er voor al die voortbrengselen geen emplooi gevonden worden, zoo niet de overtuiging zich krachtig opdrong aan hen die dus redeneren, dat voortbrenging zonder verbruik op kapitaalvernietiging uitloopt.

Het is hier de plaats om eene opmerking in te lasschen, die ons voorkomt van eenige betekenis te zijn. Wij kunnen namelijk niet denken, dat zulk eene eenvoudige bedenking als deze: het koopen van een product is niet enkele eene kwestie van capaciteit om te betalen, maar bovenal een kwestie van behoefte, bij mannen als Ricardo, Mac Culloch en J.S. Mill nimmer zou zijn opgekomen. Maar hoe hebben zij dan, in weerwil daarvan, aan de theorie van Say hunnen bijval kunnen schenken?

Ongetwijfeld redeneerden zij aldus: Niemand denkt er aan, de hoeveelheid te vermeerderen van die goederen, waaraan geen consument behoefte heeft. Ook behoort het zelfden tot de mogelijkheden, de productie van een voorwerp op eenmaal uit te breiden tot in het onbepaalde. Stel nu, b.v. dat de productie van katoenen manufacturen met 25 pCt. Vermeedert en de prijzen van dit artikel daarop eene belangrijke daling ondergaan, dan mogen wij die daling veilig toeschrijven aan de omstandigheid, dat de consument voor hetgeen hem meer dan gewoonlijk is aangeboden, geen equivalent wist te geven; want zelden gaat een volk zoo goed gekleed, dat het niet nog 25 pCt. Meer katoenen stoffen kan gebruiken. *In concreto* is het dus wel degelijk waar: zoo vermeerdering van productie schade teweegbrengt aan de algemeene welvaart, dan moet dit alleen daaraan worden toegeschreven, dat zij slechts van éénen kant plaats greep; m.a.w., dat zij zich niet over alle klassen der maatschappij in gelijke evenredigheid heeft verdeeld.

In het algemeen gesproken en als men de zaken niet te naauw neemt, is dit zoo; aldus voorgesteld kan de theorie van Say er dus wel mee door. Maar zie hier juist het punt, waarop wij de aandacht wilden vestigen. Wij wenschten namelijk te doen opmerken, hoe Mill en anderen in eene logische dwaling zijn vervallen, die in de economie dikwijls wordt gepleegd, die ook Adam Smith welligt op het verkeerde spoor heeft geleid, en die, zoo zij niet in tijds wordt bestreden, ligt tot meer verkeerde gevolgtrekking aanleiding kan geven, zoowel in de economie als in andere wetenschappen.

Om, namelijk, tot de juistheid eener stelling te besluiten, acht men het voldoende, aan te toonen, dat die stelling in overeenstemming is met de ervaring. En daarin heeft men regt. Doch men wachte zich voor misvatting. Twee oorzaken, wanneer zij elk aan zich zelve zijn overgelaten en dus vrij spel hebben, brengen dikwijls eene geheel andere uitkomst te weeg dan wanneer ze gezamenlijk en te gelijker tijd op hetzelfde voorwerp kracht uitoefenen. Wanneer ik b.v. Een bal omhoog werp, dan zie ik dien na eenigen tijd weder op de aarde vallen. Doch waren de zwaartekracht en de wederstand der lucht hier niet tusschenbeiden gekomen, dan had ik geheel iets anders zien gebeuren: de bal zou zich dan oneindig in dezelfde rigting hebben voortbewogen, krachtens de wet der traagheid. Nu kan ik aldus redeneren: een bal, die omhoog wordt geworpen heeft de strekking om na eenigen tijd weder op de aarde te vallen. Maar ik kan ook zeggen: een bal, die omhoog wordt geworpen, heeft de strekking om zich altijd in dezelfde rigting te blijven voortbewegen. Beide stellingen zijn juist en worden door de ervaring bevestigd. Doch in het eene geval spreek ik van iets dat werkelijk g e b e u r t , in het andere, van iets dat gebeuren z o u , bijaldien de wet der traagheid eene onbeperkte heerschappij uitoefende; om, om de geijkte termen te gebruiken, in het eene geval spreek ik een concrete, in het tweede een abstracte waarheid uit. W a a r i n a b s t r a c t o noemt men datgene, wat noodzakelijk moest geschieden, indien geene bijkomstige dingen tusschen beiden kwamen. W a a r i n c o n c r e t o , daarentegen, datgene, wat, juist ten gevolge van die bijkomstige dingen, werkelijk zóó geschiedt en niet anders. Het aangehaalde voorbeeld geeft het verschil tusschen die twee soorten van waarheden zeer goed terug. Het volgt niet uit den aard der daad die ik verrigt, wanneer een bal, dien ik in de lucht werp, weder op aarde valt; maar het is zoo, want tegenover de kracht, die het voorwerp omhoog stuwt, staat eene andere kracht, namelijk die der zwaarte. Deze onderscheiding behoort men wel in het oog te houden, daar hij, die eene concrete waarheid als eene abstracte behandelt, tot de grootste ongerijmdheden vervalt. Niemand zal wel een oogenblik twijfelen, als ik

zeg, dat een bal, die omhoog wordt geworpen, eenige oogenblikken later weder op de aarde valt, of de onmiddellijke oorzaak van dit vallen daarin ligt, dat de bal in beweging is gebracht, of in de aantrekkingskracht der aarde. Doch, wanneer ik de stelling uitspreek: iedere vermeerdering van de som der voortbrengselen is eene vermeerdering van volksrijkdom, dan is niets natuurlijker, dan dat men het eerste als absolute oorzaak van het tweede aanmerkt; terwijl het ons toch duidelijk is gebleken, dat alle vermeerdering van productie, op zich zelve beschouw, nog niet noodwendig, d.i. Niet uit den aard der zaak, de welvaart verhoogt.^x

Ziedaar nu de fout van Say en Mill. Zij hebben eene concrete waarheid tot eene abstracte verheeven: of liever, zij hebben uit eene concrete waarheid geredeneerd, alsof deze ook in abstracto geldig was. Want de theorie, dat een vermeerderde invoer van producten geen schade brengt aan een land, dat zijne eigene productie in dezelfde mate heeft vermeerderd, is alleen dan juist, wanneer de verbruikers aan beide kanten niet reeds van het meer geproduceerde ruim zijn voorzien. De theorie is dus geenszins waar in zich zelve; zij is het slechts onder zekere gegevens, die niet mogen ontbreken. Naar de voorstelling van Say, evenwel, zou het geheel voldoende zijn, dat een land slechts zijne productie verhoogde, om daardoor reeds onmiddellijk een débouché te scheppen voor elke vermeerdering van invoer. En uit deze verkeerde voorstelling wordt nu een argument afgeleid, ten bewijze dat alle vermeerdering van de hoeveelheid voortbrengselen bevorderlijk is aan de welvaart! Dit laatste is wederom juist, in concreto beschouwd. Alles wat de productie vermeerdert doet in den regel de welvaart toenemen. Maar dit toenemen der welvaart hangt zamen met eene reeks van oorzaken, die in de werkelijkheid wel zelden uitblijven, maar toch niet, in het afgetrokkene gesproken, noodzakelijk behoeven plaats te grijpen. Het ware te wenschen dat ook Adam Smith dit had ingezien. Hij zou dan vooreerst nimmer geredeneerd hebben alsof de vermeerderde productie hier de eenige, de absolute oorzaak van welvaart was; hij zou in de tweede plaats den rijkdom van een volk niet in de som der voortbrengselen hebben gezocht; en eindelijk, evenmin als zijn discipel John Stuart Mill, de onware stelling hebben volgehouden, die nu logisch uit zijn hoofdbeginsel volgt, dat alle zoogenaamd improductief verbruik schade is voor de maatschappij.

De lezer zal reeds bespeurd hebben dat deze laatste consequentie mij een doorn is in het oog. Ik beken dan ook ronduit, dat zij het is, die mij het eerst de oogen heeft doen opengaan voor de orthodoxe economie. Haar te rijmen met de ervaring, die ik dagelijks opdoe in de handelswereld, waarin ik mij beweeg, schijnt mij toe eene onmogelijkheid te zijn. Ook zou het ten eenemale onverklaarbaar moeten blijven, hoe een man als Adam Smith ooit zulk eene leer heeft kunne prediken, zoo wij niet wisten dat de edelste geniën, welligt ten gevolge hunner genialiteit zelve, tot de grofste ongerijmdheden vervallen, wanneer zij zich eenmaal aan banden hebben gelegd van een systeem. Dit laatste nu heeft Adam Smith gedaan, toen hij onbewust de huidhouding van een enkel individu tot type stelde voor de volkseconomie. Een zoodanig uitgangspunt kon tot geen ander resultaat leiden. Wij hebben dit, naar wij meenen, reeds voldoende aangetoond, en achten ons alzoo gerechtigd, indien wij er in slagen mogen op goede gronden te bewijzen, dat het verbruik wel degelijk een noodzakelijk element is in de maatschappij, voor het laatst den staf te breken over de rijkdomstheorie van Adam Smith, waarvan zijne verbruiksleer het onmiddellijk uitvloeisel van is. Na al hetgeen men over dit onderwerp geschreven heeft, is dit betoog niet moeilijk meer te leveren.

Wij zijn niet de eersten, die tegen eene eenzijdige verbruikstheorie protesteren. Storch heeft het reeds gedaan vóór veertig jaren. Ook Ganilh maakte zich in dit opzigt verdienstelijk, even als Sismondi. De Duitsche economisten hebben zich, wat dit leerstuk aangaat, nimmer geheel met Adam Smith vereenigd; schoon men tevens uit hunne werken kan bespeuren, dat zij met zich zelve over dit punt niet regt tot klaarheid konden komen.^{xi} Vreesden zij welligt, van het eene uiterste in het ander te vervallen, en, door met de theorie van Smith te breken, verplicht te worden, de ongerijmdheden te omhelzen van Saint-Chamans, die het verbruik alléén voldoende acht om welvaart te scheppen? Bestond dit gevaar werkelijk, dan komt aan Roscher de lof toe, de wetenschap daarvan bevrijd te hebben. Zijne leer van het sociale evenwigt, die wij hierboven vlugtig hebben geschetst, maken wij geheel tot de onze. “Eine gleichmässige Entwicklung vond Production und Consumption,” ziedaar wat tot de vermeerdering der welvaart noodig is. Mogt deze beschouwing eens algemeen ingang vinden! Ontdekkingen op economische gebied zijn schaarsch geworden in onze dagen. Van de weinigen, die er geschieden, behoort de wetenschap dus zooveel partij te trekken als mogelijk is.

Ziehier dan onze redenering. Zoo alle improductief verbruik schade berokkent aan de welvaart, dan moet dit verbruik niet uit de maatschappij kunnen verdwijnen, zonder dat de welvaart toeneemt. Indien wij ons derhalve eene maatschappij voorstellen, waaruit het improductief verbruik geheel is verbannen, dan moeten wij krachtens alle regelen van de logica gedwongen zijn aan die denkbeeldige maatschappij meer welvaart, minder armoede toe te kennen dan aan de werkelijk bestaande. Blijkt nu het tegendeel, bespeuren wij dat het ons onmogelijk is, alle bekende zaken in aanmerking genomen, eene zoodanige maatschappij welvarender te noemen dan elke andere, dan zijn wij, dunkt mij, volkomen gerechtigd, neen verplicht, de verbruiksleer van Adam Smith te verwerpen. Welnu, nemen wij hiervan de proef en laat ons zien tot welke uitkomst dit onderzoek ons zal brengen.

Men denke zich eene kolonie, die uitsluitend uit landbouwers bestaat. Wat elk van die kolonisten aan andere dingen noodig heeft, vervaardigt hij in zijne eigene woning of in eene gemeenschappelijke werkplaats. De behoeften zijn, ten gevolge van het milde klimaat, uiterst gering en allen mogen zich in eene betrekkelijke welvaart verheugen. Maar ziet, op een schoonen dag gebeurt het, dat in de kolonie een schip binnenklaart met landverhuizers, die hier hun geluk komen zoeken. Deze personen zijn voor het meerendeel fabrikanten van weeldeartikelen. Zij waren bekend met den welvarenden toestand der kolonie, en hebben gemeend hier eene goede markt te vinden voor hunnen producten. Maar ach, hoe worden zij teleurgesteld! Zij hebben er niet op gerekend, dat onze kolonisten zeer zuinige lieden zijn en volstrekt ongezind om zich met weelde en diergelijke op te houden. De nieuwe bewoners verkeeren dus in geene geringe verlegenheid. Land bebouwen kunnen zij niet, want vooreerst zijn zij daarin onbedreven en vervolgens zijn alle bruikbare gronden reeds in bezit genomen. Bovendien, al ware dit niet het geval, eer zij den bodem in een zoodanigen toestand hadden gebragt, dat hij vruchten kon afwerpen, zouden zij reeds lang van honger zijn omgekomen. Wat nu te doen? Te vergeefs herinneren zij aan de oude bewoners, dat deze met geringe inspanning hunne productie kunnen verdubbelen: te vergeefs spreiden zij hunne goederen ten toon om den kooplust op te wekken. Het baat alles niets hoegenaamd. Men is nu eenmaal niet gezind om zich met weelde in te laten, en het schip dat hen bragt, is genoodzaakt hen weder naar het moederland terug te voeren.

Ik vertrouw dat een ieder de strekking van dit voorbeeld zal begrijpen. De bevolking van de meeste landen neemt gedurig toe. Raadplegen wij de statistiek, dan blijkt ons bovendien, dat de stedelijke bevolking zich bijkans alom het meest uitbreidt. Nu verlangen wij te weten, hoe die toenemende bevolking aan haar brood zal komen, indien de producten, die zij aanbiedt, geen aftrek vinden en alle zoogenaamd improductief verbruik vermindert. Stellen wij het geval, dat onze fabrikanten van weeldeartikelen werkelijk eene plaats hadden verkregen in de kleine maatschappij. Men zou dan hunne producten gekocht en met levensmiddelen betaald hebben. Doch stel nu vervolgens, dat de landbouwers daarna weder op het denkbeeld waren gekomen van alle weelde af te schaffen, op grond van de leer, dat het improductieve verbruik schadelijk is aan de algemeene welvaart. Wat anders bleef dan wederom voor onze fabrikanten over, dan zich op nieuw in te schepen en een beter thuis komen te zoeken in het moederland? Zoo iemand inderdaad van oordeel is, dat de verbruikstheorie van Adam Smith waarheid bevat, hij geve ons een antwoord op die vraag.

Welligt zal de anonyme schrijver daartoe in staat zijn van een werkje, getiteld: “Economie, door Credo”, dat dezer dagen bij den boekhandelaar Scheltema het licht zag. Dit werkje, in het voorbijgaan gezegd, is een der zonderlingste geschriften, die mij in den laatsten tijd onder de oogen kwamen. Het is compleet een karikatuur van het groote werk van Adam Smith. Geene dwaling, waaraan deze laatste zich schuldig heeft gemaakt, of Credo maakt er eene zotheid van. Laat Smith b.v. De grenzen der economie onbepaald, Credo stelt aan de “economische wijsbegeerte” geen mindere eisch, dan ons “de beteekenis te verklaren van al wat voortbrenging en vertering betreft”.^{xii} Ja, ook “de verschijnselen” zelve, die op dat dubbele proces betrekking hebben, moet onze wetenschap hem ophelderen. Dus het verschijnsel, dat een boom onder sommige omstandigheden welig opgroeit en onder andere weder verdort, of het verschijnsel, dat de mensch in koude luchtstreken zooveel arbeidzamer is dan in warme. – Verder: mogen Adam Smith beschuldigen, dat hij de maatschappij te veel als een groot gezin heeft aangemerkt en zien wij daarin de bron van de meeste zijner dwalingen, Credo geeft nog daarenboven uitdrukkelijk zijne minachting te kennen voor de intelligentie van hen, die gewagen “van tweederlei beschouwing van den mensch, 't zij als individu, 't zij als lid van een organisme.” Hij promoveert zich zelve tot “boekhouder van al het bestaande,” een post, dien hij verklaart voorloopig zonder salaris te willen waarnemen. Aan de maatschappij geeft hij alzoo een hoofd in zijn grootboek. Links staat het debet, regts het credit. Al wat vertering betreft plaatst hij aan de linkerzijde van het blad; al wat voortbrenging is, aan de regter. “Wanneer wij nu later den stand der rekening willen opmaken, zoo tellen wij eenvoudig elke kolom afzonderlijk op, om door aftrekking het saldo te vinden. Dat saldo ziende toenemen, noemen wij die vergrooing een gevolg van besparing...” Niets is eenvoudiger of doelmatiger, en waarom zou de wetenschap zich dit kostelijke denkbeeld niet toeëigenen? Neemt zij de voorstelling van Credo over, dan is het gedaan met alle mysteriën op economisch gebied. Dan heeft de economie haar laatste woord gezegd. Rustig kunnen wij dan – is dit niet veler ideaal? – al onze krachten uitsluitend wijden aan de practische toepassing onzer kennis. De wetenschap heeft dan uitgediend, de kunst treeft in hare plaats. Economie, welke een roem is dan uw deel: in éénen dag hebt gij de waarheid veroverd.

Deze Credo nu, heeft God gebeden “om doorzigt en wijsheid,” ten einde zijne *benighted*

fellows te overtuigen van de diepzinnige waarheid, dat – uit een economisch oogpunt beschouwd – geene vertering nuttig kan zijn voor iemand, wie dan ook. Hij bedient zich tot dat doel, even als wij, van een voorbeeld.^{xiii} “Stellen wij tot vereenvoudiging van het geval,” zoo schrijft hij, “eene maatschappij van slechts twee leden. Wat bij haar waarheid is, moet het ook in elke, bij miljoenen rekenende, zijn. B. Produceert brood en voorziet daarmee in de behoefte van zich zelve en van K. tevens, die in ruil daarvoor hem kleedingstukken afstaat. In alle overige behoeften voorzien beiden zelve. Wanneer K. zekere hoeveelheid kleederen aan B. levert, ontvangt hij daarvoor juist brood genoeg om zich behoorlijk te voeden. Maar nu vermeerdert hij, om welke reden is 't zelfde, zijne behoefte aan voeding, zoodat hij aan het door B. geleverde brood niet meer genoeg heeft. Hij kan dit meerdere, door hem begeerd, niet anders meester worden, dan door aan B. ook meer kleederen te verkoopen; maar, hoe gaarne hij ook aan zulke vergrootte kleederenproductie meer arbeid zou besteden, het baat hem niet, zoo lang B. zijne behoefte aan kleederen niet doet toenemen. Eindelijk beweegt hij B. om door ruwer, minder spaarzaam gebruik, zijne kleeding veel eerder te doen verslijten; ja deze brengt het in die kunst zóó ver, dat hij tweemaal zooveel kleederen als vroeger behoeft, die K. gaarne voor hem maakt, omdat hij nu daarvoor ook de dubbele hoeveelheid brood bekommt. Beiden wedijveren in het steeds uitbreiden hunner behoeften tot onderling voordeel (?).xiv Eindelijk moet B. den geheelen dag bakken en K. kleederen maken, terwijl er zoodoende voor de andere behoeftenvervulling, ieder door hen zelve bezorgd, geen tijd meer overschiet. Hoe is beider welvaart verminderd!? – Stellen wij daarentegen dat B., op K's. Vraag om meer brood, had geantwoord: “Is uw behoefte aan brood zoo toegenomen, dan beklag ik u; maar de mijne aan kleeding is dit niet. Integendeel heb ik, door groote oplettendheid, het middel gevonden om voortaan maar de helft kleeding noodig te hebben; ik kan mij dus daardoor aanmerkelijk verrijken. U raad ik, den tijd, dien gij alzoo minder aan het maken van kleederen voor mij zult hebben te besteden, aan te wenden tot voortbrenging van uw eigen brood of van wat gij daarvoor tot voeding in de plaats kunt stellen.^{xiv} Wat baat het u of ik, even als gij mijne behoeften uitbreid? Verheug u liever dat ik spaarzamer ben dan gij; want komt, na al uwe inspanning, bij u waarlijk de nood aan den man, zoo kan ik u nog bijstaan.””

Inderdaad, wij bewonderen Credo's talent. Het voorbeeld is alleraardigst gekozen, en bevat geene uitnemende wederlegging van de straksgenoemde ongerijmdheden van Saint-Chamans; ongerijmdheden, die trouwens, na de schitterende kritiek van Frédéric Bastiat, juist geene wederlegging meer noodig hadden. Doch voor het overige? – Verbeelden wij ons een oogenblik, dat de kleine maatschappij, in plaats van uit twee, uit drie leden bestaat; dat namelijk vriend B. op het tijdstip, dat wij met hem kennis maken, zich in het bezit van eene beminnelijke wederhelft mag verheugen; dan verandert de zaak een weinig. B. is een *bachelor*: zijne behoeften aan kleederen is niet groot en loopt geen gevaar van te vermeederen. Maar K. ziet zich weldra aan het wiegetouw, en over een paar jaar weder, en nog eens, tot eindelijk het klassieke zevental is bereikt. Waarlijk, wij hebben met den man te doen, want het is hard, zijn gezin zoo te zien honger lijden. Onlangs begaf hij zich naar buurman B. Hij verklaarde zich bereid om harder te werken, meer kleederen te leveren. Maar B. heeft hem geantwoord: “Is uw behoefte aan brood zoo toegenomen, dan beklag ik u; maar de mijne aan kleeding is dit niet. Integendeel heb ik door zuinig beheer het middel gevonden om

voortaan maar de helft kleeding noodig te hebben; ik kan mij daardoor aanmerkelijk verrijken.”^{xv} En sedert dien tijd heeft B. ook werkelijk de helft minder kleederen gekocht dan vroeger. K. lijdt nu diepe armoede; want zelf brood maken kan hij niet, hij heeft er geen verstand van; en elken dag wordt hij op nieuw gegriefd door de stijfhoofdigheid van zijn nabuur, die maar steeds ongezind blijft, zijn improductief verbruik te vermeerderen.

In allen ernst gesproken – men kan die soort van zaken niet altijd even ernstig behandelen – met dergelijke oppervlakkigheden, als Credo ons levert, komen wij niet veel verder. De verbruikstheorie van Adam Smith is inderdaad, naar onze meening, niet meer vol te houden. Het is de vraag of zij immer zou zijn uitgedacht, indien zij niet paste in een systeem. Maar nu hare onjuistheid is gebleken, bewijst zij ons uitnemende diensten om de gebrekkige zijde van dat systeem te doen uitkomen. Met dat doel hebben wij haar hier ter sprake gebragt; en, was onze redenering juist, dan mogen wij thans ons pleidooi als gewonnen beschouwen. Moet een beginsel, dat tot gevolgtrekkingen leidt die strijden met de ervaring, noodwendig verkeerd zijn, met de rijkdomstheorie van Adam Smith en John Stuart Mill is dit kennelijk het geval. Want, zoo rijkdom van een volk in de som der nuttige voortbrengselen ligt, dan moet iedere vermeerdering van die som de welvaart verhoogen, iedere vermindering daarvan de welvaart doen afnemen. Noch het een, noch het ander stemt overeen met de werkelijkheid. Wij hebben gezien, hoe Mill zelf erkent, dat niet alle arbeid, die nuttige voortbrengselen schept, de welvaart vermeerdert, en getracht te bewijzen, dat het verbruik, wel verre van den rijkdom altijd te verminderen, integendeel tot op zekere hoogte een onmisbaar bestanddeel is in de maatschappij. Ook is het ongetwijfeld thans niemand meer een raadsel, hoe Smith tot deze verkeerde opvatting van den rijkdom is gekomen. De bron zijner dwaling ligt hoofdzakelijk hierin, dat hij – ten deel onbewust, naar wij gelooven – de huishouding van een enkel individu tot type heeft gesteld voor de volkseconomie. Eene zoodanige methode, wij merkten het reeds op, kon tot geen ander resultaat voeren. – Blijft evenwel de vraag, hoe Adam Smith zulke eene methode heeft kunnen volgen, en hoe het verklaarbaar is, dat zijne buitengewone geestesgaven hem niet verhinderd hebben in deze grove eenzijdigheid te vervallen.

Wij willen, eer wij dit deel van ons opstel besluiten, nog eene poging aanwenden om deze laatste vraag op te lossen. Daartoe is dit echter noodig, dat wij den lezer voeren op het terrein van eene kwestie, die schijnbaar met ons onderwerp niets te maken heeft, maar toch in waarheid zeer naauw daarmede zamenhangt. 't Geldt namelijk de vraag, wat de beste indeeling is voor een werk over economie. Een *absoluut* antwoord hierop is natuurlijk niet te vinden; men dient wel het een of ander over te laten aan de subjectiviteit van ieder schrijver. Dit neemt echter niet weg, dat er indeelingen zijn, die boven andere de voorkeur verdienen. Nu heeft men dikwijls beweerd, dat Adam Smith in dit opzigt een kwaad voorbeeld heeft gegeven en dat de indeeling van J.B. Say oneindig beter is dan de zijne. Wat ons betreft, al ware deze laatste nog zoo slecht, wij zouden haar nog altijd verreweg verkiezen boven die van Say, die ons toeschijnt de slechtste te zijn van allen en de slechtste, die denkbaar is. Aan die indeeling populariteit verschaft te hebben, is in veler oog de groote verdienste,

naar ons oordeel evenwel de grootste ondienst, die Say aan de wetenschap heeft gepleegd. Want als men de economie verdeelt in de leer der productie, de leer der verdeling of verspreiding, en de leer der consumtie van rijkdom, dan heeft men reeds voet gegeven aan drie dwalingen:

1. dat het scheppen van rijkdom het werk is van een paar krachten in de maatschappij en niet van alle sociale krachten te zamen genomen;
2. dat de rijkdom een bestaan heeft in zich zelve, en dus rijkdom zou blijven al kwam hij nooit in het bezit van hen, die hem noodig hebben; en
3. dat alle zoogenaamd improductief verbruik schadelijk is aan de welvaart. Terwijl eindelijk de geheele indeeling berust op een *begrip* van volksrijkdom, dat vooreerst niet deugt en vervolgens – zoo als ik reeds bij eene vroegere gelegenheid heb aangetoond – niet eens door Say-zelf wordt gehuldigd.

Doch de indeeling van Smith is verre van afkeurenswaard, en het onbillijk oordeel, dat men over haar geveld heeft, spruit m.i. Voor een deel daaruit voort, dat men zich geen juiste voorstelling heeft gemaakt omtrent de taak en de grenzen der economie. Lichten wij ons oordeel nader toe en motiveren wij alzoo het gezegde.

Economie (ik ben het eens met Credo, als hij beweert, dat het leelijke woord “staathuishoudkunde” voor een betere uitdrukking plaats moet maken) economie, zegt men, is de wetenschap, die zich ten doel stelt de wetten te vinden, waardoor de mensch beheerscht wordt in zijn streven naar stoffelijke welvaart. Op deze bepaling bestaan onderscheidene varianten. Zoo vervangen sommigen “welvaart” door “rijkdom”, wat mij, uit hoofde van de onzekere betekenis van dit woord, minder aannemelijk toeschijnt. De Heer de Bruijn Kops b.v. Zegt, dat de economie ons leert, “hoe de rijkdom in de maatschappij ontstaat en te niet gaat.” Ware dit zoo, dan zou eene treffende beschrijving van een brand of een schipbreuk in een economisch handboek niet misplaatst zijn. De heer Kops houde mij deze opmerking ten goede. Zij overtuige hem, dat de aangehaald volzin stof geeft tot eenige kritiek, en hij trooste zich met de gedachte, dat – zoo hij gezondigd heeft – hij dit deed *en bonne compagnie*; want, wel beschouwd, is onze bedenking tegen zijne definitie dezelfde, die op bijkans alle andere past: dat zij namelijk de grenzen der economische wetenschap volstrekt niet bepaalt en dus in den eigenlijken zin des woords geene definitie heeten mag.

“De wetten, die den mensch beheerschen in streven naar welvaart.” Welke wetten? De landman bebouwt zijn akker. Maar de wijze, waarop hij dien arbeid verrigt, de aard van zijn grond, het weder, kortom een tal van zaken, oefenen den belangrijkste invloed op den uitslag zijner onderneming. 's Menschen streven naar welvaart is dus afhankelijk van zekere *n a t u r k u n d i g e* wetten. Moet de economie mij die leeren?

“De wetten.” Iemand is eigenaar van eene fabriek. Hij bemerkt dat zijne arbeiders beter werk verrigten, naarmate hij van zijnen kant meer zorg besteedt aan hunne zedelijke en verstandelijke opleiding. Hij bespeurt, dat het geld, op die wijze besteed, met woeker tot hem terugkeert, en zijne fabriek doet toenemen in bloei. 's Menschen streven naar welvaart is dus ook afhankelijk van eenige *z e d e l i j k e* wetten. Andermaal vraag ik: Moet onze wetenschap mij die leeren?

Men gevoelt, dat de bepaling van onze economie, die wij hebben medegedeeld, ons hierop ten eenemale zonder antwoord laat. Doch wat helpt mij nu zulk eene bepaling? Zij licht mij niet in

omtrent het voornaamste, daar zij slechts in vage termen te kennen geeft, dat de economie ons het een en ander heeft te zeggen aangaande volkswelvaart. Doch waarin dat een en ander nu eigenlijk bestaat, blijft een raadsel.

John Stuart Mill heeft dit raadsel opgelost in de 5de zijner *Essays on some unsettled questions of political economy*. Nadat hij achtereenvolgens heeft aangetoond, hoe onjuist en onvolledig de verschillende geijkte bepalingen zijn van de taak en de grenzen der economie, doet hij uitkomen, dat deze wetenschap zich enkel en alleen bezig houdt met die wetten, die haren oorsprong nemen in 's menschen zamenleving met anderen. Het zijn dus geene stoffelijke of zedelijke, maar louter sociale wetten, die de economie ons leert kennen. Daar nu echter de uitdrukking “sociale wetten” aan een zekere dubbelzinnigheid lijdt, die welligt bij sommigen tot misverstand kan aanleiding geven, en de definitie, die Mill zelf ons aanbiedt, kwalijk te begrijpen is, indien men de wijdloopige redenering niet kent, waarmede hij haar verdedigt, zoo meenen wij vrijheid te bezitten om de economie eenvoudig aldus te betitelen: *de wetenschap, die ons leert, welke invloed 's menschen zamenleving met anderen uitoefent op zijn streven naar stoffelijke welvaart.*^{xvi}

Het komt mij voor, dat deze definitie de gansche taak omvat die aan de economie is opgedragen en dat Mill door zijne juiste kritiek ons hier een goede dienst heeft bewezen. Want al heeft ook voorzeker niemand aan zijne economische beschouwingen zulk eene uitbreiding gegeven, als het onbestemde der hierboven vermelde bepaling scheen te wettigen, het lijdt toch geen twijfel, dat het gemis aan een duidelijk antwoord op de vraag: Wat is economie? niet weinig verwarring heeft teweeggebracht. Er ontbrak een vaste regel, door allen als zoodanig erkend. J.B. Say, b.v., geeft ons in zijn *Cours d'Economie politique* een geheel hoofdstuk over de beginselen van het Italiaansch boekhouden.^{xvii} De Engelsche schrijver Read levert onder den titel *Political Economy* een werk, dat ten doel heeft het regt van eigendom te bewijzen. En wat den meergemelden Credo betreft, wilden wij consequent toepassen wat hij ons leert, dan zou men geen econoom kunnen zijn, zonder de bekwaamheden te bezitten van een doctor in de medicijnen. Immers op blz. 44 van zijn werk gebruikt hij het voorbeeld van een man, die een appel plukt; en daaruit neemt hij aanleiding om ons, op zijn manier, de leer der voortbrenging duidelijk te maken. Wat, dus vraagt hij, werd door het plukken van dien appel voortgebracht? En het antwoord luidt: voeding. Let wel: niet het middel tot voeding, maar de voeding zelve; en als factoren van productie vinden wij aangegeven: “eene aaneenschakeling van werkzaamheden van hoofd, voeten, hand, slokdarm, maag, enz.” Wanneer de economie dus het voortbrengingsproces wil ontleden, dan is zij o.a. Verplicht om na te gaan, ho de verschillende werkzaamheden van het menschelijk ligchaam elk hare bijzondere taak vervullen. Credo heeft er zich wel voor gewacht dergelijke beschouwingen in zijn werk op te nemen, doch wij verklaren dit eenvoudig hieruit, dat hij, vooreerst, zich niet afvraagt, welke gevolgtrekkingen uit zijne beginselen voortbloeijen, en, ten anderen, de geheele leer der voortbrenging slechts zeer te loops behandelt; – hetgeen, in 't voorbijgaan gezegd, nog al vreemd is in een geschrift, dat een populair handboekje over de economie moet heeten.

Onze wetenschap beschouwt alzoo den mensch alleen van zijne sociale zijde, d.i. Als een wezen dat met anderen zamenleeft, en daaraan behoefte gevoelt krachtens zijne geheele persoonlijkheid. Zij tracht te ontdekken, welken invloed die zamenleving uitoefent op zijne betrekking tot de stoffelijke

wereld; welke maatschappelijke toestanden zij in het leven roept, en hunne beteekenis voor 's menschen streven naar welvaart. Hieruit volgt, dat de economie ons niet alles doet kennen, wat van invloed is op dit streven. Wel beschouwd, is een deel van die taak aan geen enkele wetenschap vreemd. Immers, wat onze kennis uitbreidt, onze geest veredelt, onzen smaak vormt, ons gemoed heiligt, onze ligchaamskracht ontwikkelt, draagt alles zonder onderscheid bij tot de vermeerdering onzer welvaart, en hij, die ons leert, hoe een van die voorwaarden vervuld kan worden, verklaart ons daardoor reeds ten deele, waarom de stoffelijke welvaart in het eene land zooveel hooger staat dan in het andere.

De economie heeft zich dus niet in te laten met de functies van het menschelijk lichaam; – al weet zij ook zeer goed, dat geene voortbrenging haar doel zal bereiken, zoo die functies hare diensten niet naar behooren verrigten. Evenmin vraagt zij naar de middelen om 's menschen arbeidzaamheid op te wekken, al blijkt haar, dat die arbeidzaamheid een onontbeerlijk element is tot het scheppen van rijkdom. Ook stelt zij zich niet tot taak, nieuwe werktuigen uit te vinden of nieuwe meststoffen op te sporen, schoon het haar geenszins onbekend is, hoe krachtig beide werktuigen en meststoffen bevorderlijk zijn aan de productie. Zij laat dit alles in zijne waarde, maar beschouwt het niet als tot haar terrein te behooren; want zij onderzoekt alleen op hoedanige wijze 's menschen zamenleving met anderen van invloed is op zijne stoffelijke welvaart. Ziet zij, b.v., hoe die zamenleving ten gevolge heeft, dat de arbeid zich verdeelt en de krachten zich vereenigen, straks houdt zij zich bezig met de vraag, welke beteekenis die verdeling van arbeid en die vereniging van krachten ten aanzien van de voortbrenging bezitten. Bespeurt zij hoe in de maatschappij de standen zich scheiden, hoe er een stand geboren wordt van heeren en een ander van lijfeigenen of slaven, de invloed van de slavernij op de welvaart is haar weldra een voorwerp van onderzoek. Trekt het hare aandacht, hoe de slavernij allengs plaats maakt voor de vrijheid en hoe de maatschappij zich nu splitst in kapitalisten en loontrekkende arbeiders, aanstonds vraagt zij zich af, in hoever de “verdeling van rijkdom” hierdoor eene wijziging ondergaat. En bemerkt zij eindelijk, dat, ten gevolge der zamenleving, staten te voorschijn komen, die elk hunne bijzondere huishouding bezitten en stoffelijke middelen noodig hebben ter bestrijding hunner uitgaven, onmiddellijk wijdt zij al hare opmerkzaamheid aan het onderzoek naar de beste methode om die uitgaven op zoodanige wijze over alle klassen der maatschappij te verdeelen, dat de algemeene welvaart er het minst schade door lijdt.

Wij vertrouwen dat deze opmerking voor een ieder duidelijk zal zijn. Zij bevat niets nieuws. Zij brengt slechts onder woorden, wat velen reeds lang gevoelden. Maar letten wij nu op dit eenvoudige beginsel: de economie houdt zich alleen bezig met de den invloed van de zamenleving op de welvaart, dan verdwijnt op eens de schijnbare wanorde, die naar de overtuiging van sommigen in het werk van Adam Smith gevonden wordt. Op dit punt vestigt de schrijver dus vóór alle dingen onze aandacht. (Ch. 1.) Vervolgens bespreekt hij het beginsel, waaraan die verdeling van arbeid hare kracht ontleent (Ch. 2.) en de vraag, tot hoever zij zich kan uitstrekken (Ch. 3.). Verdeling van arbeid, nu, doet op hare beurt ruiling van diensten ontstaan en deze is weder de oorzaak van waarde. Aldus komt de waardeleer in behandeling, hetgeen den schrijver gelegenheid geeft om over prijs en geld te spreken (Ch. 4-7).

Met de ruiling van diensten verkrijgt het eigendom eerst regt zijne beteekenis en ontstaat er

verschil van welvaart tusschen de leden der maatschappij. Het gevolg daarvan is, dat de een zich bereid toont om te werken voor den ander, mits dit tot beider voordeel kan plaats vinden. Het voordeel van den arbeider openbaart zich hier in het loon, dat hij ontvangt; dat van hem, ten wiens behoefte het werk geschiedt, in de winst op het uitgezette kapitaal. Dus vinden de leer van het loon (Ch. 8.) en die van de winst (Ch. 9) elk hare plaats; terwijl vervolgens (Ch. 10) deze beide leerstukken met elkander in verband worden gebragt. Hoofdstuk 11 bevat de uitwerking en praktische toepassing van het voorgaande. Hiermede eindigt het eerste boek.

Naarmate nu de ruiling van diensten zich meer uitbreidt, erlangt het kapitaal eene grootere beteekenis in de maatschappij. Over het k a p i t a a l handelt dus het tweede boek. Het derde is de historische bewijsvoering van het reeds geschrevene. Dus voorbereid komt Adam Smith tot beoordeeling van de verschillende economische stelsels, die eene andere leer verkondigen dan de zijne (Boek IV).

Maar de zamenleving veroorzaakt meer dan verdeling van arbeid en wat daaruit voortvloeit. Zij heeft ook, naar ons bleek, de vorming van staten ten gevolge. De invloed, die hierdoor wordt uitgeoefend op de algemeene welvaart, behoort dus ook tot het terrein der economie. Ziedaar den inhoud van het vijfde of laatste boek aangegeven. —

Nu hoop ik dat niemand mij verkeerd zal verstaan. Ik ben eer ver van af, deze indeeling van Smith aan te bevelen in al hare bijzonderheden. Ik spreek alleen een goedkeurend oordeel uit over de hoofdgedachte, die er in doorstraalt te weten: de verschillende toestanden en vormen, waarin de zamenleving zich openbaart, achtereenvolgens na te gaan, met het oog op hunne beteekenis voor 's menschen streven naar stoffelijke welvaart. Het schijnt mij toe, dat voor deze methode het een en ander pleit. Dit heeft zij in elk geval boven die van Say voor, dat zij niet uitgaat van eene a priori vastgestelde theorie betreffende den rijkdom, de voortbrenging en het verbruik. Een zoodanig uitgangspunt behoort aan ieder werk over economie vreemd te blijven, daar het den weg tot onpartijdig onderzoek afsnijdt. Maar tevens wensch ik uit de omstandigheid, dat Adam Smith aan deze indeeling de voorkeur heeft gegeven, het bewijs af te leiden, dat de schrijver der *Wealth of Nations* zich een zeer juist begrip heeft gevormd van de taak en de grenzen der economische wetenschap. Het valt slechts te betreuren, dat hij zijne denkbeelden dienaangaande niet in duidelijke bewoordingen aan zijne lezers heeft medegedeeld. Menig misverstand ware op die wijze verhoed, menig twistgeschrijf reeds van te voren onmogelijk gemaakt.

Wij konden het nalaten over dit punt eenigszins in het breede uit te weiden; want vooreerst is billijke waardering eene noodzakelijke voorwaarde tot juiste kritiek, en vervolgens was het niet wel doenlijk den lezer een helder inzicht te geven in datgene, wat ons voorkomt de aanleidende oorzaak te zijn van de dwaling, waarin Adam Smith is vervallen, zoolang de kwestie, die wij hebben aangeroerd, niet was opgelost. De vraag: wat is economie? Zal thans evenmin voor iemand meer een raadsel zijn. Den invloed te doen kennen, dien 's menschen zamenleving met anderen uitoefent op zijn streven naar stoffelijke welvaart, ziedaar, zoo bleek ons, haar eenig doel. En wanneer ik thans de bewering uitspreek, dat ieder econoom zich vóór alle dingen behoort rekenschap te geven van het a l g e m e e n k a r a k t e r van dien invloed, eer hij dezen laatsten in alle bijzonderheden poogt te schetsen, dan zal welligt de strekking dezer woorden nog eenige nadere toelichting vereischen, doch de zin daarvan

voor geen mijne lezers meer duister zijn, en hunne juistheid door niemand een oogenblik worden betwijfeld.

En dit is juist het punt, dat ik wenschte te bereiken. Het komt mij namelijk voor, dat Adam Smith aan den eisch, dien ik hier stelde, niet naar behooren heeft voldaan. Zijn werk is vol van de belangrijkste opmerkingen omtrent den invloed, dien sommige sociale toestanden uitoefenen op ons streven naar welvaart. Doch in welk hoofdstuk zet hij op zijne gewonen, duidelijke wijze uiteen, wat in dit opzigt de beteekenis moet zijn van de zamenleving als zoodanig, geheel in het algemeen beschouwd en afgescheiden van de wisselende vormen, waarin zij zich aan ons vertoont? Ziedaar eene leemte in zijn werk van oneindig meer belang dan het gemis aan strenge begripsbepalingen; want zij getuigt hier blijkbaar van eene leemte in zijn onderzoek. Een dergelijk verzuim, nu, wordt niet straffeloos gepleegd. De vraag, die wij stelden, is van het hoogste gewigt, en de wijze, waarop men haar beantwoordt, openbaart zich onmiddellijk in geheel onze economische beschouwing van de maatschappij. Het zij mij vergund mijne gedachten een weinig nader te verklaren, en toe te lichten wat toelichting noodig heeft.

De kwestie, die zich hier aan ons voordoet, wordt het best teruggegeven met de woorden van den anonymen schrijver, dien ik reeds eenige keeren heb aangehaald. Bestaat er verschil tusschen den mensch “als individu en als lid van een organisme”? Anders gezegd: verplaatst ons de zamenleving, ook uit een materieel oogpunt beschouwd, in een gansch nieuwen toestand, die aan nieuwe wetten gehoorzaamt? Maakt zij ons streven naar welvaart alleen meer doeltreffend, of geeft zij daaraan ook eene geheel andere rigting? Is derhalve haar invloed op dat streven alleen van *kwantitatieven*, of ook van *kwalitatieven* aard? Ziedaar het probleem, dat opgelost moet worden. Doch in welke zin?

Wat nu Credo aangaat, zooals wij zagen, ontkent hij stoutweg, dat er ééning verschil is te ontdekken tusschen den mensch als individu en als lid van een organisme. Naar zijne overtuiging zou dus de algemeene invloed der zamenleving op ons streven naar welvaart uitsluitend daarin bestaan, dat aan dit streven eene nieuwe kracht wordt verleend, dat het meer doeltreffend wordt dan vroeger. Dit is het gevoelen van velen. De mensch, zoo redeneert men, is in geïsoleerden toestand een zeer beperkt wezen. Magteloos staat hij tegenover die grootsche natuur die hem omringt, die alles bezit, wat strekken kan om zijne stoffelijke behoeften te bevredigen, maar geene bevrediging hem schenkt dan ten koste van een arbeid, die voor het meerendeel buiten zijn vermogen ligt. Hij wil een huis bouwen; de steen is voorhanden, er is hout in overvloed; – maar zijne kracht is onvoldoende om het rotsblok te klieven en den boom te vellen. Hij wil zich kleeden; in ver verwijderde streken groeit katoen, groeit vlas; – maar hij bezit niet de middelen om een en ander binnen zijn bereik te brengen. Hoogstens kan hij in zijne eerste levensbehoeften voorzien; maar mislukt twee of driemaal achtereen de oogst, die te velde staat, dan komt hij om van honger en gebrek. In één woord, de mensch wil de natuur aan zich onderwerpen, haar dienstbaar maken aan zijne doeleinden: – maar, zoolang hij alleen staat, is zijn streven ijdel en al zijn arbeid te vergeefs.

Slechts één middel, zoo gaat men voort, kan in dien stand van zaken verbetering brengen. De mensch moet zich aansluiten bij anderen. Wat hij in eigen kracht niet vermogt al met verenigde krachten gelukken. Ziedaar de algemeene beteekenis van de zamenleving voor de vervulling onzer stoffelijke behoeften. Mogelijk wordt thans, wat anders onmogelijk zou blijven. Van nu af aan is er

geene grens meer te stellen aan onze heerschappij over de natuur. De magtige vorstin werd onze nederige dienaar. Werktuigen worden uitgevonden, die den arbeid van honderden vervangen. Schepen gebouwd, die de producten van de verste deelen der aarde binnen een ieders bereik brengen. 's Menschen ideaal is verwezenlijkt: de natuur werd hem cijnsbaar met al hare krachten en vermogens.

De toestand, die nu geboren is, vertoont ons eene gedurige ruiling van diensten. Met andere woorden: zagen wij den mensch in geïsoleerden toestand enkel werkzaam ter vervulling van e i g e n e b e h o e f t e , van nu af merken wij het belangrijke verschijnsel op, dat hij uitsluitend bezig is om in de behoeften v a n a n d e r e n te voorzien. De een maakt kleedingstukken, maar niet om ze zelf te dragen. Een tweede beploegt den grond, maar om aan anderen voedsel te geven. Een derde bouwt woningen, maar tot beschutting van zijne medemenschen. Een vierde maakt voorwerpen van weelde, maar geenszins om er zelf genot van te trekken. Zoo arbeiden allen, niet voor eigene behoeften, maar voor die van anderen; en het gevolg hiervan is, dat een ieder veel beter van het noodige wordt voorzien, dan wanneer hij onmiddellijk voor zich zelve en zijn gezin moest werkzaam zijn.

Ziedaar de meest gewone voorstelling van den algemeenen invloed der zamenleving op 's menschen streven naar welvaart. Noemen wij haar onjuist? Verre van dien. Ons bevreemdt slechts, dat menigeen de allereerste gevolgtrekking niet heeft ontdekt, die in deze zoo juiste beschouwing ligt opgesloten. Door de zamenleving, zegt men, houdt de mensch op onmiddellijk voor zich zelve te weken; hij voorziet van u af aan in de behoeften van anderen, en deze laatsten komen op hunne beurt in zijne behoeften te ontmoeten. Terwijl hij dus vroeger alleen afhankelijk was van de natuur, is hij thans ook afhankelijk geworden van de maatschappij waarin hij leeft. Zijn streven naar welvaart is niet enkel toegenomen in kracht, doeltreffender geworden, maar heeft ook eene andere rigting ontvangen. Kortom een geheel nieuwe toestand is geboren, die niet enkel *kwantitatief*, maar ook *kwantitatief* van den vorigen verschilt. Hoe kan men dan het tegendeel beweren? Hoe, met Credo, minachtend neerzien op hen, die spreken van tweederlei beschouwing van den mensch, als individu en als lid van een organisme? Het is waar: de nieuwe toestand, waarin de zamenleving ons verplaatst, behoeft nog niet noodzakelijk diegene te zijn, waarin een lid van een organisme zich bevindt. Maar d a t er een nieuwe toestand is geboren, kan niet geloochend worden. Wij moeten dus vóór alle dingen met ernst onderzoeken van welken aard die toestand is. A priori, zonder eenig onderzoek, dienaangaande eene uitspraak te doen, is, op zijn minst genomen, onverstandig. – Het blijkt echter uit alles, dat Credo over de zaak niet zwaar heeft nagedacht. Maar ziedaar juist wat wij hem verwijten. In dergelijke zaken is nadenken pligt.

Welnu – wij vragen het met den meesten nadruk – heeft Adam Smith beter gedaan dan Credo? In het jaar 1776 was de belangrijke stelling der historischen school: de maatschappij is een levend organisme, voor zoover wij weten, nog nimmer uitgesproken. Ware zij dit, Adam Smith zou de man niet zijn geweest om haar te verwerpen. Doch gebrek aan onderzoek omtrent het algemeen karakter van den invloed, dien de zamenleving als zoodanig uitoefent op ons streven naar welvaart, mogen wij, even als aan Credo, ook aan hem verwijten. Adam Smith, nu, heeft zijn verzuim duur betaald. Want, met of zonder onderzoek, ieder schrijver over economie is gedwongen aangaande het punt in kwestie het een of ander gevoelen uit te spreken. Met of zonder onderzoek, bewust of onbewust, men maakt zich altijd éénig begrip van den algemeenen invloed der zamenleving op de welvaart. Doch behoeft

het betoog, dat hij, die zich van eene ernstige studie van dit onderwerp ontslagen rekent, groot gevaar loopt van in dwaling te vervallen? En zoo wij nu bespeuren, dat Adam Smith hier werkelijk niet van dwaling is vrij gebleken, hebben wij dan reden ons daarover sterk te verwonderen en behoeven wij dan nog verder te zoeken naar de oorzaak van de groote eenzijdigheid, die wij in zijn systeem hebben ontdekt?

Welke voorstelling nu vormt zich Adam Smith van de zaak, die ons bezighoudt? Wij hebben het reeds opgemerkt: de maatschappij neemt in zijn oog het karakter aan van een groot gezin. De leden van een gezin, nu, staan ongetwijfeld tot elkander in een betrekking van onderlinge afhankelijkheid; en daar die betrekking door de zamenleving is geboren, zoo is men verplicht te erkennen, dat de leer van Adam Smith ruimte laat voor eene beschouwing, waarbij ons streven naar welvaart ten gevolge van de zamenleving een ander karakter ontvangt en wij zelven daardoor in een toestand worden geplaatst die van den geïsoleerden eenigermate verschilt. Doch omtrent den aard van dien toestand heeft hij, zoo wij meenen, gedwaald; en wij achten het onmogelijk, dat iemand van zijne talenten zulk eene dwaling ooit gepleegd zou hebben, indien hij zich van zijne denkbeelden omtrent dit punt behoorlijk rekenschap had gegeven. De afhankelijkheid, toch, die wij aantreffen tusschen de verschillende leden van een gezin, reikt lang zoo ver niet als die, waarin de verschillende leden van eene maatschappij tot elkander staan. Adam Smith heeft zich dus – hierop komt mijne beschuldiging neder – geen juist denkbeeld gevormd van de mate van onderlinge afhankelijkheid, waarin de zamenleving ons verplaatst. Het gevolg van deze fout is geweest, dat hij tot een verkeerd begrip is vervallen van volksrijkdom. Hare o r z a k lag in het gebrekkige van zijn onderzoek omtrent de algemeene beteekenis van de zamenleving ten opzichte van ons streven naar welvaart. Wie dus de dwaling van Smith omtrent den volksrijkdom vermijden wil, behoort noodzakelijk – ziedaar onze slotsom – dit gebrekkig onderzoek door een beter te vervangen.

De verpligting rust nu op ons, dit oordeel nader te motiveren; aan te toonen, om welke reden de maatschappij meer is dan een groot gezin, meer ook dan “an aggregate collection of individuals,” zoals M'Culloch haar noemt.^{xviii} Des te eerder voldoen wij aan die verpligting, daar dit ons tot voorbereiding zal kunnen dien om de oplossing te vinden van het vraagstuk waarop in deze bladzijden voornamelijk onze aandacht is gerigt. Want, dat er een naauw verband bestaat tusschen ons begrip van volksrijkdom en ons begrip van de maatschappij, is thans duidelijk gebleken. Wie weten wil wat volksrijkdom is, moet eerst onderzoeken, wat de maatschappij is. Tot dit laatste onderzoek, nu, zullen wij van zelf worden geleid.

II.

Wij verzoeken den lezer, zich andermaal voor den geest te roepen wat wij vroeger hebben opgemerkt omtrent den toestand, waarin de zamenleving den mensch verplaatst. Waarom noemden wij dien toestand *n i e u*? Omdat ten gevolge der zamenleving de mensch, die vroeger alleen afhankelijk was van de natuur, nu ook afhankelijk wordt van hen, met wie hij verenigd is, d.i. Van de maatschappij waarin hij leeft. Wij moeten thans een weinig dieper in het wezen van dien nieuwen toestand doordringen en nagaan, door welk middel, langs welken weg, de zamenleving die onderlinge afhankelijkheid doet ontstaan. Dit zal ons onmiddellijk verplaatsen in het hart van de kwestie, die ons op dit oogenblik bezig houdt.

De onderlinge afhankelijkheid tusschen de leden der maatschappij neemt het eerst haren oorsprong in de *verdeeling van arbeid*. Deze laatste toch is de groote hefboom, die het geheele raderwerk er zamenleving in beweging brengt. Zij is het bovenal, die het den mensch mogelijk maakt meer te produceren dan vroeger, en alzoo eene ruimere bevrediging te vinden voor zijne behoeften. Zij bevrijdt hem uit den staat van afhankelijkheid van de natuur, waarin de geïsoleerde toestand hem liet. Zij verheft hem ook zedelijk, daar zij zijn arbeid vermindert in omvang en hem dus de gelegenheid schenkt zich niet uitsluitend met zijne stoffelijke, maar ook zijne zedelijke belangen bezig te houden. In één woord, denkt u de verdeeling van arbeid weg, en aan alle welvaart is een einde, ja de zamenleving zelve heeft opgehouden te bestaan.

Even als een fabrikant afhankelijk is van zijn werktuig, is de mensch dus afhankelijk van de verdeeling van arbeid. De geheele maatschappij is er op ingerigt, dat elke klasse van individus de taak vervult, die haar is opgedragen. Blijft nu deze of gene klasse in gebreke die verpligting na te komen, dan is eene stoornis in den gewonen loop van zaken daarvan het onvermijdelijk gevolg. Stel b.v., dat alle kleedermakers of alle landbouwers ophielden te werken, dan zou er natuurlijk gebrek ontstaan, hetzij aan voeding, hetzij aan kleeding. De ondervinding van de laatste jaren levert ons een treffend voorbeeld van zulk eene stoornis. Welk eene ellende heeft niet de Amerikaansche burgeroorlog teweeggebracht, sedert de katoen, die onmisbare grondstof van de Engelsche industrie, niet meer in de gewone hoeveelheden en tot de gewone prijzen is aangevoerd. De verdeeling van den arbeid maakt de leden der maatschappij dus van elkander afhankelijk en wel in eene zeer ruime mate.

Doch wordt die afhankelijkheid door de verdeeling van arbeid *volkomen* verklaard? Indien de maatschappij niet meer is dan een groot gezin, ja, dan ongetwijfeld. In een gezin, in elke vereeniging van individus, die zich verbonden hebben om gezamenlijk het werk te verrigten, dat anders elk voor zich moest volbrengen, bestaat geene andere onderlinge afhankelijkheid dan die haren oorsprong vindt in de verdeeling van arbeid. Deze laatste maakt alleen den consument afhankelijk van den producent. Dit zegt reeds veel, voorzeker; toch zegt het niet alles. Wordt door dezen of genen niet genoeg geproduceerd, dan ontstaat er gebrek. Maar of iemand al weigert het wettig deel van den algemeenen rijkdom, dat hem toekomt, tot zich te nemen, doet niets ter zake. Integendeel, de overigen winnen er bij; want zij houden nu des te meer over om onder elkaar te verdeelen. De producent is hier dus volkomen *onafhankelijk* van den consument. Hoe meer elk individu zijne

hoedanigheid van consument op den achtergrond schuift, hoe meer hij tot de welvaart bijdraagt. Wanneer het dus blijkt, dat dit laatste in de maatschappij niet het geval is, dat hier de producent wel degelijk op zijne beurt afhankelijk is van den consument, dan volgt daaruit natuurlijk, dat de onderlinge afhankelijkheid, die de zamenleving doet ontstaan, niet volkomen verklaard kan worden uit de verdeeling van arbeid en de maatschappij iets anders is dan een groot gezin.

En zie hier nu ons voornaamste bezwaar tegen Adam Smith. Adam Smith heeft voorzeker erkend, dat de zamenleving alle individus van elkander afhankelijk maakt. Maar door de huishouding van een enkel individu tot type te verheffen voor de volkseconomie, heeft hij getoond die afhankelijkheid alleen in zooverre aan te nemen, als zij voortspuit uit de verdeeling van arbeid. Deze beschuldiging is geenszins uit de lucht gegrepen. Om haar te bewijzen beroepen wij ons op zijne verbruikstheorie, die van zijn rijkdomsbegrip het uitvloeisel is. Ook bij Adam Smith is de producent volstrekt onafhankelijk van den consument. Ook bij hem geldt de stelling: hoe meer elk individu zijne hoedanigheid van consument op den achtergrond schuift, hoe beter voor de welvaart. Is deze stelling in strijd met de werkelijkheid, dan valt ook zijne theorie; dan hebben wij dus niet zonder grond beweerd, dat zijne voorstelling van de maatschappij onjuist was en zijn denkbeeld van de onderlinge afhankelijkheid tusschen de leden der zamenleving verre van volkomen.

Wat toch is er in eene maatschappij, dat haar principieel doet verschillen van een gezin? In dit laatste, in elke vereeniging van individus wederom, die tot één doel zamenwerken, is het regel dat alle inkomsten gemeenschappelijk worden behandeld. Niemand heeft het regt de opbrengst van zijn arbeid voor zich te behouden. Elk individu draagt het zijne bij tot vergrooting van den algemeenen voorraad, die dan later weder naar den een of anderen maatstaf tusschen allen wordt verdeeld. Doch in de maatschappij is het niet zoo gesteld. Een algemeene voorraad, die een geheel vormt, bestaat daar niet. Men heeft slechts een tal van kleine voorraden, waarvan ieder aan een bijzonder persoon in eigendom toebehoort. Dit eigendom, nu, gaat niet over aan den consument dan door een ruil. Wat men dus in de maatschappij aantreft en in een gezin ontbreekt, is bijzonder eigendom en ruiling van diensten.

De ruiling van diensten maakt alzoo eene vereeniging van individus tot maatschappij. Zij is derhalve niet iets bijkomstigs in deze laatste, maar datgene wat haar boven alles kenmerkt. Bestond zij niet, dan zou de verdeeling van arbeid toch wel mogelijk zijn, maar de zamenleving zou op een geheel anderen voet zijn ingerigt. Wie dus de maatschappij wil verklaren, moet beginnen met op de ruiling van diensten te letten. De verdeeling van arbeid geeft hem die verklaring niet, of althans niet op voldoende wijze. Tevens volgt hieruit, dat wie zich eene juiste voorstelling wil vormen van de mate van onderlinge afhankelijkheid, waarin de leden van iedere maatschappij zich bevinden, niet enkel het oog moet vestigen op de verdeeling van arbeid, maar bovenal op de ruiling van diensten.

Passen wij deze methode toe, dan komen wij tot een geheel ander resultaat dan Adam Smith. Iedere ruiling toch onderstelt twee dingen, een afstand en eene ontvangst. Wat ik heb sta ik af, om hetgeen ik niet heb, maar het eigendom is van een ander, te ontvangen. Zal er dus werkelijke eene ruiling plaats vinden, dan moet vooreerst iedere partij iets bezitten, dat zij geneigd is af te staan, maar vervolgens ook bereid zijn om het bepaalde voorwerp in ontvangst te nemen dat door de andere partij

wordt aangeboden. Bij den ruil vervult dus elk individu eene dubbele rol: hij biedt aan en hij vraagt. Als aanbieder nu, heeft hij er belang bij, dat hetgeen hij bereid is af te staan, hoog worde gewaardeerd; m.a.w., dat de tegenpartij daaraan dringend behoefte gevoelt. Als vrager daarentegen, is het zijn belang, dat van hetgeen hij noodig heeft een overvloed voorhanden zij, opdat hij eene ruime keus hebbe en in de gelegenheid zij geplaatst zich tegen eene geringe opoffering te voorzien.

Hieruit blijkt nu, dunkt mij, tot hoe ver de onderlinge afhankelijkheid tusschen alle deelen der maatschappij zich uitstrekt. Elk lid der zamenleving, naar wij zagen, biedt aan en vraagt onophoudelijk. Als nu hetgeen hij vraagt niet voorhanden is, of hetgeen hij aanbiedt niet gewaardeerd wordt, dan lijdt hij gebrek. Anders uitgedrukt: Indien een producent geene koopers vindt voor zijne goederen, hetzij omdat die goederen niet gewild zijn, hetzij omdat niemand bij magte is ze te betalen, dan was zijn arbeid vruchteloos, ja veroorzaakt hem schade. Omgekeerd: indien een consument geene verkoopers vindt voor hetgeen hij noodig heeft, dan biedt hij te vergeefs zijn geld aan en zijne behoeften blijven onbevredigd. De producent is hier dus niet minder afhankelijk van den consument, dan de consument van den producent; beiden hebben elkander voortdurend noodig: en daar nu elk lid der zamenleving onder ééne van die beide categoriën valt, ja, wel bezien, iedereen producent is en consument tegelijk, zoo is het duidelijk, dat tusschen alle leden der maatschappij eene veel naauwere betrekking bestaat van onderlinge afhankelijkheid dan die men aantreft tusschen de leden van een gezin, eene betrekking die slechts te vergelijken is bij den band, die de deelen van een organisme met elkander vereenigt.

Wij hebben in deze laatste woorden gezinspeeld op datgene, wat het eindvonnis uitspreekt over de voorstelling van Adam Smith. De maatschappij is meer dan een groot gezin, zij is een organisme. Ziedaar de waarheid, die het uitgangspunt moet wezen van elke beschouwing over economie. Ziedaar tevens de opvatting, die ons tot snoer moet dienen bij de beantwoording van de vraag: Wat is volksrijkdom?

De term “organisme” bezit welligt voor sommigen onzer lezers iets onduidelijks. Er zijn dan ook vele soorten van organismen. Doch wat ze allen kenmerkt ligt hierin, dat verschillende zelfstandige krachten tot één doel zamenwerken, met dien verstande evenwel, dat geen van die krachten tot het gemeenschappelijk doel iets kan bijdragen, dan door de medewerking van al de overigen. Een stoomwerktuig b.v. is geen organisme. Een rad moge nog zoo onmisbaar zijn, het zou tot niets kunnen dienen, zoo het niet door iets anders, namelijk door den stoom, in beweging werd gehouden. Hier is dus geene vereeniging van zelfstandige krachten. Een leger daarentegen is blijkbaar een organisme. Ieder soldaat is toegerust met een zelfstandig vermogen; doch eerst dan kan hij dat vermogen ten nutte van het algemeene doel gebruiken, wanneer hij de plaats blijft bekleeden, die hem in het groote geheel is aangewezen. Het begrip organisme stelt dus twee voorwaarden:

Er moet eene vereeniging zijn van zelfstandige krachten, die te zamen een geheel vormen.

Geen van die krachten moet tot het gemeenschappelijk doel kunnen bijdragen, anders dan door de zamenwerking van allen.

Zal het thans nog noodig zijn te betoogen, dat de maatschappij, zoo als Adam Smith en Mill zich voorstellen, geen organisme vormt? Al laten wij ook gelden, dat zij aan de eerste voorwaarde voldoet,

– immers eene vereeniging van individus is toch in elk geval eene vereeniging van zelfstandige factoren – men behoeft bij Mill slechts het hoofdstuk op te slaan, dat over de productie handelt, om terstond te bespeuren dat de tweede eigenschap, die wij noemden, haar ten eenemale ontbreekt. Is de maatschappij een organisme, dan moet de bereiking van het groote doel, waarvoor zij bestaat, niet mogelijk wezen, zonder samenwerking van *alle* sociale krachten. Het doel nu van iedere maatschappij is, uit een economisch oogpunt beschouwd, scheppen van volksrijkdom. Wie dus beweert, dat het scheppen van volksrijkdom het werk is van één, hoogstens twee factoren, niet van alle te zamen genomen, ontkent daarmede feitelijk, dat de maatschappij de eigenschappen van een organisme bezit. Nu hebben wij reeds herhaalde malen gezien, dat, naar de theorie van Smith en Mill, arbeid en kapitaal, vereenigd met de hulp der natuur, voldoende zijn om den rijkdom voort te brengen. De conclusie ligt dus voor de hand: Smith en Mill zien in de maatschappij geen organisch geheel.

Dat deze dwaling ten naauwste samenhangt met hunne gebrekkige opvatting van de onderlinge afhankelijkheid, waarin het sociale leven den mensch verplaatst, deden wij reeds gevoelen. Naar onze beschouwing van de zaak, is niet alleen de consument afhankelijk van den producent, maar ook, omgekeerd, de producent van den consument. Zonder verbruik geen verkeer; en is er geen verkeer, dan blijven de goederen onverkocht in de pakhuizen liggen, of worden – wat niet zoo schadelijk is, doch evenmin de welvaart een stap verder brengt, – in het geheel niet meer geproduceerd. In ons vorig opstel hebben wij hierover reeds in het breede uitgeweid en de argumenten wederlegd, die men tegen deze theorie zou kunnen aanvoeren, of werkelijk aangevoerd heeft. Wij behoeven hierbij dus niet langer stil te staan. Ook zal het wel niet noodig zijn te doen uitkomen, da, zoo het verbruik onmisbaar is tot het scheppen van rijkdom, Roscher's leer van het sociale evenwigt andermaal op den voorgrond treft en haar goed regt zich dan van zelf handhaaft. Want verbruik–alléén brengt geen rijkdom voort, maar verbruik in verband met productie en door deze laatste ondersteund. Er behoort dus een soort van evenwigt tusschen die beiden te bestaan. Is het verbruik grooter dan de voortbrenging, dan volgt schaarschte; en heeft het omgekeerde plaats, is de voortbrenging grooter dan het verbruik, dan wordt kapitaalvernietiging onvermijdelijk. Een zoodanige theorie nu leidt uit den aard der zaak tot de erkenning van de waarheid, dat de samenwerking van *alle* sociale krachten noodzakelijk is tot voortbrenging van rijkdom. Geen kracht toch – wij hebben het reeds vroeger opgemerkt – die tot behoud van dat evenwigt gemist kan worden. Productie onderstelt kennis, smaak, talent; aan het verkeer ligt moraliteit ten grondslag (geen verkeer is denkbaar zonder wederzijdsch vertrouwen en geen vertrouwen zonder moraliteit); het verbruik vordert behoefte, en wat onderstelt deze laatste al niet op hare beurt! Alles, wat de beschaving doet toenemen, vermeerdert ook de behoefte, en is langs dezen weg bevorderlijk aan het scheppen van rijkdom. Van het oogenblik af aan dus, dat wij de volle afhankelijkheid hebben erkend, die de ruiling van diensten tusschen de leden der zamenleving doet geboren worden, komen wij als van zelf en onwillekeurig tot eene opvatting van de maatschappij als een organisme. Maar het ligt evenzeer voor de hand, dat wie voor deze onderlinge afhankelijkheid geen geopend oog heeft, of haar althans slechts ten halve begrijpt, niet wel tot die opvatting kan geraken. De maatschappij blijft voor hem een som van éenheden, geen organisch geheel; de productie van rijkdom, het werk van twee, hoogstens drie factoren, niet van alle sociale krachten te zamen genomen, en al de consequenties,

waartoe die eenzijdige voorstelling leidt, is hij gedwongen te aanvaarden.

Ziedaar nu wat wij wilden bewijzen. De stelling: de maatschappij is een levend organisme, vindt in onze dagen geen tegenstand meer. Zij is een van die waarheden, die slechts behoeven uitgesproken te worden, om terstond door allen te worden aangenomen. Niet zoo algemeen evenwel heeft de overtuiging zich gevestigd, dat deze nieuwe beschouwing van de maatschappij zich geenszins verdraagt met het systeem van Smith en Mill. Niet allen zijn er van doordrongen, dat, wie de maatschappij beschouwt als een groot gezin, daarmee practisch ontkent, dat zij een organisch geheel vormt. Niet allen eindelijk zijn zich bewust van de consequenties, die in deze laatste gedachte liggen opgesloten. Het kenmerkend onderscheid te doen uitkomen tusschen een organisme en eene bloote vereeniging van individus, die door gezamenlijken arbeid in hunne behoeften trachten te voorzien, was thans mijn doel. Tevens wilde ik duidelijk maken, door welke oorzaken de maatschappij meer is dan zulk eene vereeniging. Die oorzaak, wij weten het thans, ligt in de ruiling van diensten. De verdeling van arbeid schept reeds eene soort van onderlinge afhankelijkheid, en het is die afhankelijkheid, waarvan het bestaan door Smith is erkend. Doch zij brengt hier geen organisme tot stand. Dit laatste kan slechts door de ruiling van diensten geschieden. Deze is het, die ten gevolge heeft, dat geen sociale kracht tot de vermeerdering van rijkdom iets kan bijdragen, dan door de samenwerking van allen. Zij is het wederom, die den producent even afhankelijk maakt van den consument, als den consument van den producent. De koopman brengt te vergeefs zijne producten ter markt, zoo de verbruiker ze niet kan of niet wil koopen. De rentenier vervalt tot armoede, zoo er geen emplooi is voor de kapitalen, die hij ter leen aanbiedt. Handel en nijverheid kwijnen, als aanhoudende geldschaarste allen speculatiegeest vernietigt. De scheepvaart geeft verlies, als het verkeer afneemt. Duurte van levensmiddelen belemmert de ontwikkeling der industrie. En hoe de welvaart van eene nature afhankelijk is van die harer naburen, wordt door een ieder die zich met den groothandel bezit houdt, bijna dagelijks gevoeld. Dit alles nu vatten wij te zamen in ééne stelling, als wij de gedachte uitspreken: de maatschappij is een organisme.

Het komt mij voor, dat geen dwaling in de economie ooit meer verkeerde gevolgen heeft opgeleverd dan de miskennis van deze waarheid. Want vergeten wij niet, dat de fout van Smith en Mill in beginsel dezelfde is als die van beide het mercantilisme en het physiocratische. Voor den mercantilist was de uitvoerhandel de eenige factor van productie; de rijkdom niets anders dan de hoeveelheid edel metaal, waarover eene natie kan beschikken. Opmerkelijk nu is de redenering, die men bezigde om deze laatste theorie te regtvaardigen. Een individu is rijker, naarmate hij meer goud en zilver bezit. Dus – dacht men – moet ook van de maatschappij, die verzameling van individus, hetzelfde gelden. Stemt niet deze logica volmaakt overeen met die van Adam Smith? Ook hier wordt datgene, watt waar is van een enkel persoon, zonder de minste kritiek toegepast op de huishouding van een geheel volk. Daarenboven beging het mercantilisme nog eene andere fout, waarvoor Adam Smith zich wel gewacht heeft.^{xix}; doch de hoofddwaling van het mercantilisme is geen andere dan de zijne: beiden putten al hunne economische kennis uit de regels, die gelden voor de huishouding van een enkel individu; beiden achten de productie van rijkdom mogelijk door de bloote samenwerking van twee of drie sociale krachten. – Met het physiocratische is het niet anders gesteld. De maatschappij van Quesnay is evenmin een organisch geheel als die van Adam Smith. Ook daar wordt de rijkdom

voortgebracht door een enkelen factor van productie: te weten, door den landbouw. Van eene samenwerking tusschen *alle* sociale krachten is geen sprake. Aan een wederkeerige werking op elkander van al de bestanddeelen der maatschappij wordt niet gedacht. Deze laatste neemt eenvoudig het karakter aan van een pachthoeve. Het *produit net* in het leven te roepen is het eenig ideaal. – Wederom dezelfde fout in een nieuwen vorm. Andermaal de miskennis van de waarheid, dat de maatschappij beschouwd moet worden als een levend organisme.

Lauderdale maakt in zijn bekend geschrift: *Nature and Origin of public Wealth*, de opmerking, dat Adam Smith bijzonder zwak is in zijne bestrijding van het physiocratische. Wij vermoeden dat de waarheid dezer bewering niet geheel geloofwaardig kan worden.^{xx} Doch is dit vermoeden juist, dan behoeven wij naar de verklaring van het feit zelf niet lang te zoeken. Het werk van Smith is eene verbeterde editie van de leer van Quesnay; niet iets geheel nieuws. Het is zeker oneindig beter, den arbeid te beschouwen als de eenige bron van rijkdom, dan den landbouw als zoodanig te betitelen. Toch blijft de vroegere eenzijdigheid bestaan, zoo lang men zich niet geheel heeft losgemaakt van het denkbeeld om het scheppen van rijkdom te zoeken bij één, hoogstens twee of drie sociale krachten. Rijkdomsbegrip en voortbrengingsleer staan ook in dit opzicht met elkander in het naauwste verband. Ligt de volksrijkdom in de som van alle nuttige goederen, dan is de voortbrenging het werk van een of twee krachten in de maatschappij. Omgekeerd, is de voortbrenging het werk van slechts een of twee sociale krachten, dan kan de rijkdom niet wel in iets anders zijn gelegen dan in de som van alle nuttige goederen. Maar slechts dan wederom is tot productie van rijkdom de bloote samenwerking van natuur, arbeid en kapitaal voldoende, wanneer de maatschappij geen organisch geheel vormt. De eene dwaling volgt uit de andere. Het is moeilijk te zeggen, waar de keten begint.

Er is nog eene andere theorie in het systeem van Adam Smith, die evenzeer uit zijne hoofddwaling voortvloeit. Wij bedoelen zijn onderscheiding tusschen nuttigen en productieven arbeid. Men kent deze onderscheiding, waarover zooveel is getwist en waarover “de geleerden” het nog maar niet met elkander eens kunnen worden. Adam Smith, namelijk, beweert, dat alleen die arbeid productief mag heeten, die zich beligchaamt in stoffelijke goederen. Allen anderen arbeid nu kan, in zijn oog, zeer bevorderlijk wezen aan de zedelijke belangen eener natie: aan de stoffelijke is hij dit niet; ja, vaak is hij daaraan schadelijk. Het best wordt deze theorie uitgedrukt door Say, als hij zegt: “Une nation, où il se trouverait une foule de musiciens, de prêtres, d'employés, pourrait être une nation fort divertie, bien endoctrinée et admirablement bien administrée, mais voilà tout. Son capital n'en recevrait aucun accroissement direct.” Henri Storch maakt bij deze woorden van Say de aanmerking: “C'est comme si l'on disait: Une nation, où il se trouverait une foule de laboureurs, de tisserands, de maçons et de charpentiers, pourrait être une nation fort bien ourrie, vêtue et logée; mais voilà tout!”^{xxi} – Volmaakt juist. Ook zijn er nog meer argumenten, waarvoor deze theorie bezwijkt. Friedrich List, b.v., vraagt, waarom hij, die menschen opvoedt, den rijkdom niet bevordert, en hij die varkens vetmest, wel. – Mac Culloch verlangt te weten, op welken grond de landbouwer, die levensmiddelen voortbrengt, productieven arbeid verrigt, en hij, die deze levensmiddelen geschikt maakt om genuttigd te worden, niet. Om vuur te maken, zegt dezelfde schrijver, is het even noodig, dat er kolen gebragt worden uit den kelder naar den kagchel, als uit de mijn naar de oppervlakte der aarde. Waarom heet dan het eerste improductief? – De arbeid van den operazanger en den schilder, merkt List op, wordt veelal

met goud betaald. Zij, die daarvan genot willen trekken, vermeederen dus gaarne hunne eigene werkzaamheid. Mag de productie van dergelijke “Reizmittel” nu niet productief worden genoemd? Hetzelfde vraagt Mac Culloch, en zijn antwoord is natuurlijk eensluidend. Tegen dergelijke bedenkingen valt niet veel te zeggen. De oorzaak van de dwaling laten zij echter ongemoeid. Die oorzaak nu is ook hier dezelfde als van al de andere dwalingen, die wij bij Adam Smith hebben opgemerkt. Smith ziet weeder in de maatschappij geen organisme. Hij beschouwt daarom de voortbrenging als het werk van een of twee, niet van *alle* krachten, die in de maatschappij aanwezig zijn. Hij miskent de waarheid, dat al wat zedelijkheid en beschaving aanmoedigt, doordien het de behoefte doet toenemen, noodwendig bevorderlijk moet zijn aan het ontstaan van rijkdom. In één woord, hij behandelt 's menschen streven naar welvaart als iets afzonderlijks, als iets, dat met alle andere werkzaamheden van den mensch in geenerlei verband staat. Ongetwijfeld redeneerde hij aldus: In een huisgezin behoort niemand er aan te denken, dienstboden te huren, equipage te koopen, schilderijen te verzamelen, eene bibliotheek aan te leggen, zoolang in de allereerste levensbehoefte niet is voorzien. Dus, meende hij, moet ook voor de maatschappij, dat groote gezin, hetzelfde gelden. Eerst productie van stoffelijken rijkdom en dan het overvloedige, de weelde. Door een anderen regel te volgen zou men de natuurlijk van orde van zaken omkeeren. Van een bijzonder individu bovendien zal niemand beweren dat zijn rijkdom wordt vergroot, als hij zich aan weelde overgeeft. Doch kan nu iets anders waar zijn ten opzichte van de maatschappij? Natuurlijk niet, was zijn antwoord. – Hieruit blijkt dus, dat de kwestie van den productieven en improductieven arbeid evenzeer ten nauwste samenhangt met die van het verbruik. Smith heeft dit zelf ingezien, want hij behandelt beide onderwerpen in één hoofdstuk. De twee dwalingen spruiten dan ook uit hetzelfde hoofdbeginsel voort: uit de miskenning van de waarheid, dat de productie van rijkdom niet anders geschiedt dan door de samenwerking van alle sociale krachten. Dit laatste met nadruk te hebben gepredikt, het nauwe verband te hebben aangetoond tusschen ons streven naar welvaart en ons streven op elk ander gebied, en alzoo de economie verlost te hebben van eene eenzijdigheid, die zoo velen op het dwaalspoor bragt, is de groote verdienste van de school, die in Roscher, Knies, Arnold en andere hedendaagsche schrijvers zulke uitnemende vertegenwoordigers vindt, en tot wier bloei Friedrich List, ondanks zijne protectionistische beginselen, zoo krachtig heeft bijgedragen.^{xxiii} Er is in de historische school op hare beurt ook weder veel eenzijdigs, veel dat afkeuring verdient. Maar althans in dit eene opzigt heeft zij de wetenschap een belangrijken stap verder gebragt. Was ook het verband tusschen het streven van den mensch naar stoffelijke welvaart en zijne ontwikkeling in het algemeen reeds door vroegere schrijvers erkend, zij is de eerste geweest, die deze waarheid tot eene theorie heeft verheven en daaraan burgerregt heeft verleend in de wetenschap.

Dit onderwerp is in ons vaderland nog niet zóo voldoende toegelicht, dat het overbodig mag heeten door een enkele proeve te doen zijn, op hoedanige wijze de Deutsche schrijvers gewon zijn het verband, waarvan wij spraken, aan hunne lezers voor te stellen. Op het gevaar af van schijnbaar het doel van dit opstel te ver uit het oog te verliezen, willen wij daarom eene enkele bladzijde mededeelen uit het hoofdwerk van Friedrich List, ware het slechts om een tegenhanger te geven van den woorden van J.B. Say, die wij zoo even hebben aangehaald. 't Geldt de vraag, in hoe verre de staatkundige ontwikkeling van een volk met zijne ontwikkeling op economische gebied samenhangt.

Ziehier wat List daarover leert.

“Sedert de bevrijding der Italiaansche steden door Otto den groot,” zegt hij, “heeft zich op nieuw bewaarheid, wat de geschiedenis in vroeger en later tijd zoo dikwijls heeft bewezen, dat namelijk vrijheid en industrie steeds gelijken tred houden, al is het ook dat niet zelden de eene eerst na de andere geboren wordt. Ontstaan ergens handel en industrie, wees er zeker van, de vrijheid is niet verre. Ontplooit de vrijheid hare banier, het zij u een teeken, dat vroeg of laat ook de industrie zich daar zal vestigen. Want niets is natuurlijker dan dat de mensch, zoodra hij stoffelijken en geestelijken rijkdom heeft verworven, waarborgen tracht te vinden om dien schat ook onverminderd aan zijn nageslacht te verzekeren; en niets wederom is natuurlijker dan dat hij, zoodra hij vrijheid bezit, zijne beste krachten aanwendt om ook zijn stoffelijken en geestelijken toestand te verbeteren.”^{xxiii}

“De invloed der vrijheid.” zegt hij op eene andere plaats, “der verstandelijke ontwikkeling en der verlichting op de magt en dientengevolge op de productieve krachten eener natie, treeft nergens zoo duidelijk aan het licht als bij de scheepvaart. Onder alle takken van bedrijf vordert zij de meeste energie en volharding, en beiden zijn hoedanigheden, die ontwijfelbaar alleen in de lucht der vrijheid kunnen gedijen. Bij geen ander bedrijf hebben onkunde, bijgeloof, vooroordeel, traagheid, lafheid, weekelijkheid en zwakheid zulke nadeelige gevolgen, nergens is het gevoel van zelfstandigheid zulk een onmisbaar vereischte. De geschiedenis bevat dan ook geen enkel voorbeeld van een slavenvolk, dat in de scheepvaart iets beteekend heeft. De Hindoes, de Chinezen en Japanezen kenden slechts kanaal-, rivier- en kustvaart. In het oude Egypte werd zeevaart verafschuwd, waarschijnlijk omdat priesters en tyrannen haar vreesden als bevorderlijk aan den geest van vrijheid en onafhankelijkheid. De meest vrije en verlichte staten van Griekenland waren ook op zee de magtigsten; met hunne vrijheid nam die heerschappij een einde; en hoeveel de geschiedenis ons ook weet te verhalen van de overwinningen der Macedonische vorsten te land, van hunnen overwinningen ter zee moet zij zwijgen.

Wanneer zijn de Romeinen magtig op het water – en wanneer hoort men niets meer van hunne vloten? Wanneer schrijft Italië wetten voor op de Middellandsche Zee – en sedert wanneer is zijn eigen kustvaart in handen van vreemden overgegaan? Lang reeds had de inquisitie het doodvonnis uitgesproken over de Spaansche vloot, eer dit vonnis door Engeland en Holland werd voltrokken. Met de opkomst van eene koopmans-oligarchie is het in de Hanzee-steden gedaan met magt en ondernemingsgeest. Van de Spaansche Nederlanden verwerven slechts de zeevarenden hunne vrijheid; zij, die aan de inquisitie blijven onderworpen, moeten zelfs hunne rivieren laten versperren. De Engelsche vloot overwint de Hollandsche in het Kanaal, en wat doet zij hiermede anders dan de zeeheerschappij in bezit nemen, die de geest der vrijheid haar sedert lang had toegekend? Toch heeft Nederland nog in onze dagen een belangrijk deel zijner scheepvaart behouden, terwijl die der Spanjaarden en Portugezen bijna verdwenen is. Vergeefs is het streven van enkele ministers onder de despotische koningen van Frankrijk om eene vloot in het leven te roepen: telkens gaat zij weder te niet. Doch hoe zijn wij in onzen tijd de Fransche scheepvaart en zeemagt zich uitbreiden!^{xxiv} Naauwelijks is de onafhankelijkheid van de Vereenigde Staten van Noord-Amerika gevestigd, of reeds strijden zij met roem tegen de reusachtige vloten van het moederland. Doch hoe staat het met de vloten der republieken van Centraal- en Zuid-Amerika? Zoo lang hare vlaggen niet wapperen op

den Oceaan, verdient hare staatsregeling weinig vertrouwen. Ziet daarentegen Texas. Naauwelijks is het geboren, of het verlangt reeds zijn aandeel in het rijk van Neptunus.

De scheepvaart nu is slechts een onderdeel van de industriële kracht eener natie; een deel, dat slechts leven en tot eene zekere hoogte opwassen kan in het geheel en door het geheel. Overal en ten allen tijde zien wij de scheepvaart, den binnen- en buitenlandsche handel slechts daar bloeijen, waar de nijverheid eene groote uitbreiding heeft erlangd. Als nu de vrijheid de eerste voorwaarde is tot den bloei der scheepvaart, hoe veel te meer moet zij dit wezen voor de nijverheid, ja, voor de ontwikkeling van alle productieve krachten in de maatschappij. De geschiedenis kent geen welvarend volk, geen handeldrijvend volk, dat geene vrijheid bezit.”^{xxv}

Aldus schreef Friedrich List. Men begrijpt met welk doel wij aan deze bladzijde eene plaats hebben ingeruimd. Niet om er het een of ander mede te bewijzen – op sommige beweringen van den genialen protectionnist valt voorzeker zelfs het een en ander af te dingen – maar alleen als eene proeve; als een voorbeeld, hoe vruchtbaar aan nieuwe denkbeelden deze schijnbaar zoo eenvoudige gedachte zijn oet: de maatschappij is een organisme, de productie van rijkdom onmogelijk zonder de samenwerking van alle sociale krachten. Deze gedachte leidt onmiddellijk tot erkenning van de waarheid, die door Knies zoo uitnemend is uitgedrukt: “Die Volkswirtschaft ist nichts Isolirtes, sie ist nur die ökonomische Seite des einheitlichen Volkslebens;” niet alzo iets, dat geheel op zich zelf staat, maar iest dat samenhangt met de geheele ontwikkeling der maatschappij op elk gebied. De scheidsmuur, die door Adam Smith is opgetrokken tusschen productieven en improductieven arbeid, valt hiermede weg. Zijne voortbrengingsleer wordt er door ondermijnd; zijne verbruiksleer wordt er geheel door veranderd; kortom, onze geheele beschouwing van de maatschappij ontvangt een nieuw karakter, zoodra wij in haar de eigenschappen herkennen, die men in een levend organisme waarneemt.

Wij voorzien hier eindelijk nog ééne bedenking. Is dit laatste werkelijk het geval? Is er van deze nieuwe beschouwing inderdaad zoveel heil te verwachten? De tegenwoordige Fransche en Engelsche economie, toch, is op het systeem van Adam Smith gebouwd. Indien nu gebrekkig inzicht in de mate van onderlinge afhankelijkheid, die er bestaat tusschen alle leden der samenleving, miskennis van de waarheid, dat de maatschappij een organisch geheel vormt, de hoofddwaling is, die het systeem van Adam Smith beheerst, dan moet diezelfde dwaling ook bij de Fransche en Engelsche economen van onze dagen zichtbaar wezen. Doch is zij dit? Zoo kan men twijfelend vragen, en inderdaad, voor twijfel schijnt hier eenige grond te bestaan. Men kan ons wijzen op de *Theorie des débouchés*, die aan deze zijde van den Rijn nog door bijkans alle schrijvers wordt aangenomen, eene theorie, waarin de wederkerige afhankelijkheid tusschen producent en consument zeer duidelijk op den voorgrond wordt geplaatst; op de leer der wisselkoersen, die aan de erkenning dezer afhankelijkheid haar geheele bestaan ontleent. Men kan ons herinneren aan zoo menig helder betoog over de waarde, de grondrente, de oorzaken, die eene handelscrisis teweegbrengen; en uit dit alles kan men het bewijs putten, dat de economen uit de school van Adam Smith geenszins onkundig zijn gebleven aan datgene wat, naar ons oordeel, door den meester is voorbijgezien. Toch hebben zij geene andere opvatting gehuldigd omtrent den volksrijkdom, de voortbrenging en het verbruik. Toch maakten

ook zij in den regel eene onderscheiding tusschen nuttigen en productieven arbeid en velen hunner verklaarden op dien grond voor improductief aan rijkdom, wat bevorderlijk is aan zedelijkheid, kunstzin en beschaving. Het schijnt dus, dat men de maatschappij als een organisme kan beschouwen en tegelijk al de resultaten van Adam Smith ten volle beëmen. Hoe dit echter gerijmd met onze voorstelling? Strekt het bovenstaande niet tot een klaar bewijs, dat er in de werkelijkheid van de maatschappij als een organisme en de bedoelde resultaten, en dat wij, derhalve, door een zoodanig verband te constateren, ons op het dwaalspoor lieten brengen door een spel onzer verbeelding?

Staan wij bij dit punt een oogenblik stil. Dit zal ons leiden tot de opmerking van een belangrijk verschijnsel in de hedendaagsche economie. De bedenking is bovendien van gewigt, en eischt eene grondige wederlegging. Ziehier ons antwoord.

Men behoort bij de meeste economische werken te onderscheiden tusschen het systeem en de monographiën van den schrijver. Ieder auteur, die een leerboek samenstelt over de grondbeginselen onzer wetenschap en daarin alle vraagstukken zoo volledig mogelijk ter sprake brengt, heeft een systeem: dat wil zeggen, hij volgt eene zekere voorstelling – meestal niet door eigen studie verkregen, maar aan het gezag van den eenen of anderen grooten meester ontleend – omtrent de wijze, waarop de maatschappij, uit een economisch oogpunt beschouwd, is ingerigt en het verband waarin al hare deelen tot elkander staan. Dit systeem dient hem tot verklaring van de algemeene verschijnselen op economisch gebied; het dient hem o.a. Voor zijn analyse van de voortbrenging, voor zijn rijkdomsbegrip, voor zijne verbruiksleer en bovenal voor de indeeling van zijn werk. Doch een leerboek over economie bevat in den regel iets meer, dan een exposé van de economische inrigting der maatschappij. Het bevat gewoonlijk ook zekere monographiën. Bij deze monographiën nu gaan de meeste schrijvers niet te rade bij hunne algemeene systematische begrippen: in de onderstelling, dat deze volmaakt in overeenstemming zijn met de werkelijkheid, meenen zij niet beter te kunnen doen, dan hier terstond maar met de werkelijkheid te beginnen en te zien wat zij ons leert. Ware nu de bedoelde overeenstemming in allen deele steeds aanwezig, dan zou door deze wijze van handelen niet de minste tegenstrijdigheid ontstaan tusschen het systeem en de monographiën van den schrijver. Doch daar zij dit in den regel niet is, zoo kan die tegenstrijdigheid niet uitblijven. Dus hebben wij gezien, dat J.B. Say, terwijl hij in zijn systeem alle improductief verbruik schadelijk noemt voor den welvaart, in zijne monographie over de *Débouchés* van eene geheele andere beschouwing uitgaat. Hoe dit verklaard? Bij zijne verbruiksleer volgt Say een zekere voorstelling, die hij van Adam Smith heeft overgenomen, omtrent het economisch verband tusschen alle deelen der maatschappij. Bij zijne monographie daarentegen raadpleegt hij de ervaring, zij het ook op eene wijze, die wij niet anders dan hoogst gebrekkig kunnen noemen. Nu zal welligt menigeen moeite hebben om te begrijpen, hoe iemand, die zijn gezond verstand bezit, zulk eene inconsequentie kan plegen van in het eene deel van zijn werk datgene te verloochenen, wat hij in een ander deel zelf heeft geleerd. Doch men bedenke, dat streng vasthouden aan wetenschappelijke beginselen niet slechts eene zekere mate van gezond verstand, maar een bijzonder geoefend denkvermogen vereischt, dat, naar het schijnt, slechts aan weinigen is verleend. Bovendien is de economie zulk eene jonge wetenschap, alles is daar nog zoodanig “im Werden,” dat dergelijke misgrepen ons niet al te zeer moeten verbazen. En eindelijk heeft men juist aan deze inconsequentie een tal van belangrijke monographiën te danken,

die blijven zullen, al verdwijnt ook ieder systeem; want zij berusten op geen systeem hoegenaamd, daar zij slechts de beschrijving en de meest natuurlijke verklaring behelzen van eene zekere groep van verschijnselen op het gebied des socialen levens van zijne economische zijde beschouwd.

De Théorie des débouchés is hiervan juist geen al te gelukkig voorbeeld. Maar denken wij slechts aan Ricardo's leer der grondrente en beschouwingen over de waarde, aan zoo menig belangrijk hoofdstuk in de bevolkingstheorie van Malthus (een werk, waarvan de meesten niet veel meer schijnen te kennen dan de eerste vijf en twintig bladzijden), aan Roscher's verbruiksleer – evenzeer eene anomalie in zijn kader van begrippen, vooral met betrekking tot zijne analyse van de voortbrenging – en aanstonds zal de juistheid onzer bewering duidelijk worden. Ook bij Smith merken wij een dergelijk verschijnsel op. Men vindt in *Wealth of Nations* verscheidene monographiën, die geheel op zich zelve staan en met het eigenlijke systeem niets te maken hebben, al zijn zij daarmee juist niet altijd in strijd. Het hoofdstuk over de arbeidsloonen, in ons oog een der schoonste uit het geheele werk, zal blijven, worde ook al het overige door de kritiek ondermijnd. In zijn waardeleer heeft Adam Smith naar mijne vaste overtuiging den eenigen goeden grondslag neergelegd, waarop later een vollediger gebouw zal worden opgetrokken. Wij zouden meer voorbeelden van dien aard kunnen bijbrengen. Doch genoeg voor ons doel; genoeg, bovendien, om de lichtzijde te doen uitkomen van een verschijnsel, dat helaas ook zijne schaduwzijde heeft.

Waar in die schaduwzijde bestaat, zal ter naauwernood aanwijzing behoeven. “Frailty, thy name is woman,” sprak Hamlet, en gaan wij te ver, wanneer wij het wagen die woorden hier aldus te vertolken: “Verwarring, uw naam is economie?” In waarheid, meer verwarring van begrippen en denkbelden dan in de economische wetenschap wordt gevonden, heeft welligt nimmer bestaan. Men bezit een systeem, dat op eene hypothese is gebouwd, en monographiën, die, tant bien que mal, op de ervaring zijn gegrond; zoodat hij, die consequent redeneert, ieder oogenblik in staat is, uit de werken van denzelfden schrijver, omtrent dezelfde zaak, tweederlei gevoelens af te leiden, die lijnrecht met elkander in strijd zijn. Menigeen is van oordeel, dat de zoogenaamde praktische economie geheel op de theoretische economie berust. Dit is eene illusie. De praktische economie berust deels op ervaring, of wat men daarmee gelijk stelt., deels op het geijkte systeem. De grootste willekeur voert in dit opzicht heerschappij. Bij voorbeeld. Geldt het de kwestie van de vrijheid der circulatiebanken, dan roep zoowel de partij der vrije concurrentie als die der centralisatie u toe: denk bij iedere regeling der papieruitgifte aan de concrete toestanden. Laat de geschiedenis der Amerikaansche banken u niet afschrikken, zegt de een; het Amerikaansche volkskarakter is het Nederlandsche niet. Laten de schoone uitkomsten van het Schotsche bankwezen u niet verblinden, zegt de ander: in Schotland zijn de toestanden geheel verschillend van de onze. Het concrete, het eigenaardige moet dus volgens beide rigtingen hier wel degelijk in aanmerking komen. De productie van rijkdom hangt, naar deze opvatting, ten naauwste zamen met 's menschen ontwikkeling op elk ander gebied. Wat in ons land bevorderlijk is aan den welvaart, kan ginds nadeelig zijn, en omgekeerd. Wij houden er aanteekening van. Maar deze geheele redenering rust op een beginsel, dat met de leer van Smith al zeer slecht is te rijmen. In deze laatste is alles absoluut. De productie van rijkdom vormt hier, naar ons bleek, eene wereld op zich zelve, die met al hetgeen er buiten ligt in geenerlei betrekking staat.

Letten wij thans op den strijd over het belastingwezen. Ingaande regten is hier de leus van den een;

directe belastingen die van den ander; een gemengd systeem die van een derde. Elke partij zoekt haar standpunt zoo goed als zij kan te verdedigen, hen *het* beste belastingstelsel te ontdekken is aller ideaal. Maar is men hier dan ganschelijk vergeten wat men zoo uitnemend wist, toen men over de circulatiebanken streed? “Indirecte belastingen drukken in den regel het zwaarst op de arbeiders, directe op de hoogere standen,” wordt door sommigen opgemerkt; “en daar nu eene te zware belasting op de arbeiders noodzakelijk het pauperisme in de hand werkt, zoo is het beter alle ingaande regten en accijnsen op een minimum terug te brengen.” – Hoe stout gesproken! Voor het concrete, het bijzondere, is in deze theorie geene plaats, hoe klein ook, overgebleven. En toch, op welk gebied komt het concrete juist meer in aanmerking dan op dat der belastingen? Neem aan, b.v., dat in eene stad, waar verreweg het grootste gedeelte der gegoede bevolking uit kleine renteniers bestaat, eene directe belasting wordt ingevoerd, b.v. Een income-tax; wat zien wij gebeuren? Aanstands vermindert een ieder zijne verteringen; de vraag naar arbeid neemt af en de belasting valt dus voor een belangrijk deel op den minderen man, wiens verdienste kleiner wordt. Maar stel nu, dat dezelfde belasting wordt ingevoerd in eene fabriek- of handelsstad. Hier is de werking geheel verschillend. Moet iemand een grooter deel van zijn inkomen afstaan dan vroeger, zoo kan dit hem wel eene reden zijn om b.v. Het getal zijner dienstboden te verminderen, maar niet om minder te doen te geven aan de arbeiders, die hij gebruikt om zijne schepen te ontladen, zijne goederen op het pakhuis te brengen, of zijne fabriek gaande te houden. Integendeel de belasting is hem veeleer een spoorslag tot meerdere werkzaamheid. En al is zij dit niet, noopt zij hem ook tot zuiniger levenswijs, de vermindering zijner verteringen treft nooit het deel der bevolking, dat werkzaam is ten behoeven van de nijverheid, den handel of de scheepvaart.. Zij treft hier dus op verre na niet zoo algemeen den minderen man, als daar waar handel en nijverheid ontbreken. De concrete toestanden moeten alzoo op het gebied van het belastingwezen, even goed als op ieder ander gebied, in de eerste plaats in aanmerking komen. Wat kan nu de reden zijn, dat men deze eenvoudige waarheid hier zoo geheel heeft voorbij gezien, terwijl men haar, waar het de circulatiebanken gold, onmiddellijk toepaste? Zuivere willekeur is de eenige verklaring. In het eerste geval putte men zijne kennis uit de werkelijkheid; in het tweede, bouwde men voort op een systeem.^{xxvi}

Ziehier een derde voorbeeld, dat nog duidelijker spreekt. Een spoorweg wordt aangelegd in de eene of andere streek. “Jammer voor de eigenaars van diligences en huurrijtuigen,” is de eerste uitroep van velen. Neen, antwoordt de practischen economist, slechts schijnbaar wordt hier door sommigen verlies geleden. Want de spoorweg zal de *c o n s u m t i e v e k r a c h t e n* van al de bewoners der streek aanmerkelijk doen toenemen. Geschiedt dit, wordt het algemeen verbruiksvermogen grooter, dan zullen zich nieuwe behoeften openbaren, en om die behoeften te bevredigen, zullen nieuwe personen aan den arbeid worden gesteld. – Of wel: eene winkelvereeniging komt tot stand. “Welk nut geeft die inrigting?” wordt onmiddellijk door sommigen gevraagd. “Immers datgene, wat de burger uitwint, wordt genomen uit den zak van den vroegeren winkelier, die nu zijn bestaan verliest en welligt tot armoede vervalt.” Neen antwoord weder de practische economist, deze voorstelling is onjuist. De vermeerdering van de consumtieve kracht der natie is het eenige, waarop men behoeft te letten. Neemt zij slechts toe, dan is er plaats voor allen in het maatschappelijk organisme. De aard van ieders werkzaamheid moge dan eene

verandering ondergaan, die werkzaamheid zelve kan minder dan ooit worden ontbeerd. De consumptieve kracht van den arbeider, nu, wordt door alles versterkt, wat de levensmiddelen goedkoper maakt, en dit is de reden, waarom eene winkelvereeniging bevorderlijk is aan de algemeene welvaart. – Of eindelijk: Eene fabriek wordt opgericht, waardoor voortaan met honderd man geschiedt, wat vroeger slechts door de inspanning van duizend werd tot stand gebragt. Vele arbeiders verliezen hierdoor hun brood. Maar de practische economist verontrust zich daarover in geenen deele. Getrouw aan zijn beginsel, voorspelt hij ook ditmaal, dat de nieuwe toestand slechts heil zal brengen aan de maatschappij: hare consumptieve kracht doet hij toenemen, en deze is het alleen, waarop alles aankomt.

Zoo redeneert men iederen dag. Opperen wij eenig bezwaar tegen deze logica? In het minst niet; doch men hebbe de goedheid ons te zeggen, hoe zij te rijmen is met het systeem, dat ons gedurig wordt voorgesteld als het toppunt van menschelijke wijsheid. “Wordt de consumptieve kracht eener natie slechts aangemoedigd en versterkt.” Doch, wij bidden u, waartoe dient eene kracht, die zich niet in werkzaamheid openbaart? De uitgedrukte verwachting komt dus hierop neer: neemt het verbruik maar toe, dan is de zaak gevonden. Geen nood dan voor den huurkoetsier, den winkelier, den daglooner, die door een spoorweg, eene winkelvereeniging, of eene fabriek hun bestaan hebben verloren. De maatschappij maakt zich gereed om meer te verbruiken. Hunne diensten zullen dus aanstonds weder te pas komen en ruim worden beloond... maar, ongelukkige maatschappij, die u gereed maakt om meer te verbruiken, zijt gij dan onverbeterlijk? Wat baat u iedere daling in de prijzen der levensbehoefden, zoo gij onmiddellijk het bespaarde weder aan andere dingen gaat verteren? Onthoudt u van die vertering en vermeerder liever uw kapitaal. Is alle verbruik niet schadelijk voor de welvaart? Armoede niet eene wanverhouding tusschen kapitaal en bevolking? Worden u beide stellingen niet gedurig door de wetenschap gepredikt. En zult gij ze dan nooit in de praktijk leeren brengen? Volgt de voorschriften der economie. Eerst dan is uw rijkdom verzekerd.

Ziedaar hoe iemand uit de school van Smith en Mill zou *moeten* spreken, wilde hij consequent zijn. Wij herhalen het nog eens: wij zijn dankbaar voor zijne inconsequentie. Doch waarom nu niet tot eene algemeene theorie verheven, wat voor zoo menig bijzonder geval door een ieder wordt erkend? Waartoe langer die grenzenlooze verwarring aangemoedigd, die toch op den duur minachting voor de wetenschap in de hand moet werken? En daarbij komt nog dit. De practische economist mag het systeem van Adam Smith met voeten treden en beginselen verkondigen, die er ver van afwijken. Doch waagt nu de beoefenaar der theoretische economie hetzelfde, spreekt hij rondweg als zijn gevoelen uit, dat het systeem van Smith niet strookt met de ervaring, dan wordt hij door velen aangezien als een ketter, als iemand die “*de* gezonde beginselen van staatshuishoudkunde” tot elken prijs wil ondermijnen. Ziedaar wel het zwartste deel van de schaduwzijde, waarop wij zoo even hebben gedoeld. Men is zich niet bewust van de tegenstrijdigheid, die er bestaat tusschen vele van de uitspraken der practische economie en het geijkte systeem, en men blijft te dien opzigte in de zonderlingste illusie verkeeren. Wat is hiervan het gevolg? Natuurlijk, dat niemand er behoefte aan gevoelt dit systeem te verbeteren; dat de theoretische economie wordt verwaarloosd en zich derhalve niet ontwikkelt naar behooren; maar vooral, dat zij niet de diensten bewijst, die min in billijkheid van haar kan vorderen. Theorie en praktijk zijn tweelingzusters. De laatste moet aanhoudend van de

eerste ondersteuning ontvangen, terwijl de eerste door de laatste op hare gebreken en eenzijdigheden opmerkzaam wordt gemaakt. Behoeven wij te betoogen dat daarvan op economisch gebied veel te weinig wordt gevonden? Dat eene krachtige samenwerking, eene wederkeerige bezieling tusschen theorie en praktijk, daar nog veel te veel ontbreekt? Dat de theoretische economie hier te lande vrij algemeen beschouwd wordt als een artikel van weelde, waarop men zoo gaarne de bekende uitspraak toepast, die iedere weelde voor nadelig verklaart? Mogt die toestand eindelijk anders worden. Grootsch, beide in omvang en gehalte, is de taak onzer wetenschap. Een nieuw rijkdomsbegrip, eene nieuwe opvatting van de maatschappij, eene nieuwe analyse van de voortbrenging, eene nieuwe verbruiksleer, ziedaar voorloopig het programma. Dit om mede te beginnen.

Keeren wij tot ons onderwerp terug. Na het betoog, dat wij lieten voorafgaan, zal thans wel bij geen onzer lezers eenige twijfel meer bestaan omtrent de juistheid onzer bewering, dat de maatschappij volkomen beantwoordt aan de eigenschappen, die men waarneemt in een levend organisme. Brengt ons dit resultaat nu iets verder met betrekking tot het onderwerp dezer studie? Geeft het ons een middel aan de hand om eene voldoende oplossing te vinden van de vraag: wat is volksrijkdom? Wij meenen dat dit werkelijk het geval is.

Ik zocht juist naar een geschikten vorm om de gedachten uit te drukken, die ik thans ga voordragen, toen mij, met het Augustus-nommer van de Gids, het belangrijk opstel in handen kwam van Prof. Buys, getiteld: het Moderne Staatsbegrip. Mij dunkt, zeer veel in dit opstel is ook waar op economisch terrein, en bedrieg ik mij niet, dan zweeft mij ongeveer hetzelfde doel voor oogen als de geachte schrijver ditmaal door zijn arbeid poogde te bereiken. Wat namelijk de Heer Buys wil op het gebied van het staatsregt, is mijn streven op dat der economie: aan te tonen, dat, daar natuurlijke ontwikkeling de wet is van ieder levend organisme, ditzelfde ook de wet moet zijn, waaraan iedere staat, iedere maatschappij gehoorzaamt. Welnu, beschouwen wij den staat, de maatschappij, als een organisme, dan moet ons begrip van politieke, van economische welvaart van die opvatting de blijken dragen. Op het gebied van het staatsregt werd aan dien eisch niet voldaan. Hoe kon dit ook, zoolang men in de staat slechts “een mechanisme” zag? Een mechanisme ontwikkelt zich niet van zelf; “want het werktuig is de doode stof; de gedachte, die het leidt, woont in den mensch, den maker”.^{xxvii} Maar wordt dan aan dien eisch voldaan op economisch gebied? Men vermoedt reeds, wat hierop het antwoord moet zijn.

Reeds vroeger hebben wij gezien, dat het systeem van Adam Smith, welke grootsche resultaten het ook bevat, toch de principiële fout niet is ontgaan, die zoowel het mercantilisme als het physiocratische kenmerkte. Doch uit niets blijkt dit beter dan uit het rijkdomsbegrip, waarop dit systeem is gebouwd. Het was voorzeker een belangrijke vooruitgang, toen de leer, dat de rijkdom van een volk is gelegen in de hoeveelheid goud en zilver die het bezit, plaats maakte voor de stelling, dat de rijkdom veeleer moet gezocht worden in de som van alle producten. Nog belangrijker was de schrede voorwaarts, toen het bleek, dat al wat de nuttigheid van die producten verhoogt,

insgelijks den rijkdom doet toenemen, al blijft hunne hoeveelheid ook onveranderd. Dit evenwel hebben de drie systemen met elkander gemeen: elk van hen stelt den rijkdom in eene SOM van iets; hetzij van edel metaal, of van producten, of van producten en nuttige eigenschappen daarenboven. Het denkbeeld: som, nu, duidt eene rust aan, geen gestadige ontwikkeling. Het wijst op een vast ideaal, eene onveranderlijke grootheid. Rijk noemen wij naar die voorstelling eene natie, die aan dat vaste ideaal het meest nabij komt, waarvan elk individu het grootste deel van deze som reeds bezit. Geheel in den geest van deze beschouwing valt de theorie van den stationairen toestand, die John Stuart Mill heeft gepredikt. Mill is inderdaad van oordeel, dat de rijkdom van een volk niet voor gedurige vermeerdering vatbaar kan zijn. Want, zoo meent hij, heeft een volk eenmaal eene zekere hoogte bereikt, dan kan het cijfer der beschikbare voortbrengselen – de klassieke som – niet meer klimmen, of de bevolking neemt in gelijke evenredigheid toe en elks aandeel wordt tot het vorige standpunt teruggebracht. Met deze opvatting van den volksrijkdom, nu, als eene som, moet geheel gebroken worden. En dat nog wel om eene andere zeer voorname reden, waarop wij thans de aandacht willen vestigen.

Denk u voor een oogenblik eene maatschappij, die van alle noodige producten ruimschoots is voorzien, voor twintig, voor vijftig jaar, zoo gij wilt. Bekleed die producten met de eigenschap van tegen alle bedervende invloeden volkomen bestand te zijn. Hebt gij u thans reeds eene welvarende maatschappij gedacht? Naar de voorstelling van Smith en Mill ongetwijfeld; maar ook in de werkelijkheid? Niet noodzakelijk. Want stel u voor, dat in deze denkbeeldige samenleving alle verkeer ten eenemale ontbreekt. De koopman heeft zijn magazijnen gesloten; de schepen varen niet meer; de winkelier heeft zijne zaken aan kant gedaan; kortom de geheele maatschappij bevindt zich in een toestand van doodsche stilte. Is dit nu nog welvaart? Wederom, naar het rijkdomsbegrip van Mill, voorzeker. De maatschappij bezit een schat aan goederen en wat verlangt men meer? Doch op nieuwe vragen wij: ook in de werkelijkheid? Het antwoord kan ditmaal niet twijfelachtig zijn. Wij denken in onze hypothese slechts aan armoede en gebrek, Iedereen bezit datgene, wat, niet hij zelf, maar zijn buurman van noode heeft, en tot eene ruiling komt het nooit. Het verkeer is dus eene noodzakelijke, eene onmisbare voorwaarde tot het scheppen van rijkdom; gestadige ruiling van diensten, onafgebroken beweging, de vaste wet, waaraan de maatschappij moet gehoorzamen om tot welvaart te geraken. De rijkdom onderstelt dus niet alleen bezit van overvloed, maar een aanhoudend verwerken van dien overvloed. Welnu, dit is juist hetgeen wij wenschten te bewijzen: ons begrip van rijkdom moet niet alleen ontwikkeling, d.i. Beweging in eene vooruitgaande rigting, maar ook innerlijke beweging uitdrukken.

Wat wij hier zeggen van de maatschappij geldt van ieder organisme. Zie b.v. Het menschelek ligchaam. Voeding is ongetwijfeld eene onmisbare voorwaarde tot gezondheid. Doch is zij de eenige? Moet er niet eene gedurige stofwisseling, een gestadig verbruik van voedingsmiddelen plaats vinde, zal het ligchaam gezond blijven? Wat is meer noodig tot instandhouding van ons organisme: spijs of spijsvertering, bloed of bloedsomloop? Natuurlijk het een, zoowel als het ander. Een organisme, dat stil staat, heeft opgehouden te leven. Leven en beweging zijn hier eensluidende termen. – Veilig konden wij dit denkbeeld toepassen op de maatschappij. De wet, waaraan zij gehoorzaamt, is volmaakt dezelfde.

Voor deze gedachte is geen plaats in een rijkdomsbegrip, dat slechts eene somme van nuttige goederen aanduidt. De goederen maken hier den rijkdom zelf uit. Naar onze voorstelling evenwel zijn zij slechts het middel om de maatschappij tot rijkdom te brengen; een noodzakelijk, een onontbeerlijk middel, zoo men wil, maar toch altijd een middel en niets meer dan dat. Ziedaar het verschil tusschen Mill's opvatting en de onze. Productief noemen wij met hem slechts datgene, wat rijkdom schept. Doch wat Mill met dien naam betitelt, is in ons oog slechts een der vele voorwaarden, die de rijkdom onderstelt, even als de voeding niet de gezondheid zelve is, maar een noodzakelijk middel tot instandhouding en bevordering der gezondheid. Hieruit volgt dat de voortbrenging van rijkdom, naar onze wijze van zien, volstrekt niet is verklaard, al heeft men nog zoo duidelijk uiteengezet, hoe kapitaal, arbeid en natuurkrachten zamenwerken om producten in het leven te roepen. Toon mij, hoe die onafgebroken innerlijke beweging, die gestadige ontwikkeling in de maatschappij, mogelijk is, hoe het verkeer wordt aangemoedigd, het evenwigt tusschen voortbrenging en verbruik in stand gehouden, de kostprijs der producten steeds verlaagd, de rentevoet der kapitalen op een minimum gereduceerd, het loon van den arbeider steeds hooger opgevoerd, en dan eerst hebt gij mij de productie van rijkdom bij benadering opgehelderd. Ziedaar, dunkt mij, eene geheel andere beschouwing dan die van Mill; is zij juist, dan ondergaat menige economische theorie eene belangrijke wijziging.

De rijkdom is dus niet eene som, maar eenvoudig een zekere toestand. Dien toestand in het leven te roepen, noemen wij rijkdom scheppen, en alles wat daartoe medewerkt – laat het verbruik, voortbrenging van goederen of verkeer heeten – bevorderlijk aan den rijkdom. Deze terminologie biedt bovendien dit voordeel aan, dat zij niet in strijd is met het gewone spraakgebruik, daar toch de uitdrukking “rijkdom” in het dagelijksch leven altijd wordt gebruikt om een toestand aan te wijzen, en nooit eene som. Immers, wanneer men spreekt van “streven naar rijkdom,” dan bedoelt men niet: streven naar eene som goederen, maar streven naar een bezit; het bezit, nu, is een toestand. Er heeft verkrachting der taal plaats gehad van het oogenblik af aan, dat men in de wetenschap het woord in een anderen zin heeft gebezigd en daaraan eene beteekenis heeft verleend, die het oorspronkelijk geenszins bezat. Dat wij boven dien niet de eersten zijn, die dezen opmerking maken, zouden wij gemakkelijk door voorbeelden kunnen aantoonen. Want reeds anderen vóór ons hebben de moeilijkheid gevoeld van den volksrijkdom te bepalen als eene som van goederen, zij het ook van nuttige goederen.^{xxviii}

Men begrijpt dat eene zoodanige oplossing van de kwestie als die wij thans hebben gegeven, ons niet toelaat breedvoerig uit te weiden over de vraag, met welke eigenschappen de toestand is bekleed, dien wij als den staat van rijkdom betitelen. Rijkdom is in ons oog de normale economische toestand van het maatschappelijk organisme. Wilden wij nu alles doen kennen, wat naar onze wijze van zien op economische gebied *normaal* is, dan zouden wij een volledig handboek moeten schrijven over economie; hetgeen natuurlijk niet het werk is van eenige oogenblikken. Maar door in onze definitie eene plaats in te ruimen aan het woord “organisme,” hebben wij toch stilzwijgend reeds zeer veel gezegd. Wat normaal is voor een organisme, is normaal voor de maatschappij. Wat, nu, is normaal voor een organisme? Men heeft het zoo even gezien: gestadige ontwikkeling en onafgebroken innerlijke beweging. Het is dus een toestand van beweging en ontwikkeling, dien wij als rijkdom

betitelen. Ziedaar reeds twee eigenschappen gewonnen, die, naar ons bleek, in de definitie van Mill worden gemist; en beiden zijn voornamelijk eigenschappen.

Knoopen wij deze gedachte vast aan hetgeen wij vroeger omtrent het verbruik hebben geleerd. Het woord ontwikkeling doet ons van zelf denken aan die “gleichmässige Entwicklung von Production und Consumtion,” waarvan Roscher spreekt. Het behoud van het sociale evenwigt en een gedurig toenemen in kracht van de termen, waaruit dat evenwigt bestaat, is dus onmisbaar tot den rijkdom. Iedere verbreking daarvan leidt tot armoede. Brengt ons dit begrip van een sociaal evenwigt, in een ruimeren zin toegepast, niet van zelf tot eene nieuwe, eene betere beschouwing van het pauperisme, dien tegenhanger van de rijkdom? – Trachten wij dit duidelijk te maken.

Indien de rijkdom niets meer is dan eene som van nuttige voortbrengselen, dan kan het pauperisme op zijne beurt niet wel in iets anders zijn gelegen, dan in eene wanverhouding tusschen het *quote-part*, dat aan eene zekere klasse der maatschappij is toegekend, en het cijfer van hen, die dit *quote-part* onder elkander moeten verdeelen. Het pauperisme te doen verminderen is in dat geval alleen mogelijk door twee middelen, door namelijk òf het eerste cijfer te vergrooten, òf het tweede te verkleinen. Is men nu met J.S. Mill om landbouwkundige redenen van oordeel, dat het eerste spoedig zijn grens vindt, zoo blijft er niets anders over dan het laatste. Elk individu moet leevendig leeren beseffen, dat het cijfer der armoedige bevolking te groot is in verhouding tot de middelen van bestaan, en zorgen, dat hij van zijn kant zoo min mogelijk bijdraagt om dit groote cijfer nòg grooter te maken dan het is. Men weet wat J.S. Mill hiermede bedoelt. Zijn laatste redmiddel voor de arbeidende klasse is de *moral restraint*, toegepast op de meest uitgebreide schaal. – Dit m o e s t zijn laatste redmiddel wezen: geene andere theorie paste in zijn systeem.

Ons evenwel, en velen met ons, is het steeds voorgekomen, dat, zoo er geen beter remedie bestaat tegen het pauperisme dan de *moral restraint*, de hoop op genezing van die maatschappelijke kwaal al zeer gering is te achten. Men bedenke wat het aanwenden van dit remedie al niet insluit. Eene mate van ontwikkeling, van zelfbeheersing, bij de lagere standen, die in de meest beschaafde kringen niet gevonden wordt. De arbeider moet zich leeren beschouwen als een deel van het groot geheel. Niets te doen, wat, zoo het door allen tot gedragslijn werd verheven, schadelijke gevolgen zou teweegbrengen, moet zijn maatstaf worden van goed en kwaad. Zijne moraliteit moet dus klimmen tot eene hoogte, die zelden wordt bereikt. En dat alles, terwijl hij vaak in diepste ellende is gedompeld; terwijl hij zich beweegt in eene wereld, die meestal doodend is voor alle zedelijke verheffing! Inderdaad, vordert Mill niet onmogelijkheden? Ware het niet beter, van zijn standpunt gesproken het menschedom niet langer in onzekerheid te houden, en zonder omwegen de harde waarheid te prediken: er is geen remedie tegen het pauperisme?

Wanhoop, ziedaar het laatste woord van deze rigting. Wij zijn gelukkig, dat er nog plaats is voor eene minder sombere beschouwing. Hoe geheel anders wordt onze blik op het lot der arbeidende klassen, zoodra wij ons begrip van volksrijkdom voor een beter hebben verwisseld. Is de rijkdom de normale economische toestand van het maatschappelijk organisme, dan is het pauperisme een ziekteverschijnsel in de maatschappij, een ziekteverschijnsel, dat in verschillende dingen zijn oorzaak kan vinden. Die oorzaak behoeft niet noodwendig in overbevolking te liggen. Zij kan ook in iets anders bestaan. Nemen wij wederom het dierlijk organisme tot voorbeeld. Te

beweren, dat het pauperisme altijd het gevolg is van eene wanverhouding tusschen het cijfer der verbruikers en dat er voorhanden goederen, is even voorbarig als het zijn zou, het gevoelen uit te spreken, dat elke ziekte van ons ligchaam zijn oorzaak moet vinden in eene gebrekkige voeding. Dit kàn in sommige gevallen de oorzaak zijn: maar dit is het niet noodwendig.

Ons blijft hier dus nog een joop over voor den arbeidersstand, zoodra wij in de economie toegang verleen en aan deze nieuwe beschouwing. En wat is nu volgens haar het pauperisme? Bij benadering kunnen wij dit aangeven. De zamenleving, naar ons bleek, maakt alle individus van elkander afhankelijk. Doch zal die staat van afhankelijkheid geen schaduwzijde vormen in de ontwikkeling der maatschappij, dan is het een volstrekt vereischte, dat hij zich gelijkmatig over alle klassen verdeele. Zoodra de eene klasse meer afhankelijk is van de andere dan omgekeerd, wordt er gebrek geleden door sommigen. Ziedaar in beginsel het wezen van het pauperisme verklaard. Het is, geheel in het algemeen gesproken, eene verbreking van het sociale evenwigt. De arme is meer afhankelijk van den rijke, dan de rijke van den arme. Voeg bij die meerdere afhankelijkheid het demoraliserende bewustzijn daarvan, en gij hebt, dunkt mij, de werkelijkheid in hare hoofdtrekken vóór u.

Liggen de oorzaken van dien toestand in de bijzondere geschiedenis van ieder volk, dan kan ook het geneesmiddel niet overal hetzelfde zijn. Toch schijnt het mij toe, dat, bij het tegenwoordig standpunt der beschaving, één hoofdbeginsel vrij algemeen kan gelden. Het middel namelijk, dat de individueele mensch gebruikt heeft om zich los te maken van zijne afhankelijkheid van de natuur, moet ook door de arbeidende bevolking worden aangegrepen om het evenwigt te herstellen dat te haren koste is verbroken. Wat dit middel is, weten wij allen. Het heet: associatie van krachten. Associatie, nu, moet de banier worden, waarom de armoede zich schaart. Reeds zien wij hoe in Engeland en Duitschland deze banier duizenden vereenigt. De *Cooperative stores* en de *Vorschussvereine* nemen dagelijks toe in omvang en bloei. Grootsche beweging, lang gering geschat, lang miskend in hare beteekenis, doch naar onze overtuiging geroepen om een nieuw leven te wekken in den boezem der arbeidende klassen.

Ziedaar een der voordeelen aangewezen, die een ruimere opvatting van den volksrijkdom ons aanbiedt. Zóó ons begrip van rijkdom, zóó ons begrip van armoede. Is het eerste bekrompen, het tweede kan niet veel beter zijn. De begrippen van rijkdom en armoede, nu, zijn de twee instrumenten, waarmede ieder economist gedurig werkzaam is. Die instrumenten aan bruikbaarheid te doen winnen, moet dus, reeds uit dit oogpunt beschouwd, bevorderlijk zijn aan de ontwikkeling der economie in haar geheelen omvang.

Dit in alle bijzonderheden aan te toonen, ligt buiten ons plan. – Hoe de definitie van den volksrijkdom als een toestand van zelf een einde maakt aan den strijd over productieven en improductieven arbeid, – hoe zij ons verlost uit het moeilijk dilemma van het verbruik tegelijk oorzaak en vernietiger van rijkdom te noemen; daar toch aan den eenen kant alleen die goederen de welvaart eener natie verhoogen, waardoor in de behoefte van een bepaald oogenblik wordt voorzien, en aan den anderen kant het verbruik, dat de behoefte doet ontstaan, diezelfde goederen weder vernietigt, – hoe zij verder aan onze studiën eene nieuwe rigting geeft, daar nu de vraag: wat is volksrijkdom, dat wil zeggen: wat is de normale economische toestand van het maatschappelijk organisme, het eerste voorwerp wordt van aller onderzoek, – hoe eindelijk de economie op die wijze

van zelf wordt teruggevoerd tot datgene, wat, vooralsnog althans, in de eerste plaats hare taak moet blijven, te weten, beschrijving en verklaring van het bestaande, meer dan het geven van voorschriften tot verandering; – dit alles willen wij niet onderzoeken. Liever laten wij het over aan het zelfstandig nadenken van den lezer om zich dienaangaande een oordeel te vormen. Toch is het ons onmogelijk afscheid te nemen van dit onderwerp, zonder nog bij één voornaam punt de aandacht te hebben bepaald; te weten, bij eene kwestie, die tegenwoordig aan de orde van den dag is, en waarvan de nieuwere beschouwing van den volksrijkdom de oplossing wel niet onmiddellijk geeft, doch althans in eene niet zeer ver verwijderde toekomst plaatst.

De historische school heeft in den jongsten tijd een groot gedeelte der economische wereld in onrust gebracht. Het blijkt thans meer en meer, dat zij het gemunt heeft op de grondslagen zelve van het systeem van Adam Smith. Haar voornaamste grief tegen dit systeem is het volgende. Adam Smith, naar zij meent, is veel te absoluut in zijne uitspraken. Hij predikt eene leer, die hij geldig verklaart voor ieder volk, onder alle omstandigheden, in alle tijden. Ziedaar zijne grove eenzijdigheid. Zulk eene leer *is* niet te vinden. De mensch is geen abstractie, maar eene werkelijkheid, en daarom niet overal en onder alle omstandigheden dezelfde, maar verschillend naar gelang van de invloeden waaronder hij geplaatst is. Die invloeden te kennen is de vrucht van naauwkeurige waarneming en, voor zooveel het verleden betreft, van de studie der geschiedenis. Beiden, geschiedenis en waarneming, leeren ons hetzelfde. Zij leeren dat klimaat, uit- en inwendige gesteldheid van den grond, nabijheid of verwijdering van de zee, bezit of gemis van groote rivieren, den belangrijkste invloed uitoefenen op de economische ontwikkeling van ieder volk, daar zij zoowel den aard zijner behoeften als de middelen tot hare bevrediging, dus beide de voortbrenging en het verbruik bepalen. Waar men bosschen vindt, wordt gejaagd; waar goede weilanden zijn, vindt men veeteelt; een vruchtbare grond moedigt den akkerbouw aan; rijkdom aan mineralen de industrie; zeeën en rivieren die scheepvaart. Zelfs de omvang en de geographische ligging van een land zijn van beteekenis,; want daarvan hangen af: economische zelfstandigheid, mogelijkheid tot het handhaven van eene eigene commerciële politiek, belang voor den wereldhandel. Het is zoo: de mensch wordt minder afhankelijk van al die invloeden, naarmate hij toeneemt in beschaving; doch nooit kan hij er zich geheel van losmaken. Berust niet het industrieel overwigt van Engeland voor het grootste deel op zijnen kolen- en ijzermijnen en het gemis daarvan bij andere natiën?

Doch er is meer. Ook de menschelijke arbeidkracht is niet altijd dezelfde; reeds uit een zuiver mechanisch oogpunt beschouwd, is dit waar. Die van een Nieuw-Hollander staat tot die van een Engelschman als 5:7, en de wereldheerschappij van het Kaukasische ras is voor een goed deel te danken aan de fysieke eigenschap, die het bezit, van ieder klimaat, hetzij koud of warm, gemakkelijk te kunnen verdragen.^{xxix} Een ieder weet, hoe de Engelschman uitmunt door geestkracht, de Duitscher door geduld, de Franschman door smaak. Vanwaar, dat de economische toestand der Grieken en Romeinen zoo ver beneden het standpunt is gebleven, dat de beschaafde volken van den nieuweren tijd hebben bereikt? Vanwaar anders, dan van de minachting, waarmede men vroeger den arbeid beschouwde. Eerst de Germanen hebben die minachting opgeheven en nog heden plukken wij de zegenrijke gevolgen daarvan.

De mensch, zooals hij historisch is geworden, ziedaar dus het voorwerp van economie. Deze

laatste behoort zich rekenschap te geven van al het concrete, van al het toevallige zelfs, bij hare verklaring van de verschijnselen op het gebied dat zij behandelt. Zij behoort afstand te doen van het denkbeeld om op dit gebied *natuurwetten* te ontdekken. Zulke wetten bestaan hier niet. Want de invloed der zamenleving op de welvaart wordt niet uitgeoefend langs bovennatuurlijken weg, maar door bemiddeling van het individu, en al naarmate dat individu anders ontwikkeld is of meer ontwikkeld is, zal ook de uitkomst verschillend zijn. De historische school wil dus het volgende: waardering van het concrete, met verwerping van al wat naar absolute stellingen zweemt. Nu behoeft het voorzeker geen betoog, dat door de toepassing van een zoodanig beginsel de economische wetenschap een geheel ander aanzien verkrijgt dan bij Adam Smith, die gewoon is bij het vaststellen zijner resultaten op het historisch gewordenen minder te letten elk zijner theoriën op vrij algemeene wijze geldig verklaart.

Dit laatste is bij Adam Smith wederom niet toevallig. Ligt de rijkdom van een volk in de som van alle nuttige goederen, dan heeft de voortbrenging overal op volmaakt dezelfde wijze plaats, te weten, door de zamenwerking van de natuur met arbeid en kapitaal; dan oefent het verbruik overal denzelfden nadeeligen invloed uit, zoo het namelijk niet dient tot reproductie; dan heeft de armoede overal dezelfde oorzaak: eene wanverhouding tusschen het cijfer der verbruikers en dat der aanwezige goederen. Waar in dit systeem nog plaats zou overblijven voor het concrete, het historische gewordenen, kortom, voor iets anders dan vaste, onomstootelijke natuurwetten, verklaren wij niet te begrijpen. Zelfs de maatschappij is hier overal op dezelfde wijze samengesteld: zij is “an aggregate collection of individuals,” zoowel in Europa als in China of Japan.

Het kon niet missen: eene beschouwing, die zoo strijdt met de uitspraken van het gezond verstand, moest reactie ten gevolge hebben. Iedere reactie, nu, gaat gemeenlijk op hare beurt te ver. Is bij Adam Smith alles absoluut, de historische school heeft slechts oog voor het concrete. Wilde men consequent toepassen wat zij ons leert, dan zou er van geene economische wetenschap sprake kunnen zijn.^{xxx} Want de taak van iedere wetenschap is in de eerste plaats deze: in de verscheidenheid de eenheid te ontdekken de historische rigting, nu, wil van eene zodanige eenheid niets weten. Te haastig te zijn in het generaliseren is zeker verkeerd; doch mag men in het geheel niet meer generaliseren, hoe kan men dan ooit den eersten stap doen in eene wetenschap? Mij dunkt, de beide uitersten, waarin Adam Smith en de school van Roscher zijn vervallen, worden het best aangewezen met zinspeling op een bekend Duitsch spreekwoord: Smith ziet de boomen niet van wege het bosch; de School van Roscher het bosch niet van wege de boomen. – Het is de taak van eene nieuwe rigting om ons zoowel het bosch als de boomen te doen zien.

Het komt mij voor, dat de definitie van volksrijkdom, die wij hebben aanbevolen, inderdaad de leus kan worden, die de strijdende partijen tot elkander brengt. Wat toch is het geval? Men verlangt aan den eenen kant erkenning van het concrete, van het historisch gewordenen; geen vast ideaal, bovenal, van economische grootheid, waarvoor dan iedere maatschappij, het koste wat het wil, pasklaar gemaakt moet worden. Welnu, men zie in den rijkdom den normalen toestand van het sociale organisme en men heeft zijn vollen eisch verkregen. Want spreekt het niet van zelf, dat ons begrip van het normale zich hier wijzigt naar gelang van de geographische en historische invloeden waaronder een volk zich heeft ontwikkeld? Van het oogenblik dus, dat men deze beschouwing van

den rijkdom heeft aangenomen, is er plaats in onze voorstelling voor het concrete, is er plaats voor het historisch geworden. – Men verlangt aan den anderen kant erkenning van den eenheid, te midden der verscheidenheid; van het absolute, te midden van al het relatieve, dat ons omringt. Ons antwoord is wederom hetzelfde. Want al leert ook de ervaring, dat de rijkdom van alle natiën zich niet overal onder gelijke vormen aan ons vertoont, dat, bovendien, hetgeen normaal is hier, ginds abnormaal kan zijn, toch zal het ons ligt vallen om, bij al dat verschil, zekere gemeenschappelijke trekken op te sporen. De eene maatschappij is niet de andere,; maar iedere maatschappij is een organisme en wat een organisme kenmerkt, kenmerkt dus allen zonder onderscheid. – Mij dunkt, beide consequentiën liggen voor de hand. Het schijnt mij bijkans onmogelijk toe, er een van uit het oog te verliezen, zoo gansch natuurlijk en onwillekeurig dringen zij zich beide aan ons op. Bedrieg ik mij niet, dan is hierin een nieuw voordeel gelegen van de bepaling van volksrijkdom, die ik getracht heb aannemelijk te maken. Velen verwerpen de uitspraken der historische school geheel; sommigen, weder, geen zich blindelings aan haar over. Is het niet een even verkeerd als het ander? De historische school heeft groote verdiensten, doch, wij herhalen het, zij gaat te ver in de toepassing van haar beginsel.^{xxxii}

Wij kunnen hier slechts aanstippen, niet uitwerken. Doch het antwoord op de vraag, die wij in den aanvang van dit opstel hebben gesteld is gegeven: wij hebben getracht te doen zien, dat het begrip van volksrijkdom, waarop het stelsel van Adam Smith berust, niet houdbaar is tegenover de ervaring. Tevens wendden wij eene poging aan om de bron te ontdekken, waaruit de dwaling van Smith is voortgekomen, en dit leidde ons van zelf tot eene opvatting, die ons meer bevredigt dan de zijne. Wij weten niet of wij er in geslaagd zijn allen te overtuigen van de juistheid onzer kritiek zoowel als van de waarheid der theorie, die wij voor de afgekeurde in de plaats stelden. Eén ding evenwel is, zoo wij hopen, voor allen duidelijk geworden: dat een hernieuwd onderzoek naar de deugdelijkheid van de grondslagen der hedendaagsche economie dringend wordt vereischt; en wij zouden ons derhalve gelukkig rekenen, zoo wij velen tot zulk een onderzoek hadden aangespoord.^{xxxiii}

Aantekeningen

- i Blz X Wealth, then, may be defined, all useful or agreeable things which possess exchangeable value; or, in other words, all useful or agreeable things except those which can be obtained, in the quantity desired, without labour or sacrifice. Vol. I, blz. 11, 5th ed.
- ii Blx X Bk. III, Ch. I, § 2.
- iii Blz X “Die ganze Menge der Güter, welche durch die wirthschaftliche Thätigkeit des Volks zur Befriedigung aller Bedürfnisse hergestellt wird.” “Staatswirthschaftliche Untersuchungen,” blz. 10
- iv “ X Hoe het begrip van Volksrijkdom, dat wij bij Say aantreffen, tot dezelfde ongerijmdheid voert, heb ik reeds bij een vroegere gelegenheid aangetoond. Zie “Gids”, Julij 1863, blz. 191
- v De totale i n v o e r te New-York bedroeg van 1 Januarij tot 16 Julij 1864 137.803.807 dollars, tegen 95.610.338 dollars gedurende dezelfde tijdsruimte in 1863; dus 43 pCt. Meer dan verleden jaar. En dat terwijl lhet land inwendig verteerd wordt door een oorlog, die schatten kost! De u i t v o e r (van goederen) wijst slechts eene vermeerdering aan van 4 à 5 pCt. (Zie de New-Yorker Handels-Zeitung van 23 Julij 1864)
- vi Productive labour may render an nation poorer, if *the wealth it produces*, that is, the increase it makes in the stock of useful or agreeable things, be of a kind not immediately wanted: as when a commodity is unsaleable, because produced in a quantity beyond the present demand; or when speculators build docks and warehouses before there is any trade.
Bk. I. Ch. III, § 4, bl. 63
- vii Zie de redenering van Mill tegen het mercantilisme, vol. I, blz. 2-9
- viii “Writers on Political Economy profess to teach, or to investigate, the nature of wealth, and the laws of its production and distribution.” Vol. I, blz. 1.
- ix Traité d'Economie politique, Ch. XV.
- x Hoe dezelfde dwaling ook Malthus op het dwaalspoor heeft gebracht, heb ik reeds vroeger met gebruik van hetzelfde voorbeeld, doch meer ter loops, aangetoond in mijn opstel over Ricardo. (Zie “Gids”, Februarij 1864, blz 232).
- xi Zie o.a. reeds Sartorius, “Abhandlungen, die Elemente des National Reichthums betreffend,” Göttingen, 1806, 1e deel, blz. 14. Dit werkje, in het voorbijgaan gezegd, bevat een zeer interessante kritiek van Lauderdale's bekende geschrift: “Nature and origin of public wealth.”
- xii T.a.p., blz. 17.
- xiii Blz. 136-138.
- xiv Voorbeelden zijn goede dingen, maar zij moeten met omzigtigheid worden aangewend, en bovenal behoort men zorg te dragen van nooit uit datgene, wat *alleen in het onderstelde geval* mogelijk is, het een of ander af te leiden ten behoeve van de zaak die men verdedigt. Ziedaar wat Credo over 't hoofd ziet, wanneer hij B. tot K. laat zeggen, dat deze laatste in zijne vermeerderde behoefte aan brood maar door eigen voortbrenging moet voorzien. Geef eens aan een kleedermaker, die in nood verkeert, den gemoedelijken raad om buiten de stad een stuk land te koopen, dat te bebouwen, het graan, dat hij aldus verkrijgt, zelf te malen, van het meel brood te bakken, en bij dit alles zijn kleedermakersbedrijf te blijven uitoefenen. Ongetwijfeld zal de man u voor uw kostelijken inval uitermate dankbaar zijn.
- xv Zie blz. 137.
- xvi “The science, which traces the laws of such of the phenomena of society as arise from the combined operations of mankind for the production of wealth, in so far as those phenomena are not modified by the pursuit of any other object.” (Bl. 140, Ed 1844).
- xvii De eerlijkheid gebiedt ons te erkennen, dat Say zelf in twijfel trekt of dit hoofdstuk wel op zijn plaats is in een boek over economie. Hij schijnt met betrekking tot dit punt niet regt tot klaarheid te kunnen komen.
- xviii Principles of political Economy, Ed. 1835, bl. 129: “Society is *nothingmore*, than an aggregate collection of individuals.”
- xix Die fout is deze: Het kan niet geloofwaardig worden, dat elk individu rijker is, naarmate hij meer goud en zilver bezit; want daarvoor kan hij alles koopen. Doch wanneer men die stelling uitspreekt, dan scheidt men in zijne gedachten het individu voor een oogenblik van de maatschappij af. Men verbeeldt zich dan twee partijen: aan den eenen aknt een persoon, die geld heeft; aan den anderen kant, eene maatschappij, die bereid is dat geld tegen verschillende goederen te ruilen. De mercantilist redeneerde derhalve: hij dacht zich achtereenvolgens alle leden van de maatschappij als daarbuiten staande, en maakte nu zijne conclusie op, als had hij zich de maatschappij zelve gedacht.
- xx Hoeveel er nog bij Adam Smith van de physiocratischen zuurdeesem is overgebleven, blijkt voor uit het 5de Hoofdstuk van het IIde Boek. Men lette b.v. Op de volgende gezegden:
“No equal capital puts into motion a greater quantity of productive labour than that of the farmer... No equal quantity of productive labour employed in manufactures van ever occasion so great a reproduction... When te capital of any vountry is not sufficient for all those three purposes **namelijk landbouw, nijverheid en handel**, in proportion as a greater share of it is employed in agriculture, the greater will be the quantity of productive labour which it puts into motion within the country; as will likewise be the value which its employment adds tot the annual produce of the land and labour of the society. After agriculture, the capital employed in manufactures puts into motion the greatest quantity of productive labour, and adds the greatest value to the annual produce. That which is employed in the trade of exportation has the least effect of any of the three.”
“Man sieht,” zegt een hedendaagsch schrijver, “dass Ad. Smith noch mit starken Neigungen an den Lehren der Physiocraten hing, welche dem Landbau enizig die Kraft der Neuerzeugung von Werthen beimassen. Er retter zwar

seinerseits die Manufactur und den Handel aus dem physiocratischen Banne, aber er ist, als wage er noch nicht, sie nach ihrer Erlösung anders als erst in zweiter und dritter Linie auftreten zu lassen.” (Nordenflycht, Einleitung in dass Studium der Nat. Oekonomie, Berlin 1864, S. 87)

xxi Storch, Revenu national, blz. XV.

xxii “Auch die wirthschaftlichen Zustände und Entwicklungen der Völker,” zegt deze schrijver, “dürfen nur als ein mit dem gesammten Lebensorganismus derselben eng verbundenes Glied angesehen werden. Die Volkswirtschaft ist in der Wirklichkeit nichts Isolirtes, in sich Verselbständigtes, für sich Eigenthümliches, sie ist nur die ökonomische Seite des einheitlichen Volkslebens, es handelt sich immer um dasselbe Volk, hier nu rin seiner wirthschaftlichen Thätigkeit, deren Art und Character, deren Zustand und Wandelung unter dem Einflusse des einheitlichen Springqueles für das gesammte Volksleben und im verwandten Zusammenhange mit allen Thätigkeitsäusserungen desselben steht, mit ihnen sich einheitlich entwickelt und wandelt.” (Carl Knies, “die Pol. Oekonomie vom Geschichtl. Standp.” bl. 110).

Uitnemend en geheel in denzelfden geest, zijn ook deze woorden van den Heer de Bruyn Kops (Beginselen, bl. 83)... “Alle wetenschap.....het overdenken van al wat waarheid is, verheft den menschelijken geest, spoort dien aan tot grooter inspanning en voert het schepsel nader tot den Schepper. Door die veredeling van den menschelijken geest, door verloop van jaren en langs duizend onzigtbare paden, over het geheele menschedom teweeggebragt, wordt dat verstand veelzijdig geoefend, versterkt, en telkens beter in staat gesteld om zijne taak bij de voortbrenging te vervullen, en op die wijze bevordert *alle wetenschap* en elke waarlijk verheven kunst, de voortbrenging in het algemeen.” (Men vergelijke ook de noot, die de Heer Kops aan deze opmerking heeft toegevoegd.)

xxiii Ges. Schriften, Deel III, blz. 27.

xxiv T.a.p. bl. 121-3.

xxv List schreef in 1841

xxvi Dat deze bestrijding van eene rigting die op het gebied der belastingen alles naar een absoluut beginsel wil vaststellen, overbodig zou wezen, zal voorzeker niemand beweren, die de *Annales de l'association internationale pour le progrès des sciences sociale, 1e session* (Congrès de Bruxelles) gelezen heeft. Of in een tijdsverloop van vier of vijf dagen ooit meer wartaal over het stuk der belastingen is uitgesproken? Wij wullen het niet beslissen. Toch kunnen wij niet nalaten hier openlijk onze hulde te brengen aan Prof. van Rees, wiens uitnemende rede, die blijkbaar haar ontstaan te danken heeft gehad aan een gevoel van diepe verontwaardiging over al het gehoorde, op ons den indruk maakt van eene oase in een zandwoestijn. – Men vindt deze rede opgeteekend op blz. 622 – 4 der genoemde *Annales*.

xxvii T.a.p. bl. 208

xxviii “Die nation ist recht – schrijft b.v. Von Soden in zijne National-Oekonomie (Deel I, bl. 28) – wenn sich die höchstmögliche Zahl ihrer Glieder in Z u s t a n d e des vollkommenen Genusses physischer Güter befindet. Nationalreichtum o b j e c t i v ist also das Daseyn in diesem Zustande; so wie s u b j e k t i v, das Daseyn der Mittel zu diesem Genuss. Nationalreichtum ist also nur da, wenn die Gesellschaftsglieder sich in jenem Zustande befinden mithin auch alle Mittel zu diesem Zustande vorhanden sind.” Zeer goed heeft von Soden de beteekenis zijner woorden gevoeld, toen hij in een later gedeelte van zijn werk (t.a.pl. bl. 146) schreef: “Es scheint dass die Oekonomisten unter den Ausdruck Produccion K r a f t ä u s s e r u n g ü b e r h a u p t verstanden haben; aber Kraftäusserung an sich ist nicht Produccion. Produccion im National-Oekonomischen Sinne ist diejenige Kraftäusserung, welche ein Genussmittel zum Genuss bringt. Jede Kraftäusserung, welche diese Eigenschaft besitzt, ist also productiv, jede andere improductiv.” Dit zeide von Soden reeds in 1805. Hoe heeft de wetenschap zijne opmerking ter harte genomen!

Geheel in overeenstemming met hetgeen wij hierboven hebben beweerd is ook het volgende, dat wij ontleenen aan Scialoja's Trattato elementare di economia sociale (Turion 1848): “Gli economisti sogliono chiamare *ricchezza* la somma della cose utili. Alcuni anzi han voluto che alle sole *cose utili* MATERIALI convenga applicare si fatto nome. In ambo i casi, gli scrittori hanno dato a questa parola una significazione diversa dalle volgare: e ciò in discapito della precisione e della evidenza scientifica. *Ricchezza* in realtà è il sostantivo nominale di *ricco*. Ora gli economisti, mentre dicono *ricco* colui ch'è più *agiato*, addimandano *ricchezza* le cose utili piuttosto che lo stato di larga *agiatezza*. Ciò è tanto più strano che la scienza potrebbe far senza di quello stravolgimento di significazione.” – Ongetwijfeld; maar S. vergeet, dat er achter dit *stravolgimento di significazione* eene geheel theorie schuilt. In het volgende echter schijnt hij daarvan iets te vermoeden: “Se *agiatezza* e *ricchezza* fossero vocabili adoperati a significare due gradazioni di un certo stato degl'individui e delle nazioni, l'economia non arebbe incorsa nella taccia, wualche volta meritata, die aver trascurato gli uomini per le cose.” T.a.p. bl. 11.

xxix Zie Peron, *Voyage aux Terres Australes, résultat des expériences Dynamométriques*, Deel II, bl 464 (aangehaald bij J. van der Smissen, Beschouwingen over de Kolonie Suriname, Deel I, bl. 120). Zie ook Prof. Arnold, Recht und Wirtschaft nach geschichtlicher Ansicht, bl. 66.

xxx Ligt de erkning hiervan o.a. niet opgesloten in de volgende woorden van Knies: “Mann kann durchaus nicht die wirthschaftlichen Lebenskreise von den politischen oder den religiös-kirchlichen *oder irgend anderen* trennen, *welche man sich als Gegenstand einer besonderen Betrachtung herausgreift.*” (Pol. Oekonomie, bl. 110). Als de mensch, krachtens het abstraherend vermogen van zijn geest, dit werkelijk niet kán, dan is er geene economie denkbaar. Universeele kennis bezit niemand.

xxxii Eene andere en, naar 't mij voorkomst, uitnemend geslaagde poging tot verzoening van de absolute en de historische rigting, vindt men in de volgende woorden van Nordenflycht, wiens verdienstelijke “Einleitung in das

Studium der National Oekonomie” wij zeer ter lezing aanbevelen.

“Das Allgemeine, welches die Volkswirtschaftslehre geben kann, kann nur in Gesetzen von formaler Natur liegen; in Gesetzen, wie sie Ad. Smith aus den Untersuchungen über die Natur der Arbeit, des Werthes und des Preises, über die Theilung der Arbeit und ihre Folgen, über die Freiheit des Verkehrs und ihre Wirkungen gefunden zu haben glaubte. – Sucht die Wissenschaft sich mit materiellen und konkretem Inhalte zu erfüllen, so muss sie aufhören, den Anspruch auf Allgemeingültigkeit ihrer Sätze zu erheben. Denn die Allgemeingültigkeit besteht überall nur in formalen Gesetzen; der konkrete sachliche Inhalt wird nur durch die überall verschiedene Wirklichkeit der Verhältnisse geboten und lässt sich unter keine wissenschaftliche Formel beugen.” (t.a.p. bl. 33)

xxxii Ons opstel was reeds ten halve voltooid en afgedrukt, toen het laatste nummer verscheen van de “Zeitschrift für die gesammte Staatswissenschaft” (Jahrg. XX, 2^e und 3^e Heft), waarin eene interessante verhandeling voorkomt van Prof. Roesler, getiteld: “Zur Lehre von der internationalen Arbeitsteilung”. Deze verhandeling, eene kritiek van een deel der leer van Adam Smith, berust toevallig op hetzelfde verwijt dat ook wij tegen den schrijver der “Wealth of Nations” hebben gerigt, en versterkt ons alzoo niet weinig in het vertrouwen op de juistheid onzer meening. “Das kritiklose Vermengen privat und volkswirtschaftlicher Gesichtspunkte... der Schluss, der unbedenklich und sofort von den Tendenzen einer einzelnen Privatfamilie gezogen wird auf die eines grossen Reiches”, ziedaar wat Roesler in Adam Smith misprijsst en wat ook in ons oog moet worden aangemerkt als de bron, waaruit de meeste dwalingen van dien schrijver zijn gesproten. Zonder in het minst onze instemming te betuigen met de, naar ik meen zeer onpractische, conclusies, waartoe dit opstel voert, bevelen wij het toch zeer ter lezing aan, want het bevat menigen kostbaren wenk, die ook in ons vaderland zeer goed gebruikt kan worden. “Die absicht einer solchen Darstellung” – namelijk van de maatschappij als eene groote Privatfamilie – “liegt offenbar darin”, zegt Roesler, “für einen grossen volkswirtschaftlichen Grundsatz durch ein Jedermann einleuchtendes Beispiel aus dem täglichen Leben sofort den Eindruck unwiderleglicher Wahrheit zu gewinnen, und unter diesem Eindruck, der für den Leser das Bedürfniss selbstständigen Beweises mindert oder ganz aufhebt, jenen Grundsatz zu einer Tragweite oder zu Folgerungen aus zu beuten, wozu vom strengen wissenschaftlichen Standpunkte aus nicht die mindeste Berechtigung erlangt wurde.” Na dit geconstateerd te hebben, gaat de schrijver voort, en maakt hij de volgende behartenswaardige opmerking: “Das Beispiel Adam Smith's ist für viele seiner nachfolger nicht verloren gegangen. Man sucht die wichtigsten und schwierigsten Lehrsätze der politischen Oekonomie in einer Form vorzutragen, dass sie jedes Kind begreift, wobei man nebenbei noch den Vortheil hat, die Bekämpfung derselben als eine Beleidigung des gesunden Menschenverstandes hinstellen zu können. Zu denjenigen, die hierin am weitesten gingen, gehören namentlich J.B. Say und Fr. Bastiat. Der erstere hält es selbst für nothwendig, sich gegen den Vorwurf zu vertheidigen, dass er Dinge vortrage, die alle Welt von Kindesbeinen an wisse; es geschehe diess nur im Interesse der möglichsten Klarheit und weil diese selbstverständlichen Wahrheiten denn doch nicht im Leben von Jedermann befolgt und in allen ihren Consequenzen erkannt würden. Bastiat, der in diesre Beziehung auch in Deutschland Nachahmer gefunden hat, entscheidet über die bestrittensten und verwikelsten Gegenstände, z.B. Über die Bestimmgründe der Capitalrente, in gemüthlichen Gesprächen zwischen Hins und Kunz und muthet seinen Lesern zu, in dem künstlich zugerichteten Geplauder seiner Marionetten wissenschaftlichen Beweis zu erblicken. Hier liegt doch der Gedanke nahe, dass Wahrheiten, die von Kindern begriffen und von Hinz und Kunz auf's Haar getroffen werden, eben nur Wahrheiten sind, wie sie für Kinder oder für Hinz und Kunz passen; dass man abder mit solchen einfachen, jeder höheren Beziehung entbehrenden Sätzen sich nicht anmassen soll, über Fragen zu entscheiden, welche den Reichthum, das Schicksal “grosser Reiche” betreffen. Wäre es sonst nicht weit gerathener den kindlichen, gemüthlichen Menschenverstand an die Stelle der wissenschaftlichen Vernunft zu setzen und diese selbst über Bord zu werfen? Roesler heeft gelijk. Het is moeilijk, aan de economie het karakter te geven van eene zeer eenvoudige wetenschap, en hare resultaten aannemelijk te maken voor het eerste het beste gezond verstand, wanneer men alles wat waar is voor een gezin zonder eenige kritiek op eene geheele maatschappij wil toepassen. Of men echter met dit “unvermittelte Ueberspringen von dem atomistischen Einzelnen auf die Gesammtheit”, zoo als Robert von Mohl het noemt, voldoet aan de eischen eener gezonder redenering, zal nog wel nader te bezien staan. (Zie het aangehaalde opstel blz. 277, noot)

Ik herhaal wat ik zoo even zeide: de resultaten, waartoe Roesler ons in zijn opstel voert, laat ik voorloopig geheel in het midden. In vele opzichten gelijkt de maatschappij voorzeker op een gezin, en voor zoo ver dit zoo is, zijn de uitspraken van Adam Smith dus zonder twijfel juist. Zoo heeft de maatschappij ook enkel trekken met een winkel gemeen, waarmede de mercantilisten, en weder andere met eene pachthoeve, waarmede de physiocraten haar vergeleken. Voor zoo ver dus de maatschappij overeenkomst bezit, hetzij met een winkel, hetzij met eene pachthoeve, bevatte het mercantilisme of het physiocratische waarheid. Nu verdient de vergelijking met een gezin zeker de voorkeur boven die met een winkel of eene pachthoeve, en ziedaar de reden aangegeven, waarom Adam Smith ons zoo veel verder heeft gebracht dan de schrijvers die hem vóórgingen. De taak van den economist onzer dagen is m.i. Tweeledig: deels hervormend, deels conservatief. Het eerste, want hij moet ons aantoonen, in welke opzichten de maatschappij van een gezin verschilt; de grondslag van de leer van Smith is daar onjuist en behoort voor een beteren plaats te maken. Het tweede, want hem is ook opgedragen te doen zien, in welke opzichten de maatschappij met een gezin overeenstemt; de grondslag waarop de leer van Smith berust, is daar niet onjuist en hetgeen er op gebouwd is mag dus heeten vast te staan.

Nu komt het mij voor, dat Roesler aan dit conservatieve deel van de taak der nieuwere economie geen regt heeft

doen wedervaren. Welligt vind ik later wel gelegenheid om op dit punt terug te komen en er dan meer in het breede over uit te weiden. Wij hebben hier met eene van die zaken te doen, die zich niet zoo maar met een paar woorden laten afhandelen. Voor alsnog wil ik volstaan met op Roesler's arbeid de aandacht te vestigen, doch daarbij tevens te waarschuwen voor eene eenzijdigheid, waarin men, uit reactie, ligt zou kunnen vervallen.